

Razumkov
centre

ПОЛІТИЧНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ

Проект здійснено за сприяння
Представництва Фонду Ганса Зайделя в Україні

КИЇВ-2019

З М І С Т

ПОЛІТИЧНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ТА ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

(інформаційно-аналітичні матеріали Центру Разумкова)3

I. Система політичної освіти колишнього СРСР: стислий огляд

II. Мережа інститутів політичної освіти у незалежній Україні

*III. Підходи до вироблення концептуальних засад системи
політичної/громадянської освіти в Україні у 2000-х роках*

*IV. Політична освіта в Україні на сучасному етапі: особливості
функціонування та нормативного забезпечення*

Стаття

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА В СИСТЕМІ ФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Ігор БАЛУБА 27

НАВЧАННЯ ДОРОСЛИХ ДЛЯ АКТИВНОГО ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ У НІМЕЧЧИНІ

(презентація)37

ГРОМАДЯНИ І ПОЛІТИКА: ІНТЕРЕС, ПОІНФОРМОВАНІСТЬ, КОМПЕТЕНТНІСТЬ

(за даними загальнонаціонального соціологічного опитування)45

Інтерес і ступінь компетентності в політиці

Джерела політичної інформації та особливості її сприйняття

Довіра до політичних інститутів і суб'єктів

Громадсько-політична активність

Оцінка характеристик політичної системи України

Оцінка стану політичної освіти

Висновки

ПОЛІТИЧНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: СТАН І ПІДХОДИ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ

(за даними експертного опитування)113

Політична освіта та її стан

Система політичної освіти в Україні: потреби та підходи до вдосконалення

ДОДАТОК. *Відкриті питання експертного опитування* 126

ПОЛІТИЧНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ТА ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

(інформаційно-аналітичні матеріали
Центру Разумкова)

Розвиток політичної/громадянської освіти¹ в Україні нероздільно поєднаний з процесами розбудови національної державності та її інститутів, змін ціннісної системи українського суспільства у процесі пострадянських трансформацій, вибору оптимальної моделі суспільної організації та геополітичного вектора розвитку, що в кінцевому підсумку відобразилося у закріпленому в Конституції України курсі на європейську та євроатлантичну інтеграцію.

Складність і багатоаспектність цих процесів зумовили поєднання у сучасній політичній освіті нашої держави різних складових – як успадкованих від часів колишнього СРСР, так і тих, що виникли в різні періоди незалежності України, як на власне українському ґрунті, так і з використанням зарубіжного досвіду, за допомогою міжнародних партнерів, подекуди – за їх безпосередньої участі. Однак, попри відносну розвинутість окремо взятих складових, ми поки що не можемо говорити про наявність у державі цілісної системи політичної освіти. Те ж саме можна сказати й про її концептуальні засади, попри неодноразові спроби розробки відповідних проектів науковим середовищем та прийняття органами державної влади окремих нормативних документів, які мали відіграти цю роль. Наслідками цього є незадовільний стан політичної освіченості та характер політичної культури більшої частини українського соціуму.

Відтак, на сьогодні для України надзвичайно актуальним є завдання створення цілісної системи політичної освіти, розрахованої на всі

¹ У цьому виданні терміни “політична” та “громадянська” освіта вживаються як синонімічні, за винятком випадків, де питання їх співвідношення розглядається спеціально.

категорії громадян, яка ґрунтувалася б на концептуальних засадах, що відповідають завданням створення української політичної нації, громадянського суспільства і правової демократичної держави. Важливість цього завдання посилюється умовами “гібридної війни”, яка ведеться проти України, особливо враховуючи вразливість громадян до маніпулятивних інформаційних технологій.

У запропонованому матеріалі, підготовленому експертами Центру Разумкова в рамках проекту “Політична освіта в Україні: стан і шляхи удосконалення”, здійснено стислий огляд системи політичної освіти часів СРСР, розглянуто основні елементи інституційної мережі політичної освіти в незалежній Україні, проаналізовано підходи до вироблення концептуальних засад політичної освіти, що здійснювалися у 2000-х роках, а також головні особливості її функціонування та нормативного забезпечення на сучасному етапі.

I. СИСТЕМА ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІТИ КОЛИШНЬОГО СРСР: СТИСЛИЙ ОГЛЯД

Система політичної освіти, що функціонувала в СРСР, є свідченням того, наскільки важливою керівники держави вважали постійну ідеологічну роботу з населенням. Метою функціонування такої системи було формування в суспільстві певної світоглядної основи (ідеологічна індоктринація) для підтримання і самовідтворення державно-політичної системи, заснованої на тоталітарних підходах, відсутності конкурентних засад, вільних виборів, підпорядкуванні інтересів особистості інтересам держави.

Ця система мала розгалужений, різнорівневий характер. Її складові забезпечували максимально можливе охоплення населення (як дорослого, так і молодших поколінь), оскільки цільовими аудиторіями виступали практично всі верстви суспільства. Цілісність системи забезпечувалася керівною ідеологічною роллю КПРС, у підпорядкуванні якої перебували всі інші складові (зокрема, освітні установи, партійні та комсомольські органи, “добровільні” товариства та ін.), які мали тісний взаємозв’язок та взаємодіяли, хоча й формально підпорядковувалися різним центрам.

Цитата з одного з партійних видань лише підкреслює рівень завдань, поставлених керівництвом КПРС перед системою політичної освіти (мовою оригіналу): “Усвоение теории научного коммунизма, знание законов общественного развития помогает советскому человеку хорошо разбираться в вопросах внутренней и внешней политики, в любой обстановке принимать правильное решение, применять политические знания в практической работе и добиваться успехов”².

² Цит. за: Овладевать марксизмом-ленинизмом – долг каждого коммуниста. – Коммунист Белоруссии, 1965г., №10, (том 39), с.14.

Пропагандистсько-просвітницьку конструкцію, що набула завершеного вигляду в середині 1970-х років, можна умовно розділити на дві підсистеми, відповідно до тих завдань, які вони виконували:

- освітня та просвітницька робота з населенням;
- власне політична освіта у вужчому розумінні для підготовки та перепідготовки функціонерів партійних і комсомольських структур, системи рад, партійної і господарської номенклатури тощо.

Кожна з цих підсистем мала певні ступені – від нижчого (наприклад, учнівська молодь) до керівників обласного, республіканського, союзного рівнів.

1. Частина системи, орієнтована на просвітництво, “політичну грамотність”, з елементами громадянської освіти, виховання молоді.

В її основі були можливості, які мала система освіти (середньої, професійно-технічної, середньої спеціальної, вищої, а також дошкільної і позашкільної).

Зокрема, програма середньої школи включала, *по-перше*, обов’язкове вивчення суспільних дисциплін (історія, суспільствознавство) з ідеологічно вірних позицій у загальному навчальному курсі за єдиною затвердженою програмою, а також активне просування комуністичної ідеології через діяльність піонерської (у молодшій та середній школі) та комсомольської (у старших класах) організацій.

Саме діяльність цих організацій була головним елементом тогочасної громадянської освіти, закладення основ формування певного типу політичної культури громадян (наближеного до підданського за усталеною термінологією).

Для прикладу: практично 100% учнів молодших класів у період до розпаду СРСР повинні були бути охоплені рухом жовтенят і піонерським рухом, а якомога більше учнів старших класів повинні були вступати до комсомолу (інакше для них суттєво зменшувалася можливість навчання у вищих навчальних закладах).

Значною була роль позашкільних елементів соціалізації і просвіти, відповідальність за які несли працівники освітньої системи та комсомольських і партійних органів. Зокрема, для учнів обов’язковою була участь у т.зв. ленінських комуністичних суботниках і деяких інших акціях, як, наприклад, колективне збирання макулатури чи металобрухту.

У середній та старшій школах активно запроваджувалися елементи військово-патріотичного виховання, зокрема через участь у військово-патріотичних іграх (таких як “Зарниця” чи “Орлёнок”). Елементи патріотичного виховання також реалізовувалися через інститут “шефства” (практично кожен клас середньої школи повинен був мати своїх “шефів” з числа промислових підприємств, колгоспів та радгоспів, військових частин тощо).

Процедура вступу до ВЛКСМ, а також обов'язковий “ленінський залік” для членів комсомолу передбачали обов'язкову теоретичну підготовку та принаймні, формальну активність у межах певної первинної організації (класу, школи).

Навчальний план кожної школи передбачав обов'язкове проведення політінформації для учнів (процесом керували вчителі), що теж може бути віднесено до елементів політичної освіти населення на рівні учнівської молоді. Підготовка учнів до політінформації вимагала обізнаності із найважливішими подіями внутрішньо- та зовнішньополітичного життя, що передбачало регулярне ознайомлення з матеріалами радянських ЗМІ.

Кожна школа мала своїх кураторів з відповідних комітетів комсомолу (районних у містах, районних тощо), які брали безпосередню участь у процесі поза-шкільного політичного просвітництва, тісно поєднаного з освітнім процесом. Систему середньої спеціальної та професійної освіти продовжували роботу в цьому напрямі, роль комсомольської організації в цих системах була важливою.

Система вищої освіти вирішувала відразу кілька різноспрямованих завдань.

По-перше, це була підготовка студентів через навчальні курси. Для кожної спеціальності було обов'язковим вивчення таких предметів, як історія КПРС, марксистсько-ленінська філософія (діалектичний і історичний матеріалізм, політична економія, науковий комунізм (з обов'язковим державним іспитом для студентів усіх спеціальностей).

По-друге, вищі навчальні заклади готували фахівців з суспільних предметів для середньої школи, системи середньої спеціальної та професійно-технічної освіти, вищих навчальних закладів.

По-третє, відповідні кафедри та факультети вищих навчальних закладів на інституційному рівні, їх співробітники – на персональному були різною мірою задіяні в розробці навчальних програм, курсів, посібників для навчальних закладів.

У Збройних Силах та інших військових структурах (зокрема, МВС, КГБ) система політичної освіти мала два рівні – для військовослужбовців строкової служби та для офіцерського складу. Політична підготовка була важливим елементом військової служби, політичні заняття проводилися регулярно в кожному підрозділі. Комсомольська та партійна організації також здійснювали свою частину роботи (“ленінські заліки”, заохочення найбільш підготовлених та ідеологічно “перевіраних” військовослужбовців до вступу до КПРС).

Повністю підконтрольною партійним і комсомольським органам була система соціалізації і патріотичного виховання, базована на поєднанні інструментів міністерства освіти (військово-патріотичні ігри, студентські будівельні загони) та формально громадського руху Добровільне товариство сприяння армії, авіації та флоту (ДТСААФ).

Комсомольські та партійні органи (зокрема, відділи пропаганди та агітації) були відповідальні за регулярну політико-просвітницьку роботу в кожному

трудовому колективі, кожному навчальному закладі країни, на територіях місцевих рад. У сфері їх відповідальності, зокрема, було проведення політінформацій для населення, формування спеціальних груп лекторів для населення.

Особливу роль у роботі з населенням відігравало товариство “Знання”, яке працювало на союзному рівні і мало свої республіканські підрозділи (зокрема в УРСР). Це товариство за своїм статутом було добровільною організацією, що ставила своєю метою сприяння втіленню у життя Програми КПСР, роз’яснення внутрішньої та зовнішньої політики СРСР, міжнародної ситуації з точки зору пануючої ідеології шляхом широкої пропаганди. Воно налічувало десятки тисяч лекторів, які регулярно виступали в колективах по всій території країни. Для потреб товариства працювало спеціалізоване видавництво, яке видавало науково-популярну, пропагандистську літературу, брошури для використання лекторами тощо.

Оскільки вся система засобів масової інформації була державною, вона активно використовувалася для просвітництва населення як через спеціально розроблені навчальні програми (наприклад, “Ленінський університет мільйонів”), так і через регулярні інформаційні програми (зокрема, “Міжнародна панорама”), інші форми (питання-відповіді, роз’яснювальні матеріали, спеціально підібрані тематичні публікації тощо). Партиїні комітети на рівні від району мали свої друковані видання (часто – єдині в районі). Існували спеціально розроблені видання для системи політичної освіти – наприклад, “Коммунист”, “Коммунист Украины”, “Политическое самообразование”, “Партийная жизнь”, “Агитатор”. Спеціальні серії видань розроблялися і видавалися партійними книжковими видавництвами.

Попри масовість тиражів, у більшості випадків ці видання використовували винятково ті, хто мав визначену відповідальність за політичну освіту населення.

2. Система підготовки, перепідготовки, професійного вдосконалення кадрів так само мала складну структуру й різні рівні підготовки кадрів.

Систему суто партійного навчання, яка формувалася у середині 1960-х років, змальовує стаття з промовистим заголовком “Овладевать марксизмом-ленинизмом – долг каждого коммуниста”, опублікована в щомісячнику “Коммунист Белоруссии” в 1965р.

Згідно з зазначеним матеріалом, головною формою навчання була початкова політшкола з дворічним терміном навчання. “Здесь коммунисты и беспартийные получают необходимый минимум знаний по марксизму-ленинизму, основным этапам истории КПСС и Советского государства, научатся правильно разбираться в вопросах внутренней и внешней политики, познакомятся с основами конкретной экономики”³. Для тих, хто не міг відвідувати політшколу, рекомендуються інші індивідуальні та колективні форми навчання.

³ Див.: Там само, с.15.

Наступний ступінь – середня політична освіта, школа засад марксизму-ленінізму. Програма розраховувалася вже на чотири роки, слухачі отримували ґрунтовніші знання з історії КПРС, марксистсько-ленінської філософії, політекономії, наукового комунізму тощо. Ця школа також мала завданням допомогти слухачам оволодіти навичками політичної роботи.

Наступною ланкою була вже вища політична освіта, яку надавали вечірні університети марксизму-ленінізму, міські та районні школи партгоспактиву. Для слухачів практикувалися теоретичні семінари з окремих питань.

У СРСР існувала розгалужена багаторівнева система підготовки та постійної перепідготовки партійних і радянських кадрів для кожної ланки відповідної роботи, а також викладачів, дослідників і теоретиків марксизму-ленінізму тощо⁴.

Цю систему можна уявити у вигляді піраміди, у верхній частині якої розташовувалися Академія суспільних наук при ЦК КПРС та вищі партійні школи (КПУ мала такі школи в Києві та Одесі). До компетенції цих закладів належали підготовка партійних і радянських кадрів, підвищення їх кваліфікації, розробка методичного забезпечення ідеологічно-пропагандистської роботи та політичної освіти, розробка навчальних планів і програм відповідних предметів (історія КПРС, марксистсько-ленінська філософія, науковий комунізм, політична економія).

Для наступних рівнів партійних, радянських, профспілкових працівників, керівних кадрів при обласних партійних комітетах працювали курси підвищення кваліфікації, школи партійно-господарського активу. З конкретних питань могли організовуватися спеціальні одно- або кількадевні навчання (наприклад, перед референдумом з ухвалення Конституції 1977р.).

Для партійних і радянських кадрів нижчого рівня, керівників первинних партійних і комсомольських організацій були організовані будинки і кабінети політичної освіти, політичні школи, спеціальні семінари.

В останні роки існування СРСР ця система в цілому характеризувалася здебільшого формальним підходом. З утратою КПРС статусу партії-гегемона та початком легалізації ринкових відносин питання марксистсько-ленінської теорії втратили актуальність, а багаторівнева система політичної освіти – суспільне значення. Система не отримувала належної фінансової та іншої підтримки, що, втім, відбивало загальну ситуацію у країні.

З розпадом СРСР і утворенням незалежної України система політичного просвітництва і політичної освіти припинила існування, проте окремі її елементи, позбавлені попереднього ідеологічного змісту, “перейшли у спадок” незалежній Україні.

⁴ Деяке уявлення про частину такої системи можна скласти за публікацією: Федорчук О. Система політичної освіти в Україні у 80-х роках ХХ ст. – Наукові праці [Чорноморського державного університету ім.П.Могили], серія Політологія, 2008р., Т.93, Вип.80, с.112-115, http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2008_93_80_27.

II. МЕРЕЖА ІНСТИТУТІВ ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІТИ У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

В Україні за період від здобуття незалежності сформувалася масштабна мережа інститутів політичної/громадянської освіти. Ця мережа має доволі розгалужену структуру, її складові присутні як у формальній, так і у неформальній освіті. Принципи функціонування формальної освіти визначаються державною політикою: нормативно-правовими актами, державними стандартами, освітніми та навчальними планами. Формальна складова мережі включає заклади дошкільної освіти, загальної середньої освіти, професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої, вищої освіти⁵. Водночас, у сфері формальної освіти працюють також деякі недержавні організації та міжнародні програми.

У неформальній освіті функціонує широкий спектр недержавних інститутів: українські громадські організації, діяльність яких включає політичну/громадянську освіту, міжнародні та зарубіжні організації, що здійснюють такий вид діяльності в Україні, а також окремі міжнародні проекти у сфері політичної/громадянської освіти, якщо вони передбачають організовані форми надання освітніх послуг. Іноді політична освіта в організованих формах здійснювалася політичними партіями. Діють також комерційні структури (часом під виглядом неурядових організацій), які намагаються надавати платні освітні послуги, як правило, орієнтовані на бажаючих “увійти” до політичної еліти.

Різноманітним суб’єктам політичної/громадянської освіти, що працюють в Україні, очевидно бракує узгодженості дій. Зокрема, організації, окремі експерти та викладачі зазвичай працюють напряму з фінансовими донорами і не зацікавлені в тому, щоб ділитися своєю сферою діяльності з “конкурентами”. Відповідно, стимулів до координації зусиль у них немає⁶. Програми та проекти, що реалізуються різними міжнародними та зарубіжними організаціями, фондами, досить часто дублюють один одного за цілями, залученими учасниками та аудиторією.

Традиційно недержавні проекти, здійснювані завдяки підтримці міжнародних донорів, більш орієнтовані на європейський досвід, що робить їх важливими партнерами для державної системи освіти в умовах євроінтеграції. Деякі програми (насамперед у частині шкільної освіти) реалізуються у тристоронньому форматі: міжнародні донори – урядові суб’єкти – неурядові організації. Злагодження дій подібних форматів співпраці є перспективним напрямом для розбудови і структурування системи політичної/громадянської освіти в Україні.

Нижче наводяться основні категорії недержавних суб’єктів політичної/громадянської освіти в Україні⁷.

⁵ Більш детально місце політичної освіти у формальній освіті проаналізовано у статті І.Балуби, вміщеній в цьому виданні.

⁶ Боренько Я. Гражданское образование в Украине. – Гражданское образование в Восточной Европе: актуальная ситуация и возможные прогнозы, Бонн, 2018г., с.129-242.

⁷ Цей перелік не є вичерпним і покликаний проілюструвати конкретними прикладами загальну типологію недержавних суб’єктів політичної/громадянської освіти, що діють в Україні.

1. Програми та організації, орієнтовані на формальну шкільну освіту:

- Програма підтримки освітніх реформ в Україні “Демократична школа”, зосереджена на реалізації *Хартії Ради Європи про виховання демократичної громадянськості і навчання правам людини*. Програму реалізовує Європейський центр ім.Вергеланда (Осло, Норвегія) за підтримки Міністерства закордонних справ Норвегії у співпраці з Міністерством освіти і науки України, Радою Європи, БО “Центр освітніх ініціатив” та ICAP “Єднання”⁸;

- Проект “Громадянська освіта і електронна демократія в школах”, організований “Українською студентською асоціацією” спільно з Міністерством освіти і науки, спрямований на розвиток громадянської освіти в Україні, в т.ч. з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, формування у вчителів і молоді ключових компетентностей ХХІ ст. (соціальної, громадянської, інформаційно-цифрової)⁹;

- Асоціація вчителів історії, громадянськості та соціальних дисциплін “Нова доба”. До основних напрямів її діяльності належать: розробка навчальних програм, підручників і посібників з історії та громадянської освіти, ініціювання та організація молодіжних програм, спрямованих на розвиток громадянських компетенцій; проведення тренінгів, семінарів, конференцій для вчителів, учнів та адміністрації школи¹⁰;

- Благодійна асоціація “Вчителі за демократію та партнерство” здійснює освітню діяльність серед адміністраторів шкіл, вчителів та учнів. Програми асоціації спрямовані, серед іншого, на громадянську та правову освіту молоді, розвиток у молоді вмінь і навичок відстоювати власну позицію, вести дебати. Партнерами організації в Україні є Академія педагогічних наук, Міносвіти, численні освітні установи та громадські організації¹¹.

2. Організації та програми, орієнтовані на неформальну освіту дорослих (насамперед, молоді)

2.1. Українські громадські організації, що спеціалізуються на освітній, просвітницькій діяльності:

- “Інститут політичної освіти” – всеукраїнська громадська організація, діяльність якої спрямована на розвиток демократії та становлення громадянського суспільства в Україні. Завданнями організації є: вивчення та популяризація європейських класичних ідеологічних течій; розбудова громадянського суспільства, підвищення рівня політичної освіти молодого покоління та ін.¹²;

⁸ Програма підтримки освітніх реформ в Україні “Демократична школа”. – Європейський центр ім.Вергеланда, <https://www.schools-for-democracy.org/pro-prohamu>.

⁹ Громадянська освіта та електронна демократія в навчальних закладах. – Швейцарське бюро співробітництва в Україні, <https://egap.in.ua/edeminuk>.

¹⁰ Асоціація викладачів історії, громадянознавства та суспільних дисциплін “Нова Доба”, <https://www.novadoba.org.ua/about-us-ua>.

¹¹ Благодійна організація “Вчителі за демократію та партнерство”, http://tdp.org.ua/infomacya_pro_organizacyu.

¹² Інститут політичної освіти, <http://ipo.org.ua/details>.

• **Громадська організація “Відкритий Університет Майдану”** заснована учасниками однойменного руху під час Революції Гідності. Ключовий освітній проект організації – платформа онлайн-курсів, серед яких: “Громадський контроль за владою”, “Політичні ідеології: як розбиратись у політичних течіях”, “Основи реформи охорони здоров’я”, “Правова грамотність”, а також низка навчальних курсів щодо взаємодії з органами влади. Усього створено 60 окремих курсів, які переглянули майже 50 тис. слухачів¹³;

• **Товариство “Знання” України** – громадська науково-просвітницька організація, інституційна основа якої успадкована ще з радянських часів. Має на меті задоволення науково-просвітницьких та інформаційно-освітніх потреб громадян України¹⁴. До структури товариства належать низка науково-просвітницьких центрів, у т.ч. й Центр “Політичний маркетинг та менеджмент”, який надає наукові знання, передовий досвід і цивілізовані технології для представників політичних партій, громадських організацій демократичного спрямування¹⁵;

• **Громадська організація “Ліга інтернів”**, основною діяльністю якої є адміністрування та розвиток **Програми стажування в Апараті Верховної Ради України (існує з 1995р.)**. Здійснюється за підтримки *USAID* та Фонду “Східна Європа”. Програма передбачає шестимісячне стажування в секретаріатах комітетів та структурних підрозділах Апарату Верховної Ради України для молодих фахівців віком до 35 років з усієї України. За весь час роботи програми учасниками стажування стали близько 1 700 осіб¹⁶.

2.2. Українські аналітичні центри, моніторингові організації, благодійні фонди та інші суб’єкти, що реалізують окремі проекти у сфері політичної/громадянської освіти:

• **Центр “Ейдос”** – громадська аналітично-ресурсна організація. Одним із напрямів діяльності центру є політична культура і освіта. Зокрема, центр реалізує проект “Вища політична школа”, що передбачає цикл семінарів для громадських активістів та членів політичних партій, державних службовців¹⁷;

• **Фонд Родини Богдана Гаврилишина** реалізує Програму “Молодь змінить Україну”. Її цільова аудиторія – молодь віком 20-35 років, які є активістами громадських організацій, державні службовці, діючі депутати міських, районних та обласних рад, представники соціального бізнесу та медіа¹⁸. Також діє асоціація випускників програми, що налічує понад 800 осіб¹⁹;

¹³ ВУМ-онлайн. – Громадянська освіта в Україні, <https://vumonline.ua>.

¹⁴ Товариство “Знання” України, <http://znannya.org.ua/index.php/about>.

¹⁵ Товариство “Знання” України, Центр “Політичний маркетинг та менеджмент”, <http://znannya.org.ua/index.php/about/pidrozilli-tovaristva/89-naukovo-prosvitnitski-tsentr/522-tsentr-politichnij-marketing-ta-menedzhment>.

¹⁶ Програма стажування у Верховній Раді України. – Асоціація випускників Програми стажування у Верховній Раді України та інших органах влади, Ліга інтернів, <http://www.interns.org.ua/uk/content/programa-stazhuvannya-u-verhovnij-radi-ukrayiny>.

¹⁷ Вища політична школа: нові принципи лідерства. – Центр “Ейдос”, <https://eidos.org.ua/vyscha-politychna-shkola-novi-pryntsypy-liderstva>.

¹⁸ Програма “Молодь змінить Україну”. – Фонд родини Богдана Гаврилишина, <https://mzu.bhfamily.org>.

¹⁹ Фонд Родини Богдана Гаврилишина, <https://bhfamily.org/proekty/molod-zmynit-ukrayinu>.

• **Лабораторія законодавчих ініціатив** спільно з Радою Європи здійснює проект “Українська школа політичних студій”, започаткований у 2005р. Потенційні учасники – молодь до 35 років, які вже досягли значного успіху у сфері громадської або політичної діяльності, журналістики, бізнесу, державної служби та юриспруденції²⁰;

• **“Комітет виборців України”** – всеукраїнська громадська організація, що діє з 1994р. і має розгалужену регіональну мережу. Один із напрямів діяльності – просвіта громадян та сприяння їх активності. Організація систематизує та поширює інформацію про політичні партії, виборче законодавство, діяльність Парламенту, виборчі процеси²¹;

• **Громадянська мережа “Опора”**. Відстежує та активно поширює інформацію про порушення під час виборчого процесу. Один із проектів організації – “*Rada4you*” – спрямований на полегшення для громадян пошуку інформації про те, як народні депутати України голосують за ключові для вироблення тих чи інших суспільних політик законопроекти²²;

• **Громадський рух “Чесно”** має на меті стимулювати прозорість, підзвітність і відкритість представників влади та запит на якісну політику серед громадян.

Серед напрямів його діяльності – збір та поширення інформації про джерела фінансування політичних партій та шляхи його використання (онлайн-інструмент “Золото партій”), відстеження випадків неперсонального голосування та інші прояви політичної корупції²³;

• **Аналітичний портал “Слово і діло”** є факт-чекінговим ЗМІ, мета якого – забезпечити реалізацію принципу транспарентності й підзвітності влади, сприяти зростанню рівня відповідальності політиків і посадових осіб перед

громадянами. Ключовим аспектом роботи “Слова і Діла” є моніторинг публічних заяв і обіцянок політиків з подальшим відстеженням їх виконання;

• **CASE Україна** – громадська організація, яка проводить економічні дослідження, аналіз та прогнозування макроекономічної політики. Один із проектів організації – “Ціна держави” – спрямований на те, щоб підвищити розуміння громадянами принципів бюджетної політики, взаємозв’язку між податковими зборами та бюджетними видатками²⁴.

²⁰ Українська школа політичних студій, <http://www.usps.org.ua/index.php/ua/home-ua/about-school-ua>.

²¹ КВУ презентував онлайн-інструмент PR-вибір. – Всеукраїнська громадська організація “Комітет виборців України”, 4 липня 2019р., <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:kvu-prezentuvav-onlain-instrument-provybir>.

²² Як депутати голосують за питання, які важливі для тебе? – Проект Громадянської мережі ОПОРА, <https://rada4you.org>.

²³ Громадський рух ЧЕСНО, <https://www.chesno.org>.

²⁴ Ціна держави – CASE Україна, <http://cost.ua/about>.

2.3. Міжнародні та зарубіжні організації, що реалізують програми у сфері політичної/громадянської освіти в Україні:

• **Офіс Ради Європи в Україні** реалізує проект “Сприяння участі громадян у демократичному процесі прийняття рішень в Україні”, спрямований на зміцнення діалогу та співпраці між органами публічної влади та громадянським суспільством у процесі прийняття рішень на національному та місцевому рівнях відповідно до стандартів Ради Європи та провідних європейських практик²⁵;

• **Представництво Інституту міжнародного співробітництва Німецької асоціації народних університетів (DVV International)** в Україні розпочало свою діяльність у 2010р. з метою просування освіти дорослих як ключового фактору для покращення якості життя населення та сталого розвитку. Серед напрямів його роботи: допомога в розвитку центрів освіти для дорослих, впровадження інноваційних методів і новітніх підходів в освіті дорослих задля розвитку громадянськості та компетенцій тощо. Займається розробкою освітніх програм у сфері громадянської освіти, реалізує низку проектів, зокрема: “Регіональні голоси – громадянська освіта дорослих для розширення прав і можливостей локальних громад в Україні та Білорусі”²⁶;

• **Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні (Німеччина)** виступає співорганізатором низки періодичних проектів із політичної освіти: “Вища політична школа” (у партнерстві з Центром “Ейдос”), “Майстерня європейської політики” (у партнерстві з “Інститутом політичної освіти”), “Школа європейського політика” (у партнерстві з “Батьківщиною молодю”), “Лідери Східного партнерства для змін” (у партнерстві з Українським інститутом міжнародної політики та Фондом Едуардо Фрея);

• **Представництво Фонду Ганса Зайделя в Україні** реалізує низку проектів, спрямованих на розвиток громадянської активності та політичної компетентності на рівні місцевих органів влади та територіальних громад. Зокрема, “Підвищення зацікавленості громадських об’єднань Донецької та Луганської областей у процесах євроінтеграції”, “Посилення можливостей об’єднаних територіальних громад Дніпропетровської області у проведенні прозорих місцевих виборів”, “Молодіжний парламент” тощо²⁷;

• **Представництво Фонду Фрідріха Еберта в Україні (Німеччина)** організовує щорічний захід “Соціал-демократичний кампус” (до 2015р. – “Літня школа соціальної демократії”). Цільовою аудиторією заходу є молодь віком 20-30 років, яка цікавиться ідеями соціальної демократії і готова зробити внесок у їх поширення;

²⁵ Сприяння участі громадян у демократичному процесі прийняття рішень в Україні. – Офіс Ради Європи в Україні, <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/promoting-civil-participation-in-democratic-decision-making-in-ukraine>.

²⁶ DVV International Ukraine, <http://www.dvv-international.org.ua/uk/ukrajina/proekti/2019>.

²⁷ Представництво Фонду Ганса Зайделя в Україні, <http://hss.kiev.ua/index.php?limitstart=5&lang=uk>.

• **Представництво Фонду Фрідріха Науманна в Україні (Німеччина)** в серпні 2016р. організовувало ліберальний літній табір, учасникам якого читали лекції про лібералізм, його переваги та напрями. Також за його підтримки на регулярній основі реалізовувався проект “Активізація місцевих організацій політичної партії “Сила людей”²⁸;

• **USAID (США)** реалізовує в Україні низку проектів, серед яких: програма сприяння активності громадян “Долучайся”, що має на меті сприяти кращій інформованості й активнішій участі суспільства у громадських діях на національному, регіональному та місцевому рівні, програма “Відповідальна та підзвітна політика в Україні”, орієнтована на розвиток партійної системи, а також “Секторальна підтримка громадянського суспільства в Україні” та “Програма сприяння малим проектам”, що включають освітній компонент орієнтованих на громадських активістів, лідерів місцевого самоврядування²⁹;

• **Міжнародний Республіканський Інститут (США)** має три періодичні проекти з політичної освіти. Два з них – “Академія політичного лідерства” та “Школа молодого політика” є загальнонаціональними, третій – “Сприяння розвитку місцевого самоврядування в Україні” – орієнтований на навчання політиків місцевого рівня;

• **Національний Демократичний Інститут (США)** має три програми з політичної освіти: “Зміцнення політичних партій”, “Гендерна рівність у політиці на всіх рівнях”; “Участь громадян в управлінні країною та спостереження за виборами”;

• **проект “Громадська синергія”**, мета якого – посилення впливу громадськості на темпи та якість реалізації євроінтеграційних реформ. Проект фінансується **Європейським Союзом**, співфінансується та реалізується **Міжнародним фондом “Відродження”**³⁰. У рамках проекту, зокрема, досліджувалися проблеми вироблення політики навчання дорослих³¹.

2.4. Політично-освітні проекти політичних партій

Політичні партії України періодично здійснюють власні освітні проекти. Зокрема, у 2017р. “Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина”, “Демократичний альянс” та “Сила людей” реалізували проекти з політичної освіти на коротко- та середньостроковій основі, наприклад, навчання молодих людей та активних партійних функціонерів політичному лідерству. Такі парламентські партії як “Блок Петра Порошенка” та “Об’єднання “Самопоміч” переважно проводили

²⁸ Аналіз сучасного стану політичної освіти в Україні. – МЦПД, http://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/t_analyz_polit_educ_ukr.pdf.

²⁹ USAID from the American People, <https://www.usaid.gov/uk/ukraine/democracy-human-rights-and-governance>.

³⁰ Громадська синергія. Громадськість за євроінтеграційні реформи, <https://www.civic-synergy.org.ua/gromadska-synergiya>.

³¹ Громадська синергія. Громадськість за євроінтеграційні реформи. Грантові проекти, <https://www.civic-synergy.org.ua/grant-projects>.

короткострокові заходи – семінари, лекції та тренінги в рамках тематики політичної освіти. Водночас, спільною рисою цих проектів є переважна орієнтація на молодь та функціонерів власної політичної партії, а не просвітницька робота з ширшими верствами населення³².

2.5. Комерційні проекти з політичної освіти

Зрештою, слід окремо згадати **комерційні проекти**, що пропонують зацікавленим особам послуги з розвитку прикладних політичних компетенцій, а також допомогу з початком політичної кар'єри (зокрема, через налагодження контактів з успішними політиками та політтехнологами). До таких проектів можна віднести, зокрема “Школу помічника народного депутата”³³, “Центр політичної освіти”³⁴ та “Академію сучасного політика”³⁵.

Таким чином, в Україні існує досить розгалужена мережа суб'єктів політичної/громадянської освіти. Її складові є дуже різномірними, між собою вони поєднуються зв'язками різного характеру та різної інтенсивності: більшою мірою скоординованими та системними є дії суб'єктів, що працюють у сфері формальної освіти, тоді як у сфері неформальної освіти такі зв'язки не мають системного характеру. Це ж стосується і змісту освіти, що надається різними суб'єктами, залежно від їх типу.

III. ПІДХОДИ ДО ВИРОБЛЕННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД СИСТЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ/ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВИТИ В УКРАЇНІ у 2000-х роках

Після здобуття незалежності Україна розвивалася переважно в напрямі розбудови демократичного громадянського суспільства на засадах свободи і політичного плюралізму. Освітні практики, спрямовані на стимулювання цього процесу, спорадично проявлялись у впровадженні навчальних програм і підручників, діяльності громадських організацій та політичних партій³⁶.

Спорадичні згадки про окремі аспекти політичної/громадянської освіти містяться у численних нормативно-правових актах³⁷, однак її цілісної системи в

³² Аналіз сучасного стану політичної освіти в Україні – МЦПД, http://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/t_analyz_polit_educ_ukr.pdf.

³³ Школа помічника народного депутата, <https://www.assistant-school.org.ua>.

³⁴ Центр Політичної освіти, <http://pomoshnik.info>.

³⁵ Академія сучасного політика, <https://asp.org.ua>.

³⁶ Див.: Амельченко Н. Аналіз сучасних навчальних програм щодо громадянської освіти та політичної системи України, http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10292/Pylynskyi_Hromadianska_osvita.pdf; Борецько Я. Гражданское образование в Украине. – Гражданское образование в Восточной Европе: актуальная ситуация и возможные прогнозы, Бонн, 2018г., с.129-242; Аналіз сучасного стану політичної освіти в Україні. – Міжнародний центр перспективних досліджень, http://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/t_analyz_polit_educ_ukr.pdf; Дослідження дискурсу громадянської освіти та його вплив на політичну культуру молоді. – Центр дослідження суспільства, https://cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/033/original/CSR_civic_education_discourse.pdf?1393849913.

³⁷ Пилинський Я.М. Громадянська освіта в Україні, http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10292/Pylynskyi_Hromadianska_osvita.pdf.

Україні досі немає³⁸. За часів незалежності України відбулося декілька спроб вибудувати таку систему. На жаль, усі вони зупинилися на етапі розробки або затвердження концептуальних засад, яким так і не судилося бути реалізованими.

Тим не менш, урахування попереднього досвіду важливе для подальшого пошуку оптимальних форм політичної/громадянської освіти. З цією метою експертами Центру Разумкова здійснено порівняльний аналіз наступних концептуальних документів: “Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності” 2000р., “Концепція політичної освіти в Україні” 2005р. та “Концепція громадянської освіти та виховання в Україні” 2012р.

Слід зазначити, що документ 2000р. був затверджений Академією педагогічних наук і знайшов спорадичне відображення в офіційній освітній політиці³⁹, тоді як два інших існували лише у статусі проектів.

Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності (2000р.)⁴⁰ розроблена Академією педагогічних наук на виконання Постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження Національної програми патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства” (№1697 від 15 вересня 1999р.).

Згадана Програма містила доручення Академії педагогічних наук та Мін-освіти розробити концепцію громадянського виховання як “процесу оволодіння особистістю системою національних і загальнолюдських цінностей, формування патріотизму, відповідальності за долю нації, держави, розвитку психологічної готовності та практичної здатності людини служити інтересам держави, вносити власний вклад у реалізацію національної ідеї”. Таким чином, громадянське виховання від початку було поставлене в контекст патріотичного виховання населення, з відповідними ціннісно-смісловими рамками.

Уже у вступній частині документа простежується певний дуалізм між цілями формування демократичної громадянської культури та утвердженням загальнонаціональної ідентичності. За задумом авторів концепції, громадянська освіта та виховання мають “закладати основи демократичної ментальності, формувати у громадян ідеї та поняття про права і обов’язки людини, виховувати здатність до критичного мислення, уміння відстоювати свої права, інтереси, переконання, усвідомлювати свої обов’язки та виявляти толерантність до поглядів іншої людини, керуватися у вияві соціальної активності демократичними принципами”.

³⁸ Див.: Дослідження дискурсу громадянської освіти та його вплив на політичну культуру молоді; Дем’янчук О.П. Політична і громадянська освіта як політичний інститут: потреба формування в Україні. – Гілея: науковий вісник, 2015р., Вип.102, с.412-416; Амельченко Н. Аналіз сучасних навчальних програм щодо громадянської освіти та політичної системи України, http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10292/Pylynskyi_Hromadianska_osvita.pdf.

³⁹ Пилинський Я. М. Громадянська освіта в Україні.

⁴⁰ Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, <http://osvita.khpg.org/index.php?id=976002302>.

Водночас, на громадянське виховання покладається завдання “сприяти формуванню соборності України, що є серцевиною української національної ідеї”, а “демократичні цінності, що мають лежати в основі громадянського виховання”, розглядаються як “база для об’єднання різних етносів і регіонів України”.

Тим не менш, у визначенні сутності громадянського виховання автори відходять від проблематики ідентичності, описуючи його наступним чином: “громадянське виховання – процес формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, що надає людині можливість відчувати себе морально, соціальне, політичне, юридичне дієздатною та захищеною”. Сама ж громадянськість – це “фундаментальна духовно-моральна якість, світоглядно-психологічна характеристика особистості, що має культурологічні засади”, а також “реальна можливість втілення в життя сукупності соціальних, політичних і громадянських прав особистості, її інтеграція в культурні й соціальні структури суспільства”. Крім того, громадянське виховання “покликане виховувати особистість чутливою до свого оточення, долучати її до суспільного життя, в якому права людини виступають визначальними”.

Важливе місце у процесі громадянського виховання автори Концепції відводять громадянській освіті – “навчанню, спрямованому на формування знань про права і обов’язки людини”, пов’язуючи із нею також “формування соціально-політичної компетентності особистості у суспільній сфері”. Тобто, громадянська освіта розглядається в документі як “освітня складова” громадянського виховання, що “доповнюється вихованням у душі громадянськості”.

Що ж таке виховання в душі громадянськості? Це поняття об’єднує громадянську, політичну соціалізацію майбутнього громадянина та його здатність долучати до цього процесу моральні цінності.

Метою громадянського виховання Концепція 2000р. визначає формування “свідомого громадянина-патріота, тобто людини, якій притаманні особистісні якості й риси характеру, спосіб мислення, вчинки та поведінка, спрямовані на розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні”. Складається враження, що слово “патріот” у визначенні мети громадянського виховання дещо зайве, оскільки воно ніяк не вписане у конкретизуючу частину формулювання.

Згідно з іншим визначенням, поданим у документі, громадянське суспільство – це “сфера життєдіяльності громади й окремих індивідів, що є цивільною, не казенною, приватною, перебуває поза впливом держави”; “його існування втілюється у приватному житті громадян, у функціонуванні вільного ринку, у безперешкодному поширенні духовних, релігійних, моральних, національних цінностей, у добровільно сформованих асоціаціях та організаціях громадян в усій різноманітності вільно здійснюваних ними міжособових зв’язків”. Отже, **для того, аби прагнути розвитку громадянського суспільства в Україні не обов’язково бути патріотом, достатньо поділяти демократичні цінності.** Тим не менше, вже наступний розділ Концепції (“зміст громадянського

виховання”) починається з такого твердження: “виховання громадянина має бути спрямованим передусім на розвиток патріотизму – любові до свого народу, до України”.

Таким чином, наведені формулювання ілюструють одну з головних проблем Концепції: неврахування певних відмінностей між цілями національно-патріотичного виховання – з одного боку, та розбудови громадянського суспільства на ціннісних засадах демократії – з іншого, що призводить до не зовсім коректного їх ототожнення.

Щодо завдань громадянського виховання, то їх у Концепції визначено 11. Майже всі вони стосуються утвердження ліберально-демократичних цінностей (гуманізму, прав людини, толерантності) та розвитку соціально-правової компетентності (різноманітні знання і вміння, розвиток критичного мислення тощо); один пункт присвячено формуванню національної свідомості та почуття патріотизму, і ще один можна назвати загальнопедагогічним – “формування працелюбності особистості, відповідальності за свої дії”.

Отже, завдання громадянського виховання розставлені дуже широко. Ще більш широко окреслено зміст громадянського виховання: у відповідному розділі документа йдеться про розвиток патріотизму, національну самосвідомість, збереження української мови, культуру міжетнічних стосунків, толерантність, права людини, планетарну свідомість, правосвідомість, політичну культуру, культуру поведінки, моральність особистості, дбайливе ставлення до природи та розвиток мотивації до праці. Фактично, у Концепції йдеться про різноманітні аспекти соціалізації індивіда.

Відповідно до завдань та змісту, всеохопним є і процес громадянського виховання: до нього пропонується залучити найрізноманітніші інституції: сім’ю, дошкільні заклади, школи, професійно-технічні училища, вищі навчальні заклади, позашкільні заклади освіти, клуби, центри, бібліотеки, установи культури, громадські організації, релігійні організації, засоби масової інформації. Процес громадянського виховання розглядається як “безперервний і нескінченний”, такий що триває протягом усього свідомого життя людини.

Отже, **сутність, мета і завдання громадянського виховання у Концепції 2000р. окреслені дуже широко, по суті вони охоплюють майже всі аспекти соціалізації особистості** (від формування ідентичності й почуття патріотизму до виховання екологічної свідомості і працелюбності). Натомість громадянська освіта розглядається як одна з її складових (дидактично-компетентнісна, поряд із власне виховною). Політична освіта в документі не фігурує зовсім, однак побіжно згадується політична культура. Її розвиток названо “важливою складовою змісту громадянського виховання” і пов’язано насамперед із політичною компетентністю громадян. До виявів політичної культури автори Концепції зараховують лояльне та водночас критично вимогливе ставлення людей до держави, її установ, органів влади, здатність громадян брати участь у прийнятті рішень, які мають впливати на владу.

Можна констатувати й такі недоліки документа, як його недостатня термінологічна чіткість (наприклад: “громадянське виховання” як ширше поняття та “виховання в дусі громадянськості” як його складова, поряд із “громадянською освітою”), що робить проблематичним його використання під час розробки та впровадження відповідної політики.

Концепція політичної освіти в Україні (2005р.)⁴¹ розроблена Інститутом громадянської освіти Національного університету “Кисво-Могилянська Академія” за підтримки Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні.

У вступній частині зазначаються причини, що спонукали до розробки документа – “сучасна політична культура українців характеризується браком знань про власні права й відповідальність за їх дотримання, слабким інтересом до участі у громадських справах і розв’язанні суспільних проблем, відстороненим ставленням до ухвалення суспільних рішень. Через це політична активність людей не супроводжується розвитком у них критичного мислення і не забезпечує формування відповідальної влади; високий рівень освіченості не породжує вміння відстоювати власні права; велика кількість політичних партій не приводить до масового залучення людей у громадське життя”.

Відповідно, політична освіта розглядається як засіб формування відповідної політичної культури (такої, “коли люди добре розуміють головні ідеї й принципи демократії, здатні самостійно діяти для захисту власних прав та інтересів, інтересів своїх громад”).

Політична освіта у Концепції визначається як “практика систематичного поширення і засвоєння громадянами знань про їх права, свободи та механізми їх здійснення, про шляхи розв’язання проблем суспільного життя, політичну систему й інститути публічного урядування, процедури їхнього функціонування і способи впливу на них, що має наслідком компетентну участь громадян у суспільному житті”. При цьому, політична освіта має бути спрямована на підвищення громадянської компетентності й відповідальності особи, що досягається через формування політичних уявлень громадян, набуття ними відповідного досвіду політичної активності та вкорінення системи політичних ставлень особистості.

Запропонована в Концепції 2005р. система політичної освіти має включати кілька ланок (рівнів). *Перша* ланка передбачає навчання й виховання майбутніх громадян (“громадянську освіту”) і охоплює школи, професійні й вищі навчальні заклади. *Друга* – “політичне інформування”, спрямоване на простих громадян і покликане надати їм необхідні знання про існуючі суспільні проблеми та способи їх розв’язання, вміння брати участь у такому розв’язанні й мотивувати до цього. *Третя* – “політична просвіта” та “політичне навчання” для тих, хто здійснює професійне керування процесами суспільно-політичного життя – державних службовців і політиків. *Четверта* – академічне навчання, спрямоване на підготовку фахівців у галузі політичної науки та її викладання.

⁴¹ Концепція політичної освіти в Україні, https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=c4357339-d4ff-ae77-2ca0-ea9617ff419d&groupId=252038.

Суб'єкти політичної освіти не співвіднесені чітко з описаними чотирма ланками; до них належать заклади освіти та наукові установи, неурядові організації, ЗМІ, політичні партії, а також спеціальні органи – Національна координаційна рада, що має стати визначальним суб'єктом політичної освіти, та Державний центр політичної освіти, на який покладаються науково-методичні функції. Крім того, в документі окреслено конкретні форми здійснення політичної освіти та джерела її ресурсного забезпечення.

Щодо змісту політичної освіти, він виражений у Концепції через такі ключові поняття: законслухняність, відповідальність, політична активність, (критично-лояльне) ставлення до влади, індивідуальна свобода, толерантність.

Цікаво, що автори Концепції розглядають громадянську освіту як “складову політичної освіти, що характеризується спрямованістю на пересічних громадян (на відміну від науковців і політиків у випадку вивчення політики та політичного навчання), є засобом політичної соціалізації особистості, передбачає вивчення елементарних знань з теорії політики, економіки, юриспруденції, соціології, історії тощо”. Один зі співавторів Концепції (О.Дем'янчук) на основі порівняльного аналізу досвіду інших країн доходить висновку, що в демократичних суспільствах головна увага в політичній освіті приділяється дорослому населенню, тоді як для дітей та молоді пропонується значно ширша і загальніша система знань і умінь, назва якій – “громадянська освіта”.

Отже, **Концепція 2005р.** досить чітко визначає предмет політичної освіти (політична культура), а також пропонує багаторівневу модель системи політичної освіти, окреслює коло залучених суб'єктів, джерела ресурсного забезпечення, зміст і форми здійснення освітнього процесу. Водночас, не достатньо чітким видається розмежування змістовних складових політичної та громадянської освіти. У тезаурусі Концепції громадянська освіта визначається як “складова” політичної освіти, що тягне за собою розширення змістовної частини останньої. Водночас, у супроводжувачій статті один із авторів відзначає, що громадянська освіта стосується значно ширшої і загальнішої системи знань і умінь, ніж власне політична освіта.

Концепція громадянської освіти та виховання в Україні (2012р.)⁴² розроблена Міністерством освіти і науки, молоді та спорту на виконання протокольного рішення Робочої групи з питань інформаційної політики та громадянської освіти Координаційної ради з питань розвитку громадянського суспільства при Президентові України.

Ознайомлення з документом створює враження, що під час його підготовки за основу була взята Концепція 2000р. (розглянута вище). Важлива роль у Концепції відводиться освітньому компоненту (що відображено вже в назві документа). Окремо зазначається, що “у процесі громадянського виховання провідне місце

⁴² Концепція громадянської освіти та виховання в Україні, http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/doc_30112012.doc.

належить освітній складовій, яка доповнюється й розширюється вихованням у дусі громадянськості”. Тим не менш, мета громадянської освіти та виховання, а також їх завдання, принципи і підходи майже дослівно збігаються з метою, завданнями, принципами та підходами громадянського виховання, визначеними в Концепції 2000р.

Щодо змісту громадянської освіти та виховання, він окреслений дуже широко і (подібно до Концепції 2000р.) включає більшість аспектів соціалізації індивіда (зокрема: культурологічні, філософські, політичні, правові, економічні, соціально-психологічні знання, а також відповідний перелік громадянських вмінь та чеснот).

У Концепції 2012р. запропонована навчально-виховна модель, у якій учасниками процесу виховання громадянина виступають сім’я, навчальні заклади всіх рівнів і типів, соціальні партнери, об’єднання громадян, ЗМІ. Провідна роль у реалізації громадянської освіти належить навчальним закладам (формальній і неформальній освіти): дошкільним, загальноосвітнім, професійно-технічним, вищим навчальним закладам, а також позашкільним навчальним закладам та установам. Шкільні роки розглядаються як ключовий період формування громадянської культури, громадянських цінностей, самоусвідомлення молодшої людини, включаючи національну свідомість.

Вартими уваги, на нашу думку, є насамперед пропозиції щодо форм впровадження громадянської освіти у школі, викладені в цій Концепції: як навчальний предмет, як міжпредметна форма діяльності в рамках освітянського простору, як організація позакласної, позашкільної та поза-аудиторної діяльності навчального закладу та як організація життя навчального закладу, що сприяє демократичній поведінці. При цьому пріоритетна роль у громадянській освіті відводиться саме активним методам, що стимулюють творчість, ініціативу, самостійне та критичне мислення і базуються на принципі багатосторонньої взаємодії.

Отже, **Концепція громадянської освіти та виховання в Україні** є, по суті, дещо видозміненою редакцією документа 2000р. У частині власне концептуальних засад вона не передбачає нічого нового, лише **увиразнює ключову роль шкільної складової та містить більш детальні рекомендації щодо її організації.**

За результатами аналізу можна зробити наступні висновки.

Фактично, в Україні було напрацьовано два різних концептуальних підходи до проблематики громадянської/політичної освіти. Перший, представлений концепціями 2000р. і 2012р., передбачає створення всеохоплюючої системи, що включає виховний та освітній компоненти, забезпечуючи соціалізацію людини, її становлення як конструктивного члена суспільства та громадянина держави. Другий підхід викладений у Концепції 2005р. Згідно з ним, політична освіта покликана розвивати демократичну політичну культуру та підвищувати політичну компетентність громадян.

Аналіз розглянутих концепцій є корисним з точки зору з'ясування співвідношення змісту понять “політична” та “громадянська” освіта. Не дивлячись на певну термінологічну невизначеність щодо спільного/відмінного між громадянською та політичною освітою як в українському, так і в міжнародному науковому дискурсах⁴³, у рамках освітньої політики ці поняття вже встигли набути певних відмінних смислів⁴⁴. Можливі контури цього розмежування наступні:

Громадянська освіта, як інтегральна складова загальної (шкільної) системи освіти, має завданням забезпечити дітей та молодь широким спектром ціннісних установок, знань і вмінь, необхідних для успішного розвитку демократичного громадянського суспільства в Україні. Природньо, вирішення такої масштабної задачі можливе, в першу чергу, на етапі первинної соціалізації (тобто “дорослішання”). Відтак, ключову роль у цьому підході відіграє шкільна система освіти. При цьому, цілям громадянської освіти (та виховання) має слугувати не один навчальний предмет чи кілька предметів, а вся організація роботи навчального закладу (як зазначено в Концепції 2012р.);

Політична освіта спрямовується насамперед на розвиток політичної культури громадян України. На рівні школи політична освіта виступає важливою *складовою* громадянської. Водночас, вона виходить за рамки роботи з дітьми та молоддю і адресована різним цільовим аудиторіям дорослих, залежно від їх зацікавленості та об'єктивної потреби. Також можливе існування окремого напрямку – “вищої політичної освіти”, зміст якої спеціалізується залежно від потреб конкретної аудиторії (політики, громадські активісти, державні службовці тощо). Можливим четвертим напрямом (або рівнем) політичної освіти є академічне навчання, спрямоване на підготовку фахівців у галузі політичної науки та її викладання.

IV. ПОЛІТИЧНА ОСВІТА В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА НОРМАТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Актуальність і значимість ефективної політичної/громадянської освіти є наразі для України, без перебільшення, питанням національної безпеки. Вони визначаються не лише спадком минулого та недостатнім демократичним досвідом українських громадян. Ідеться про ситуацію зовнішньої агресії з боку РФ, відсіч якій потребує зміцнення засад солідарності, єдності та консолідації українського суспільства.

⁴³ Див., наприклад: Іванов М. Що таке “громадянська” і що таке “політична” освіта? – Політичний менеджмент, 2003р., №2, с.41-49; Zafer Kuş, Özge Tarhan (2016). Political education in social studies classrooms: a perspective from Turkey, <http://acikerisim.lib.comu.edu.tr:8080/xmlui/handle/COMU/1440>; Thomas T.K.C. (2005) Civic and Political Education. – Bray M., Koo R. (eds) Education and Society in Hong Kong and Macao, https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F1-4020-4449-6_12; Elizabeth Frazer. Introduction: The Idea of Political Education. – Oxford Review of Education, Vol.25, No.1/2, Political Education (Mar. - Jun., 1999), pp. 5-22.; Citizenship and Political Education Today (Preface). Ed by: J. Demaine. Palgrave Macmillan, London, 2004, pp.I-XV; Political Education: A Survey of Quebec Students' Perceptions of Their Citizenship Education Nicole Fournier-Sylvester Concordia University, 2014, <http://journals.sfu.ca/cje/index.php/cje-rce/article/view/1235>.

⁴⁴ Про це свідчать і результати експертного опитування, представлені у цьому виданні.

Однією із складових гібридної агресії проти України є потужна інформаційна кампанія, для протистояння якій потрібна когнітивна стійкість громадян – медіа-грамотність, невразливість до інформаційного тиску, маніпулювання та навіювання, здатність аргументовано відстоювати свої переконання, в т.ч. політичні. Ефективним засобом як зміцнення єдності та консолідації суспільства, так і формування когнітивної стійкості є громадянська (політична) освіта всіх демографічних і соціальних категорій громадян.

В Україні, як зазначалося вище, існує розгалужена мережа політико-освітніх інститутів. Найбільш цілісним характером вирізняється громадянська освіта, що здійснюється у системі формальної освіти⁴⁵, інші елементи, передусім, розраховані на освіту дорослих, системного характеру поки не мають. Наразі має місце процес створення засад розбудови цілісної системи громадянської (політичної) освіти, що виявляється у посиленні державної політики в цій освітньо-виховній сфері, зокрема – в розробці та реалізації державних нормативних документів загальнонаціонального рівня – законів, концепцій, стратегій, планів дій з їх виконання.

На цей час чинними документами, що становлять безпосередню нормативно-правову основу громадянської (політичної) освіти, є:

- *Національна стратегія у сфері прав людини* (затверджена Указом Президента №501 від 25 серпня 2015р.; розрахована на період до 2020р. включно);
- *Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020рр.* (затверджена Указом Президента №68 від 26 лютого 2016р.);
- Указ Президента “*Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері*” №534 від 1 грудня 2016р. (виконання розраховане на 2017-2021рр.);
- *Концепція розвитку громадянської освіти в Україні* (схвалена Розпорядженням КМУ №710 від 3 жовтня 2018р.);
- *Стратегія національно-патріотичного виховання* (затверджена Указом №286 від 18 травня 2019р.; розрахована на 2020-2025рр.)⁴⁶.

Питань громадянської (політичної) освіти стосуються Закон “*Про освіту*” та Концепція “*Нова українська школа*” (2016р.). Однак, у цих документах ідеться

⁴⁵ Докладніше див. статтю І.Балуби “*Громадянська освіта в системі формальної освіти України*”, вміщену в цьому виданні.

⁴⁶ На заміну Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020рр. (затвердженій Указом №580 від 13 жовтня 2015р.).

У серпні 2019р. в МОН у структурі Директорату інклюзивної і позашкільної освіти створений сектор національно-патріотичного виховання, фахівці якого “працюватимуть над розробкою політик у сфері національно-патріотичного виховання та громадянської освіти”. – МОН, <http://osvita.ua/school/65456>.

насамперед про сектор формальної освіти. Проблеми цілісної системи громадянської освіти покликана врегулювати *Стратегія розвитку громадянської освіти на період до 2022р.*, проект якої розроблений МОН і наразі винесений на громадське обговорення⁴⁷.

Огляд названих документів дає підстави для наступних оцінок та висновків. Вітчизняні нормативно-правові документи апелюють до європейського досвіду навчання протягом життя, в т.ч. навчання соціальним і громадянським навичкам (умінням). Зокрема, вони містять посилення на Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, Рекомендацію Європейського парламенту та Ради (ЄС) “*Про основні компетенції для навчання протягом усього життя*” №962 від 18 грудня 2006р.⁴⁸, Хартію Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини⁴⁹, Компетентності для культури демократії: Живемо разом як рівноправні громадяни в культурно багатоманітному демократичному суспільстві (Рада Європи, 2012р.)⁵⁰.

Загалом, положення названих вітчизняних нормативно-правових документів відповідають європейським, насамперед у частині формулювання цілей і напрямів громадянської (політичної) освіти. Важливо також, що в них підкреслюється завдання не лише надання знань, але й формування ставлень і навичок, які уможливають практичні дії, тобто участь громадян у демократичних процесах, у житті суспільства та захисту прав і свобод людини.

Поряд з позитивними позиціями, вітчизняні документи містять і ряд недоліків, які можуть негативно позначатися на їх виконанні та ефективності. Документи, як правило, не містять визначення понять і термінів, які вживаються в їх текстах. Це свідчить про те, що досі не опрацьований не лише понятійний, але й термінологічний апарат громадянської (політичної) освіти⁵¹. Так, жоден документ не містить чіткого визначення терміну “*національний*” як похідного від поняття *нації* – політичної чи етнічної; так само в жодному документі не наводиться визначення поняття “*Український народ*” у формулюванні Преамбули Конституції України⁵².

⁴⁷ Проект розроблений на виконання Розпорядження КМУ №710 від 3 жовтня 2018р. та на основі положень *Концепції розвитку громадянської освіти в Україні*.

⁴⁸ Див.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_975/conv.

⁴⁹ Ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи 11 травня 2010р. Переклад українською опублікований у 2016р., Див.: <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokratichna-shkola/Navchal-ni-materiali>.

⁵⁰ Українською мовою текст опублікований у 2016р., <https://rm.coe.int/version-ukrainienne-240418/16807c886e>.

⁵¹ В одному й тому самому документі одночасно вживаються терміни: “державна ідентичність”, “громадянська (державна) ідентичність”, “національна ідентичність”; “історична пам'ять” і “національна пам'ять”. Зустрічаються терміни, що не мають загальноприйнятого визначення: “громадсько-патріотичне” виховання, “суспільно-державницькі цінності” та ін.

⁵² “Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу, спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення...” (виділення – *ред.*).

Неузгодженість і відсутність визначень зумовлює брак чіткого розуміння взаємозв'язків між громадянською (політичною) освітою, правовою освітою, патріотичним вихованням, іншими складовими освітньо-виховного процесу, що має на меті формування громадянських компетентностей. Зберігається, як і у попередніх підходах, проблема співвідношення громадянської освіти та патріотичного виховання, які тісно пов'язані і взаємно доповнюють одне одного, але не є тотожними.

Документи не скоординовані як у часі, так і в заходах, напрямках, формах, методах і засобах їх реалізації; є випадки, коли на заміну не виконаному в повному обсязі документу затверджується інший. Не синхронізований сам процес розробки нормативно-правових документів, що зумовлює нескоординованість і спадкоємність пропонованих у них заходів. У результаті, пропоновані в документах заходи не доповнюють одне одного та не складаються в систему, або дублюють, або сформульовані надто загально, абстрактно, що полегшує звітність відповідальних за їх виконання відомств та установ, але жодною мірою не сприяє реалізації освітніх завдань і досягненню виховних цілей.

Названі недоліки перешкоджають усуненню фрагментарності й непослідовності громадянської (політичної) освіти, розпорошеності та нескоординованості зусиль її суб'єктів (провайдерів) і в кінцевому підсумку знижують її ефективність.

Не вирішує повною мірою проблем і пропонований проект *Стратегії розвитку громадянської освіти на період до 2022р.*

Безсумнівним позитивним моментом цього документа є визначення моделі громадянської освіти. Він передбачає модель змішаного типу, “що полягає у комбінації середовищного (впровадження громадянської освіти через створення демократичного освітнього середовища), міжпредметного (формування громадянських компетентностей через різні навчальні предмети, дисципліни тощо), монопредметного (впровадження окремих предметів, дисциплін з громадянської освіти) типів громадянської освіти”⁵². Зроблена також спроба визначення та розмежування понять громадянськості та патріотизму, опису громадянських компетентностей.

Коло питань, що внормовуються у *Стратегії*, обмежене питаннями організаційно-правового характеру. Водночас, у запропонованому для громадського обговорення вигляді, Стратегія не враховує реально існуючої багатоманітності провайдерів громадянської освіти, на якій наголошувалося вище, ступеню фрагментованості освітнього простору в цій царині. Тому задля досягнення поставленої у Стратегії мети: “створення організаційно-правових засад” громадянської освіти, робота над цим документом має бути продовжена.

⁵³ Див.: МОН пропонує для громадського обговорення стратегію розвитку громадянської освіти на період до 2022р. – МОН, 27 березня 2019р., <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-strategiyu-rozvitku-gromadyanskoyi-osviti-na-period-do-2022-roku>.

Окремо слід звернути увагу на те, що у проекті Стратегії не розглядаються питання змісту громадянської освіти, навчальних дисциплін (предметів, курсів), до програм яких мають бути внесені її елементи та форми, міждисциплінарних тематичних і змістових взаємозв'язків, які забезпечуватимуть її системність. Варто зауважити, що розгляд цих питань і не був метою проекту Стратегії, а тому питання змісту, розробки відповідного понятійного та термінологічного апарату цього освітньо-виховного напрямку, його взаємозв'язків з іншими напрямами освіти та виховання залишаються відкритими і чекають подальшого дослідження.

Окрім означених проблемних аспектів, видається доцільним акцентувати увагу на тій обставині, що дієвість нормативно-правових документів, ефективність освітніх і виховних заходів вирішальною мірою залежить від самої суспільно-політичної практики, безпосереднього життєвого досвіду громадян, наявності чи відсутності реальної захищеності прав і свобод громадян і можливостей їх впливу на владу. Тому головним негативним чинником (загрозою) не лише результативності громадянської освіти, але й солідарності, цілісності громадянського суспільства є – невідповідність офіційної риторики, гасел, обіцянок і запевнень політичних сил і владних команд, з одного боку, і життєвих реалій – з іншого.

Раннє соціальне розшарування у школах, корупція і брак академічної культури у закладах вищої освіти, брак реальних засобів впливу на владу, слабкість правового захисту звичайних громадян і вибірковість правосуддя – цю невідповідність виразно та відкрито демонструють. І ця відкрита і наочна невідповідність теорії і життєвої практики здатна не лише перетворити будь-які освітні та виховні заходи на порожню формальність, але й – що найгірше – дискредитувати громадянські цінності і чесноти в очах громадян, насамперед дітей і молоді.

Однак, невідповідність актуальної практики офіційній риториці жодним чином не означає применшення значимості громадянської (політичної) освіти, зокрема і її правової складової. Навпаки – саме і лише освічені громадяни свідомі своїх *прав та обов'язку їх захищати*, здатні здійснювати вплив на органи публічної влади та виконавців (носіїв) владних повноважень у напрямі дотримання ними демократичних норм і правил (стандартів).

Лише освічені громадяни усвідомлюють, що порушення права індивіда є порушенням права як такого, а тому розуміють значимість спільної дії для його відстоювання і силу спільної дії для тиску на владу. І нарешті – лише освічені громадяни здатні до компетентної і відповідальної *участі*, як у громадських, так і в державних справах, і лише вони можуть змусити державу бути правовою, демократичною та ефективною. Тому **створення цілісної, ефективно діючої системи політичної/громадянської освіти є необхідною умовою розвитку України як демократичної, правової європейської держави, формування загальнонаціональної громадянської ідентичності і української політичної нації.**

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА В СИСТЕМІ ФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Ігор БАЛУБА,

*керівник експертної групи з питань розвитку
кваліфікацій, освіти дорослих та педагогічної
освіти директорату вищої освіти і освіти
дорослих Міністерства освіти і науки України*

Зміни до Конституції України, внесені на початку 2019р., закріпили стратегічний курс нашої держави на європейську та євроатлантичну інтеграцію¹. Цим завершився етап геополітичної багатовекторності країни, вибору її ціннісних орієнтацій, та був законодавчо закріплений стратегічний курс на формування й реалізацію внутрішньої і зовнішньої політики на принципах, що сповідаються європейським співтовариством.

Основні підходи, спрямовані на формування громадянського суспільства на принципах демократії, верховенства права та загальнолюдських цінностей, визначені Хартією Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини², Рекомендацією 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) “Про основні компетенції для навчання протягом усього життя” від 18 грудня 2006р., Рекомендацією ЄК про ключові компетентності навчання впродовж життя³.

¹ Закон України “Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)”.

² Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і освіти в галузі прав людини. – Council of Europe, <https://www.coe.int/uk/web/compass/council-of-europe-charter-on-education-for-democratic-citizenship-and-human-rights-education>.

³ Proposal for a COUNCIL RECOMMENDATION on Key Competences for Lifelong Learning. Brussels, 17.1.2018 SWD (2018) 14 final. – EUR-Lex, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0024>.

Зокрема, державами-членами ЄС передбачається обов'язкове включення освіти для демократичного громадянства і прав людини до програм дошкільної, загальної середньої та професійної освіти, систематичне оновлення таких програм для забезпечення їх актуальності та відповідності потребам суспільного розвитку, а також сприяння інтеграції політичної складової в систему вищої освіти, особливо до програм підготовки педагогічних працівників.

Європейською Комісією визначено ключові компетентності, яких потребує кожна людина для особистої реалізації і розвитку, соціального включення та активного громадянства впродовж усього життя. Це, зокрема соціальна та громадянська компетентності. Обов'язковими елементами діяльності держав-членів у сфері демократичного громадянства і прав людини є оцінка ефективності реалізації програм, проведення досліджень, перегляд і удосконалення політики й стратегії її реалізації.

Європейські підходи до розвитку громадянського суспільства відбилися на процесі формування правових основ громадянської освіти в Україні, якими сьогодні є:

- Конституція України;
- Закон України “Про освіту”;
- Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента України №501 від 25 серпня 2015р.;
- Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020рр., затверджена Указом Президента України №68 від 26 лютого 2016р.;
- Указ Президента України “Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері” №534 від 1 грудня 2016р.;
- Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України №710 від 3 жовтня 2018р.;
- Стратегія національно-патріотичного виховання, затверджена Указом Президента України №286 від 18 травня 2019р.

Концепція розвитку громадянської освіти є найбільш комплексним документом у відповідній сфері. Він визначає головні стратегічні напрями громадянської освіти: це – правова освіта громадян, зокрема в частині розуміння та вміння реалізовувати власні конституційні права та обов'язки, а також посилення здатності брати участь у суспільному житті та використовувати можливості впливу на процеси прийняття рішень на всеукраїнському та місцевому рівнях (реалізація права на участь).

Документом визначаються також соціально-політичні ціннісні орієнтири громадянської освіти: свобода, демократія, повага до рідної мови та культури, патріотизм, повага до закону, відповідальність і солідарність.

Мета громадянської освіти, відповідно до Концепції, – формування і розвиток у громадян України громадянських компетентностей, спрямованих на утвердження й захист державності та демократії, здатності відстоювати свої права, відповідально ставитися до громадянських обов’язків, брати відповідальність за своє власне життя, за життя територіальної громади.

Відповідно до Концепції, громадянська освіта має бути спрямована на формування таких компетентностей:

- розуміння власної громадянської (державної), національної та культурної ідентичності, повага до інших культур та етносів;
- здатність берегти українські традиції та духовні цінності, володіти відповідними знаннями, вміннями та навичками, спроможність реалізувати свій потенціал у умовах сучасного суспільства;
- розуміння значення національної пам’яті та її впливу на суспільно-політичні процеси;
- знання європейських цінностей, зокрема принципів демократії, та здатність застосовувати їх у повсякденному житті;
- розуміння та сприйняття цінності прав і свобод людини, вміння відстоювати свої права та права інших;
- розуміння та сприйняття принципів рівності та недискримінації, поваги до гідності людини, толерантності, соціальної справедливості, доброчесності, вміння втілювати їх у власні моделі поведінки, здатність попереджувати та вирішувати конфлікти;
- знання та розуміння державного устрою, державного управління у всіх сферах суспільного життя на всеукраїнському та місцевому рівнях;
- знання механізмів участі в суспільному, суспільно-політичному та державному житті та вміння їх застосовувати разом з прийняттям рішень на всеукраїнському та місцевому рівнях; відповідальне ставлення до своїх громадянських прав і обов’язків, пов’язаних з участю в суспільно-політичному житті;
- здатність формувати та аргументовано відстоювати власну позицію, поважаючи відмінні думки/позиції, якщо вони не порушують прав та гідності інших осіб;
- здатність критично аналізувати інформацію, розглядати питання з різних позицій, приймати обгрунтовані рішення;
- здатність до соціальної комунікації та вміння співпрацювати для розв’язання проблем спільнот різного рівня, зокрема шляхом волонтерської діяльності.

Відповідно до Концепції, громадянська освіта має охоплювати всі види освіти (формальну, неформальну та інформальну), всі складники та рівні освіти, а також усі вікові групи громадян. У цій статті акцент зроблено на тому, яке місце посідає громадянська освіта у формальній освіті, якими засобами вона реалізується на кожному з її рівнів.

Формальна освіта формує, розвиває та закріплює знання головних складових громадянської освіти, громадянську свідомість, моделі соціальної поведінки та активності дітей і молоді. На рівні формальної освіти здобуття в тому чи іншому форматі знань з громадянської освіти забезпечується відповідно до стандартів, розроблених на компетентнісній основі, що передбачає формування особистих якостей (цінностей, поглядів, способів мислення), опанування певних знань, набуття відповідних умінь і навичок. Стандарти освіти періодично оновлюються.

Одним із пріоритетів державної політики у сфері освіти є створення умов для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою її прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомлення цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина.

За визначенням ст.6 Закону “Про освіту”, державна політика у сфері освіти ґрунтується на принципах людиноцентризму, верховенства права, гуманізму, демократизму, формування громадянської культури та культури демократії, формування усвідомленої потреби в дотриманні Конституції та законів України, нетерпимості до їх порушення, формування поваги до прав і свобод людини тощо.

Концепція розвитку громадянської освіти в Україні визначає очікувані результати, які передбачено досягти у процесі громадянської освіти, за кожним **видом** (формальна, неформальна, інформальна) та **складником** освіти (дошкільна; повна загальна середня, спеціалізована та позашкільна; професійна (професійно-технічна), фахова передвища; вища освіта; освіта дорослих (у т.ч. післядипломна).

Варто розглянути місце громадянського компонента в кожному із складників формальної освіти.

На рівні **дошкільної освіти** діє Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти України), затверджений наказом Мінмолодьспорту №615 від 22 травня 2012р. Базовий компонент, який визначає державні вимоги до рівня освіченості, розвиненості та вихованості дитини 6 (7) років, передбачає формування мінімально достатнього та необхідного рівня компетентностей, життєво важливих умінь і навичок, систему ціннісних ставлень до світу та самої себе, що сприятиме подальшій соціалізації дитини, формуванню її поведінки в суспільстві, громадянської активності в майбутньому. Особливістю дошкільної освіти є поєднання сімейного та суспільного виховання.

Інваріантна частина змісту дошкільної освіти (обов'язкова для закладів дошкільної освіти всіх типів і форм власності) систематизована за освітніми лініями, з яких у контексті громадянської освіти заслуговує на увагу лінія “Дитина в соціумі” (передбачає формування у дітей навичок соціально визнаної поведінки, вміння орієнтуватись у світі людських взаємин, готовності співпереживати та співчувати іншим, узгоджувати свої інтереси, бажання, дії з іншими членами суспільства).

Для забезпечення варіативності та гнучкості в досягненні результатів на реалізацію Базового компонента дошкільної освіти Міністерством освіти і науки затверджено вісім комплексних і 27 парціальних програм, зокрема програми “Я у Світі”, “Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях”, “Україна – моя Батьківщина” (парціальна програма національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку), “Вчимося жити разом” (програма розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей віком 4-7 років), “Дошкільнятам – освіта для сталого розвитку”. Програми забезпечені необхідними методичними матеріалами та розробками.

Ст.12 Закону “Про освіту” визначає ключові компетентності, які забезпечують досягнення мети повної загальної середньої освіти, формування яких необхідне кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності.

Згідно з Концепцією Нової української школи, виховання має пронизувати весь освітній процес і орієнтуватися на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність).

Наскрізний досвід має стати визначальним у виховному процесі і формуванні відповідних компетентностей. У державних вимогах до навчальних досягнень учнів акценти змістилися зі знань на результати діяльності.

На рівні **загальної середньої освіти** діють стандарти початкової, базової та профільної середньої освіти, які оновлюються відповідно до вимог Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029р.⁴ Згадана Концепція, крім діяльнісного підходу, пропонує впроваджувати інтегроване та проектне навчання.

Державний стандарт початкової освіти⁵ – в контексті громадянської освіти – передбачає набуття таких ключових компетентностей:

- громадянські та соціальні компетентності, пов’язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, усвідомленням рівних прав і можливостей, що вимагають співпраці з іншими особами для досягнення спільної мети, активності в житті класу й школи, поваги до прав інших осіб, ідентифікації себе як громадянина України;
- інноваційність, що передбачає відкритість до нових ідей, ініціювання змін у близькому середовищі (клас, школа, громада тощо), формування знань, умінь, ставлень, що є основою компетентнісного підходу та забезпечують подальшу здатність відчувати себе частиною спільноти та брати участь у справах громади;

⁴ Схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України №988 від 14 грудня 2016р.

⁵ Затверджений Постановою Кабінету Міністрів України №87 від 21 лютого 2018р.

- підприємливість та фінансова грамотність, що передбачають ініціативність, готовність брати відповідальність за власні рішення, усвідомлення етичних цінностей ефективної співпраці, прийняття власних рішень.

В оновлених програмах початкової школи збільшено обсяг практичної діяльності, рольових ігор, обговорень, навчальних проєктів (колективних, групових, індивідуальних).

Практичні види діяльності спрямовані на активізацію формування соціальної та громадянської компетентностей (волонтерство як добровільна суспільно корисна діяльність, благодійна акція “Допомагаємо творити добро” та інші).

Маючи наскрізний характер на рівні початкової школи, соціальна та громадянська компетентності реалізуються у програмі предмета “Я і світ”, а також шляхом забезпечення міжпредметних зв’язків.

*Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти*⁶ ґрунтується на засадах особистісно зорієнтованого, компетентнісного та діяльнісного підходів, реалізованих в освітніх галузях, відображені в результативних складових змісту базової і повної загальної середньої освіти і сприяють формуванню ключових і предметних компетентностей.

Поєднання зазначених підходів дає можливість опановувати знання, формувати вміння і навички та застосовувати їх у практичних ситуаціях.

Ключовими компетентностями, серед інших, визначені соціальна (здатність особистості продуктивно співпрацювати з партнерами у групі та команді, виконувати різні ролі та функції у колективі) та громадянська (здатність учнів активно, відповідально та ефективно реалізовувати права та обов’язки з метою розвитку демократичного суспільства) компетентності.

Серед предметних (галузевих) компетентностей заслуговують на увагу, зокрема комунікативна, інформаційно-комунікаційна, суспільствознавча, історична.

Відповідно до державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів на рівні основної школи, реалізація суспільствознавчого компонента має забезпечити знання і розуміння учнем основних моральних норм і цінностей, ознак і сутності держави, права, правопорушень, юридичної відповідальності, вміння регулювати власну поведінку згідно з нормами права в різних видах правовідносин, застосовувати засвоєні поняття і вміння під час розв’язування життєвих ситуацій та вибору моделей власної поведінки та взаємовідносин з іншими людьми, оцінювати чесноти людей, власні вчинки та вчинки інших людей з погляду їх суспільної значущості тощо.

⁶ Затверджений Постановою Кабінету Міністрів України №1392 від 23 листопада 2011р.

По завершенні опанування суспільствознавчого компонента на рівні старшої школи учні повинні:

- знати та розуміти сутність і структуру суспільства, політичної системи і влади, ознаки та особливості полікультурного та громадянського суспільства, форми участі громадян у житті суспільства та держави;
- вміти характеризувати політичну систему України, механізми функціонування політичної системи та влади в Україні, виклики та загрози ХХІ ст., пояснювати сутність і ознаки демократії, громадянського суспільства, аналізувати та інтерпретувати інформацію ЗМІ та інших джерел, застосовувати засвоєні поняття та вміння у процесі власної участі у житті громади, держави, суспільства, колективному прийнятті суспільних рішень та розв'язанні соціальних проблем, виявляти ставлення до політичних процесів в Україні, оцінювати політичні системи та режими, роль політичної еліти, діяльність місцевого самоврядування, атрибути громадянського суспільства, роль ЗМІ.

Крім цього, стандарт передбачає опанування знань та набуття вмінь і навичок у соціальній, правовій, економічній, культурно-духовній сферах, які разом складають суспільствознавчий компонент стандарту.

У старшій школі викладається інтегрований курс “Громадянська освіта” та “Правознавство”. Курс “Громадянська освіта”, спрямований на формування світогляду, охоплює філософські, аксіологічні, політичні, правові, економічні, культурологічні, соціально-психологічні знання і має забезпечити учнів певним рівнем знань, сприяючи формуванню їх особистісних якостей та ціннісних орієнтацій, притаманних громадянинові демократичного суспільства, а також вмінь громадянської участі та громадянської відповідальності.

Також формування і розвиток громадянських компетентностей в базовій і старшій школах досягається реалізацією таких наскрізних змістових ліній як “Громадянська відповідальність” (формування відповідального члена громади й суспільства, який розуміє принципи та механізми його функціонування, а також важливість національної ініціативи) та “Екологічна безпека та сталий розвиток” (формування у учнів соціальної активності, відповідальності та екологічної свідомості), які є спільними для всіх навчальних предметів. Наскрізнi лінії опановуються через колективну діяльність – дослідницькі роботи, роботи у групі, проекти та ін., що розвиває в учнів готовність до співпраці, толерантність щодо різноманітних способів діяльності і думок.

Варіативна складова навчального плану пропонує різноманітні курси та факультативи за вибором учнів, спрямовані на розвиток громадянських компетентностей. Зокрема курс “Моя громадянська свідомість. Запобігання корупції” для учнів 9-11-х класів, кілька варіантів курсу “Українознавство” для учнів 5-11 класів та ін., розміщені для забезпечення загального доступу на офіційному сайті Інституту модернізації змісту освіти Міністерства освіти і науки України.

Наразі, відповідно до положень Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа”, розроблено проект Державного стандарту базової середньої освіти, який пройшов

громадське обговорення та найближчим часом буде затверджений в установленому порядку. Передбачається, що Державний стандарт набуде чинності з 2021р.

Проект стандарту визначає ціннісні орієнтири базової середньої освіти, зокрема розвиток вільної особистості через підтримку самостійності, незалежного мислення та впевненості в собі, формування активної громадянської позиції та шанобливого ставлення до Української держави, утвердження людської гідності через виховання чесності, відваги, наполегливості, доброти, справедливості тощо.

Документ встановлює, що до ключових належать громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, усвідомленням рівних прав і можливостей тощо.

Громадянські компетентності передбачають спроможність діяти як відповідальний громадянин та брати повноцінну участь у громадському й суспільному житті, зокрема школи та класу, спираючись на розуміння соціальних, економічних і політичних понять та сталого розвитку, критичне оцінювання головних подій національної, європейської та світової історії, а також повагу до прав людини й верховенства права та ідентифікацію себе як громадянина України.

Соціальні компетентності – це вияв поваги та толерантності до інших, уміння конструктивно співпрацювати, дбайливе ставлення до соціального добробуту, розуміння правил поведінки й спілкування, що є загальноприйнятими в різних спільнотах і середовищах, спроможність діяти в умовах невизначеності та багатозадачності.

Встановлюються також наскрізні вміння, спільні для всіх ключових компетентностей, зокрема критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами тощо.

Діяльнісний підхід, крім іншого, забезпечує залучення учнів до учнівського (на рівні класу та школи) самоврядування, волонтерської діяльності, участі в суспільно значущих заходах.

На рівні *професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти* (на основі базової загальної середньої освіти) формування громадянських компетентностей забезпечується виконанням стандарту загальної середньої освіти.

Згадані рівні освіти є основними та визначальними в системі формальної освіти з точки зору підготовки молоді до активного суспільного життя. У подальшому набуті компетентності громадянської та/або політичної активності можуть поглиблюватися й ставати головним видом професійної діяльності або оновлюватися за потреби в системі вищої освіти та освіти дорослих.

Система *позашкільної освіти* доповнює попередні рівні освіти тим, що дозволяє на практиці закріпити набуті знання, розвинути уміння та навички. Цей складник освіти спрямований на розвиток здібностей дітей та молоді, здобуття ними первинних професійних знань, вмінь і навичок, необхідних для соціалізації, подальшої самореалізації та/або професійної діяльності.

Виховання громадянина України, вільний розвиток особистості та формування її соціально-громадського досвіду, виховання у учнів поваги до Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії та патріотизм визначаються як одні з першочергових завдань цього складника освіти.

Формування громадянських компетентностей в системі позашкільної освіти здійснюється за відповідними програмами (“Вступ до теорії держави”, “Дебати”, “Європейський клуб”, “Юні скаути”, “Джура” та інші) і забезпечене необхідними навчально-методичними матеріалами та посібниками, які періодично розглядає і схвалює до використання в закладах загальної середньої освіти Науково-методична комісія з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України.

У системі *вищої освіти* необхідно виокремити три напрями формування компетентностей громадянської освіти та політичної освіти як її складової.

Перший – продовження розвитку компетентностей громадянської освіти, набутих на попередніх рівнях освіти та їх удосконалення й розвиток шляхом застосування на практиці. Так, стандарти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти в частині загальних компетентностей в різних формулюваннях передбачають набуття здатності реалізувати свої права і обов’язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Заклади вищої освіти забезпечують набуття таких компетентностей на рівні освітніх програм. Залежно від спеціальності такі курси (модулі, факультативи, дисципліни) можуть бути складовими варіативної чи інваріантної частини освітньої програми. Розроблення освітніх програм, як і програм окремих дисциплін (курсів тощо), є компетенцією закладу вищої освіти.

Студенти мають можливість і заохочуються до участі у студентському самоврядуванні, волонтерській діяльності, суспільному житті на рівні закладу вищої освіти, громади тощо.

Другий – підготовка фахівців і професіоналів, у першу чергу, за спеціальністю 052 “Політологія” та іншими спеціальностями, в т.ч. галузі знань 03 “Гуманітарні науки”, 05 “Соціальні та поведінкові науки” тощо. Такі фахівці мають ґрунтовну та поглиблену спеціальну підготовку, складають основу спеціалістів, експертів і науковців у сфері суспільних відносин та політики.

Третій – підготовка фахівців і професіоналів за спеціальностями галузі знань 01 “Освіта/Педагогіка” – педагогічних працівників, які власне забезпечують, відповідно до стандартів, формування громадянської компетентності на рівні дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти, а також виховний процес у позашкільній освіті.

Кожен із зазначених напрямів у частині громадянської освіти має свою мету, цілі і завдання.

Отже, можна стверджувати, що **на рівні формальної освіти існує система громадянської освіти**, націлена на підготовку молоді до свідомого та відповідального суспільного життя. **Вона має чітку структуру, охоплює всі напрями громадянської освіти, а змістове наповнення враховує вікові особливості** учнів і їх спроможність опановувати відповідні знання, засвоювати відповідні норми поведінки та застосовувати їх в повсякденному житті.

Законодавство передбачає систематичне оновлення стандартів освіти та змістове наповнення освітніх програм, що забезпечує врахування в освітньому процесі суспільних вимог, потреб економіки та загальноосвітніх тенденцій.

Визначення траєкторій розвитку системи громадянської освіти потребує запровадження моніторингу для з'ясування її стану та ефективності діяльності. Систематичні дослідження є необхідними з огляду на окремі тенденції, присутні в суспільстві в цілому і у сфері освіти зокрема:

1) недостатню зацікавленість і мотивацію до опанування знань і набуття практичних навичок відповідальної громадянської поведінки/діяльності серед учнів і молоді;

2) формальне ставлення педагогічних працівників до такої діяльності;

3) вплив інформаційних і політичних технологій та неспроможність їм протидіяти;

4) “розрив” між теоретичними знаннями та позитивними зразками дії, що даються учням у процесі навчання, та реально існуючими в суспільстві негативними соціальними практиками (зокрема явищами корупції та ін.).

Саме тому Концепція розвитку громадянської освіти в Україні особливу увагу приділяє підготовці педагогічних та науково-педагогічних працівників до такої роботи. Зокрема висуваються відповідні вимоги до стандартів вищої освіти, зазначається необхідність теоретичної та практичної підготовки, розроблення нових моделей виховання і навчання тощо. Для реалізації Концепції наразі розробляються стратегія і план заходів.

Процес реформування усіх рівнів системи формальної освіти зачіпає структуру і зміст освітнього процесу, методики і технології навчання. Зміни, що впроваджуються, мають підвищити ефективність системи.

Окремої уваги заслуговує тема *освіти дорослих*, яка має значний і нереалізований потенціал щодо поширення громадянської та політичної просвіти, формування громадянських компетентностей у дорослого населення, залучення громадян до відповідальної суспільної активності. Здебільшого, освітні послуги з суспільно-політичної тематики надаються громадськими організаціями, політичними партіями, фондами, в т.ч. й закордонними⁷. Проблема інтеграції усіх суб'єктів процесу громадянської освіти в єдину загальнодержавну систему потребує окремого глибокого дослідження.

⁷ Citizenship Education in Eastern Europe: Current Status and Trends/ From Focus Group to Network: History of EENCE (Ed. Svetlana Alenitskaya). – Bonn, 2019.

Навчання дорослих для активного громадського життя у Німеччині (DVV-мережа)

Бонн
4 листопада 2019р.

Леван Квачадзе
Старший референт,
департамент Європи

DVV International

***“Для нашого суспільства і його громадян
політична освіта* є справою самозбереження.
Без політичної освіти вільна демократія
зруйнується...”***

Д-р. Йоганнес Рау,
колишній Президент Німеччини

*** Термін “політична освіта” = громадянська освіта
у Німеччині**

Примітка: оригінальні слайди зроблені в кольоровій гаммі та англійською мовою. Пропоновані тут слайди перекладені українською та дещо відредаговані.

Громадянська освіта для дорослих у Німеччині

- Почалася наприкінці XVIII ст.
- Супутні фактори:
 - Трансформація аграрного суспільства → промислове суспільство
 - Філософія Просвітництва / Французька революція

Перший системний підхід до освіти громадян

Ухвалена в **Конституції (1919р.)** першої Німецької демократичної республіки (**Веймарської Республіки, 1918-1933рр.**) відповідна стаття, §148:

“Освіта для дорослих, включно з Volkshochschulen повинна підтримуватися на національному, регіональному і місцевому рівнях”

Volkshochschule – дослівний переклад “вища народна школа”, у ширшому розумінні – Центр освіти для дорослих у місцевій громаді.

Початок сучасної системи громадянської освіти для дорослих

Розвиток демократичних засад у Німеччині – невід’ємна складова побудови стабільної демократії у Федеративній Республіці після **1945р.** і з **1989р.** – в об’єднаній Німеччині.

- **Перенавчання** (відповідно до рішення Міжсоюзницької Контрольної Ради 1945-1949рр.)
- Заснування **Федерального агентства громадянської освіти** у 1952р.
- Повторне заснування **вищих народних шкіл** (центрів освіти для дорослих у місцевих громадах) та інших закладів, які надають освітні послуги

www.dvv-vhs.de

www.dvv-international.de

5

“Демократія потребує демократів”

головне гасло

концепції громадянської освіти в Німеччині

Розуміння завдань/мети громадянської освіти спочатку дещо різнилися:

- від переконання, що метою громадянської освіти є допомога громадянам **робити раціональні судження**
- до думки, що завдання освіти громадян – **навчити їх звільнитися від тих, хто може прагнути захоплення влади**

www.dvv-vhs.de

www.dvv-international.de

6

Попри розмаїття концепцій громадянської освіти було досягнуто широкого консенсусу з трьох основних принципів, відомих як

➡ **БОЙТЕЛЬСБАХСЬКИЙ консенсус**

сьогодні громадянська освіта у Німеччині є
«неупередженою, але не безсторонньою»
(non-partisan but not impartial).

Вона базується на цінностях і тлумаченні демократії, визначених у
Конституції, основному законі Німеччини.

www.dvv-vhs.de

www.dvv-international.de

7

“Бойтельсбахський консенсус”

У **1976р.** на конференції викладачів різних освітніх закладів обговорювалася потреба **уникнення індоктринації**.

Учасники конференції ухвалили наступні принципи:

- **Перший** – забороняє тим, хто навчає, нав'язувати набір політичних поглядів, переконань чи цінностей;
- **Другий** – викладачі мають брати до уваги різноманіття переконань, плюралізм думок і відповідних проблем. Якщо тема суперечлива в науці, політиці чи суспільстві, то в громадянській освіті вона має вивчатися, як суперечлива;
- **Третій** – полягає в тому, що студентів треба вчити аналізувати власні політичні інтереси, і як впливати на суспільство в реалістичний спосіб, щоб просувати ці інтереси.

www.dvv-vhs.de

www.dvv-international.de

8

Ці норми (**Бойтельсбахський консенсус**) були ухвалені

спершу для шкіл.

Але невдовзі вони були прийняті **також**

освітніми закладами для дорослих / освітянами

в усій країні.

www.dvv-vhs.de

www.dvv-international.de

9

Перелік основних інституцій громадянської освіти для дорослих у Німеччині

- **Федеральне агентство громадянської освіти**
- **Агентства громадянської освіти у 16 землях Німеччини**
- ***Volkshochschulen*** (центри освіти для дорослих в місцевих громадах)
- **Політичні фундації та їх освітні заклади** (афілійовані з політичними партіями, представленими у Федеральному парламенті)
- Освітні інституції, афілійовані з **Католицькою і Протестантською церквами**
- Освітні інституції, афілійовані з **Профспілками**
- **Громадські організації**
- **Меморіальні заклади**
- **Різні фонди, академії, незалежні інституції . . .**

www.dvv-vhs.de

www.dvv-international.de

10

Федеральне агентство громадянської освіти (ВрВ)

- Федеральний орган влади (підпорядковується Федеральному Міністерству внутрішніх справ) забезпечує **громадянську освіту** та інформацію з політичних питань для **всіх жителів** Німеччини;
- Видає **публікації**, організовує **семінари, заходи, навчальні поїздки, виставки і змагання**, забезпечує **тренінги професійного вдосконалення для журналістів** і пропонує **фільми та онлайн матеріали**;
- Підтримує заходи, що організовують понад **400 ліцензованих освітніх закладів**, фондів і громадських організацій;
- Надає **підтримку та послуги вчителям/освітянам**, і будь-кому, хто бере участь у освіті та роботі з молоддю;

Стисло про ВрВ: короткий фільм (7 хв.)

www.bpb.de/die-bpb/138864/film-about-the-bpb

www.dvv-vhs.de

www.dvv-international.de

11

Державні агенства/центри з громадянської освіти

- У кожній з **16 земель Німеччини** є Державні агенства/центри з громадянської освіти
- 11 агенств створені у землях Західної Німеччини, починаючи з **1954р.**; у 5 “нових” землях (у Східній Німеччині) відповідні агенства з’явилися після об’єднання країни (**1990р.**)
- Агенства **підпорядковуються Урядам або Парламентам земель**
- Їх завдання **аналогічні** тим, що поставлені перед Федеральним агенством громадянської освіти
- Окрім того, Державні агенства надають **серйозну підтримку освітнім закладам, пов’язаним з Місцями пам’яті**

www.dvv-vhs.de

www.dvv-international.de

12

Мюнхенський Маніфест (26 травня 1997)

Щодо завдань Федерального і Державного агентств стосовно громадянської освіти

1. Громадянська освіта за державні кошти повинна бути **плюралістичною, позапартійною і незалежною**;
2. Агентства з громадянської освіти **повинні стимулювати політичну участь громадян**;
3. Агентства **повинні готувати громадян до глобальних завдань майбутнього**;
4. Агентства **повинні працювати для стабільності демократії** також в економічно скрутні часи;
5. У **“нових” землях** громадянська освіта має **особливі завдання**;
6. **Критичне відображення історії Німеччини** – найважливіше завдання громадянської освіти;
7. Громадянська освіта супроводжується **розмаїттям методів і видів діяльності**.

www.dvv-vhs.de

www.dvv-international.de

13

Німецька мережа освітніх центрів для дорослих

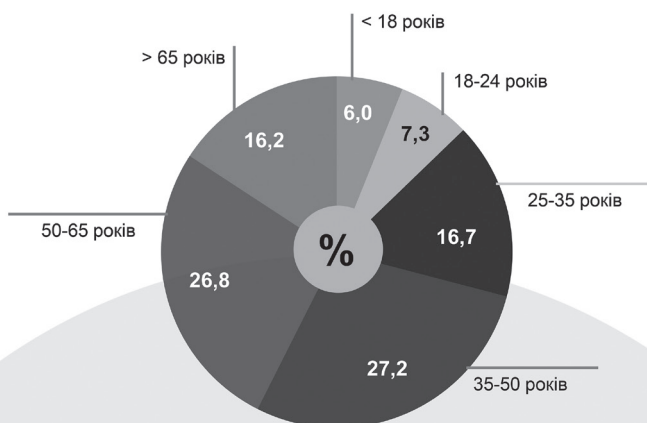
- Понад **900** освітніх центрів для дорослих (VHS) і більше **3 000** регіональних представництв
- **Найбільший** в Німеччині надавач освітніх послуг для **дорослих** (приблизно 17 мільйонів навчальних годин щороку)
- Майже **700 000** освітніх пропозицій для дорослих щороку
- Майже **9 мільйонів** учасників щороку
- Понад **8 000** працівників
- **192 000** позаштатних викладачів

www.dvv-vhs.de

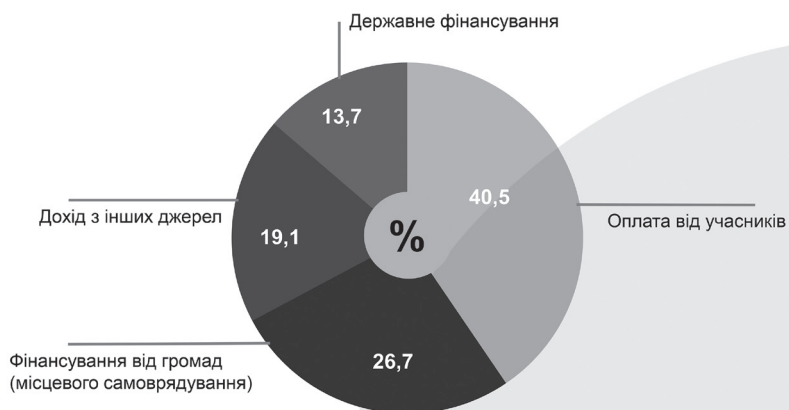
www.dvv-international.de

15

Розподіл учасників за віковими групами

Фінансування

ГРОМАДЯНИ І ПОЛІТИКА: ІНТЕРЕС, ПОІНФОРМОВАНІСТЬ, КОМПЕТЕНТНІСТЬ

(за даними загальнонаціонального
соціологічного опитування)

Бурхливий розвиток суспільно-політичних процесів в Україні, який мав вихідним пунктом Революцію Гідності, спонукав Центр Разумкова до дослідження особливостей політичної культури українського суспільства, яке було здійснено у 2017р.¹ За результатами дослідження були зроблені висновки стосовно незадовільного стану політичної культури, базових знань і компетенцій українських громадян у сферах, що стосуються прав і свобод людини і громадянина, державного устрою, політичної системи, що “сприяє зростанню недовіри до держави та її ключових інститутів, відчуженню громадян від політики і громадського життя, формує пасивну поведінку в суспільно-політичних процесах”².

Перебіг президентської і парламентської виборчих кампаній у 2019р., їх результати та подальший розвиток подій цілком підтверджують правильність зробленого Центром Разумкова висновку щодо необхідності поступового поширення в суспільстві громадянського типу політичної культури, що передбачає поєднання інтересу до політики з довірою до політичних інститутів та готовністю до компетентної політичної участі³. Як свідчить досвід розвинутих демократій світу, реалізація цього завдання вимагає створення концептуально та інституційно цілісної системи політичної (громадянської)⁴ освіти.

Для оцінки поточного рівня політичної освіченості громадян України, їх ставлення до політичних інститутів, процесів і цінностей, громадянської залученості, оцінки суспільної потреби у знаннях про політику, Центром

¹ Матеріали дослідження див.: Національна безпека і оборона, 2017р., №3-4, http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD171-172_2017_ukr.pdf.

² Див.: Політична культура та парламентаризм в Україні: сучасний стан та основні проблеми. Інформаційно-аналітичні матеріали Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2017р., №3-4, с.110.

³ Там само.

⁴ У цьому тексті терміни “політична” та “громадянська” освіта вживаються як синонімічні.

Разумкова було проведено загальнонаціональне соціологічне опитування⁵, аналіз результатів якого наводиться нижче.

ІНТЕРЕС І СТУПІНЬ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ПОЛІТИЦІ

Більшість опитаних громадян цікавляться політикою (10% – дуже цікавляться, 45% – скоріше цікавляться). Натомість 26% респондентів скоріше не цікавляться політикою, і 14% – зовсім не цікавляться. Ще 5% опитаних не змогли визначитися з відповіддю. Інтерес до політики дещо більше притаманний чоловікам, ніж жінкам (61% проти 49%; коефіцієнт кореляції Спірмена = 0,145⁶).

На інтерес до політики впливають також вік і освіта. Чим старшими є респонденти, тим більше вони цікавляться політикою (коефіцієнт кореляції Спірмена = 0,155). Респонденти із загальною середньою освітою цікавляться політикою значно менше, ніж респонденти з середньою спеціальною або вищою освітою.

Серед причин відсутності інтересу до політики респонденти найчастіше називали нестачу часу (29%), достатність наявного рівня знань про неї (28%). Для 20% опитаних політика надто нудна, 19% вважають, що таким людям, як вони, важко щось зрозуміти в політиці, а 13% просто байдуже, що в ній відбувається.

Інтерес до політики: Україна в європейському контексті

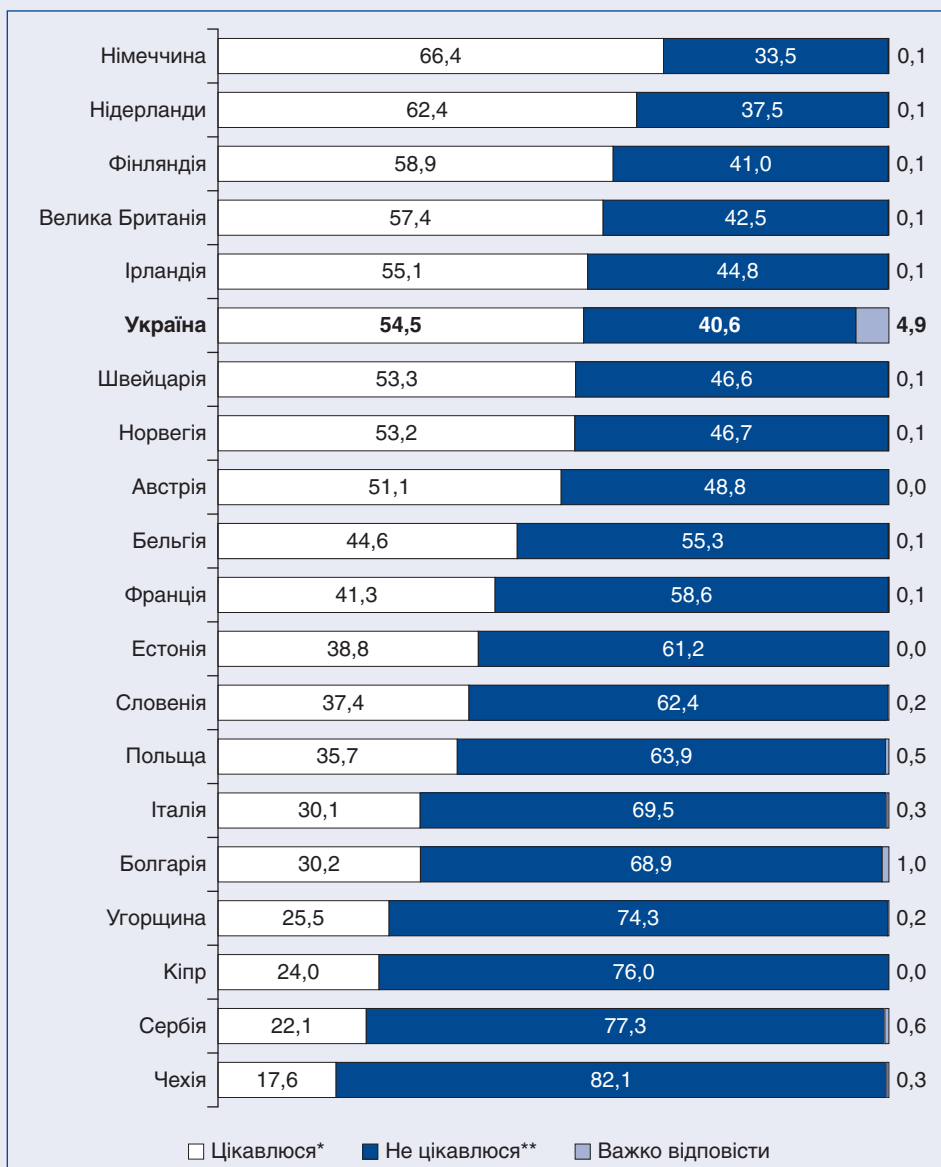
У цілому, українці демонструють досить високий рівень інтересу до політики за загальноєвропейськими мірками, цілком співставний з розвинутими і стабільними демократіями (діаграма “Наскільки Ви цікавитесь політикою?”)⁷. Однак, якщо розглядати дані попередніх опитувань, то у 2006р., 2008р., 2010р., 2012р. і 2017р. інтерес громадян до політики був набагато нижчим, ніж зараз. І лише у 2004р. (період Помаранчевої революції) він сягав ще вищих значень. Імовірно причиною зростання інтересу населення до політики у 2019р. можуть бути останні президентська та парламентська виборчі кампанії.

⁵ Дослідження проведено соціологічною службою Центру Разумкова 1-7 листопада 2019р. в усіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2 015 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%.

⁶ У цьому матеріалі використано два види коефіцієнтів кореляції. Коефіцієнт Пірсона застосовується до інтервальних змінних (тобто таких, де інтервали між одиницями вимірювання є однаковими: роки, метри, гривні) або бінарних змінних (так/ні, 1/0). Якщо хоча б одна з порівнюваних змінних є порядковою (тобто такою, де значення проранжовані від меншого до більшого, але ми не можемо оцінити, наскільки одна категорія більша за іншу: “так – скоріше так – скоріше ні – ні”; або: “ніколи – рідко – іноді – часто”) більш доцільно застосовувати коефіцієнт рангової кореляції Спірмена. Значення обох коефіцієнтів варіюються від -1 до +1, де число позначає силу кореляційного взаємозв'язку між двома змінними (від 0 до 1), а знак – його напрям (прямий чи зворотний).

⁷ Тут і далі для порівняння з іншими європейськими країнами використано дані дев'ятого етапу *European Social Survey* (2018р.). Варто враховувати, що дані з деяких країн (Албанія, Хорватія, Данія, Ісландія, Латвія, Литва, Чорногорія, Португалія, Словаччина, Іспанія та Швеція) на час підготовки доповіді ще не доступні для аналізу.

Наскільки Ви цікавитесь політикою? % опитаних

* Сума варіантів відповіді "дуже цікавлюся" та "скоріше цікавлюся".

** Сума варіантів відповіді "зовсім не цікавлюся" та "скоріше не цікавлюся".

Якщо виразити рівень інтересу населення країни до політики одним числом (співвідношенням (дуже цікавлюся + скоріше цікавлюся) / (зовсім не цікавлюся + скоріше не цікавлюся)), то отримаємо середньоєвропейський показник, станом на 2018р., 0,86. Для України в листопаді 2019р. цей показник становить 1,34, що значно вище середнього. Разом з тим, якщо взяти аналогічні показники по Україні за 2010р., 2012р. та 2017р., то виходить відповідно, 0,53, 0,48 та 0,63, що суттєво нижче за середньоєвропейський показник інтересу населення до політики⁸.

Понад половини опитаних мають проблеми з розумінням української політики. 26% опитаних часто або дуже часто здається, що вони не можуть зрозуміти, що в ній відбувається, у 37% опитаних таке трапляється час від часу. Третина респондентів відзначають такий стан рідко або дуже рідко. Ще 5% опитаних не змогли визначитися з відповіддю.

Порівняно з 2017р., частки опитаних, які відчують подібні труднощі часто або дуже часто, дещо знизились, а частка тих, хто відчуває їх рідко – навпаки, суттєво зростає.

Труднощі з розумінням української політики значно частіше відчують жінки, ніж чоловіки (коефіцієнт кореляції Спірмена = 0,155), а у громадян з вищим рівнем освіти вони спостерігаються рідше (коефіцієнт кореляції Спірмена = -0,118).

На питання, **наскільки важко респондентам визначити власну позицію з політичних проблем** майже половина (49%) опитаних обрали “серединну” відповідь: інколи важко, інколи легко. Натомість, для 21% респондентів визначити власну позицію важко або дуже важко, а для інших 21% – навпаки, легко або дуже легко.

Взаємозв’язок відповідей зі статтю та рівнем освіти респондентів: жінки дещо частіше обирали варіанти “важко” і “дуже важко”, а чоловіки – “легко” і “дуже легко” (коефіцієнт кореляції Спірмена = 0,174); чим вищим є рівень освіти, тим легше респондентам визначитися з політичною позицією (коефіцієнт кореляції Спірмена = 0,174).

Переважає більшість (75%) опитаних у цілому вважають, що люди повинні цікавитися політикою. Протилежної думки дотримуються лише 13%. Ще 12% респондентів не визначилися з відповіддю. Отже, для українського суспільства інтерес до політики є рисою, що схвалюється і визнається бажаною. Навіть серед тих респондентів, які зовсім не цікавляться політикою, лише 26% не вважають інтерес до політики соціально бажаною нормою.

Водночас, тривожним сигналом є те, що частка респондентів, які дали однозначну відповідь “так” серед наймолодших респондентів, є дещо нижчою, ніж

⁸ Автори свідомі можливого питання про коректність порівняння даних українських опитувань 2010р. і 2012р. із даними ESS-9, що проводилось у 2018р. Однак дані ESS за 2010р. та 2012р. дають дуже близькі середні значення (2010р. – 0,83; 2012р. – 0,87; 2019р. – 0,86). Враховуючи, що на різних етапах ESS перелік країн-учасниць дещо відрізняється, сталість середнього значення лише підтверджує обґрунтованість наших висновків.

в інших вікових групах (26% проти 32%). Натомість 17% опитаних серед наймолодшої групи респондентів не змогли дати відповідь на це питання.

Під час опитування респондентам запропонували **оцінити власний рівень знань про політику** за шкалою від 0 до 10 (де “0” – означає “нічого не знаю”, а 10 – означає “знаю дуже багато”). **У цілому, відповіді тяжіли до середини шкали, а середнє значення склало 4,82 бали.** При цьому жінки оцінювали свій рівень знань дещо нижче (середній бал – 4,5), а чоловіки – вище (5,21). Щодо віку, то найвищу самооцінку рівня знань про політику засвідчили респонденти віком 40-49 років (5,13) та 50-59 років (5,08); натомість наймолодші респонденти (18-29 років) найнижче оцінюють рівень своїх знань про політику (4,44 бали). Самооцінка знань про політику позитивно корелює з рівнем освіти (коефіцієнт Спірмена = 0,148).

Додає оптимізму той факт, що 47% опитаних висловили бажання краще розбиратися в політиці. Не хотіли б цього 36% опитаних, а ще 16% мали труднощі з відповіддю. Бажання/небажання респондентів покращувати свою компетентність у політиці суттєво корелює з їх самооцінкою поточного рівня власної компетентності; що вища самооцінка, то вища імовірність позитивної відповіді на це питання (коефіцієнт кореляції Пірсона = 0,286).

Серед чоловіків дещо більша частка бажаючих краще розбиратися в політиці, ніж серед жінок (52% проти 44%). Найбільше бажаючих серед респондентів віком 40-49 років (52%), а найменше – серед опитаних віком 18-39 років (44-45%). Значимим фактором є також рівень освіти: серед опитаних з вищою освітою бажаючих найбільше (52%), а серед респондентів із загальною середньою освітою – найнижчий (42%).

Більшість громадян не читали текст Конституції України. 43% опитаних прямо відповіли, що не читали Конституцію, ще 11% відповіли, що читали про Конституцію у ЗМІ.

11% опитаних стверджують, що читали всі розділи Конституції України, 32% – читали лише окремі її розділи, ще 3% опитаних мали труднощі з відповіддю на це питання.

Серед жінок дещо більша частка тих, хто не читав Конституцію (46% проти 41% серед чоловіків). Серед респондентів старшого віку (50+) частка тих, хто Конституцію не читав, дещо зростає. Зі зростанням рівня освіти частка респондентів, які не читали Конституцію, зменшується (з 59% до 29%). Щодо регіональних відмінностей, то в Центрі України дещо менша частка респондентів, які не читали Конституцію (36%), ніж у інших регіонах.

Також респондентів, які читали Конституцію, просили назвати мету, з якою вони це робили (респонденти могли відзначити кілька варіантів відповіді). **Найбільш популярним виявився варіант відповіді – “щоб дізнатися про свої права” (44%);** також 34% опитаних потребували цього для навчання або роботи, 20% – хотіли перевірити, чи діють вищі органи державної влади відповідно до Конституції, 19% – хотіли дізнатись, яка в Україні політична система. Ще 4% назвали іншу мету, а 7% мали труднощі з відповіддю.

Щодо соціально-демографічних відмінностей, то чоловіки дещо частіше вказували бажання дізнатися про свої права (47% проти 41%), тоді як жінки – необхідність для навчання або роботи (38% проти 30%). Вікові відмінності: серед наймолодших респондентів (18-29 років) найбільш поширеною є відповідь “це було треба для навчання/роботи” (47%), тоді як серед старших респондентів (40 років і більше) найпоширенішою метою прочитання Конституції є намір дізнатися про свої права (45-47%). Частка респондентів, яким читати Конституцію потрібно було для роботи/навчання, відносно висока серед респондентів з вищою освітою (42%) і низька – серед тих, хто має лише загальну середню освіту (17%). Також мотивація, пов’язана з роботою/навчанням, найбільш поширена на Заході (42%) і значно менше – на Півдні та Сході (30% і 26%, відповідно).

Крім того респондентам було запропоновано відповісти на низку питань стосовно конституційного устрою України, які передбачали наявність серед альтернатив правильної відповіді.

67% опитаних вірно вказали носія суверенітету та єдине джерело влади в Україні (громадяни (народ) України); водночас, 25% помилково назвали Президента, 10% – Верховну Раду, 2% – вищу силу (Бога), а 11% мали труднощі з відповіддю на це питання.

Форму державного правління, що зараз існує в Україні (парламентсько-президентська республіка) вірно назвали 64% опитаних. Натомість 16% вказали президентсько-парламентську республіку, 4% – парламентську республіку, 2% – президентську республіку; 14% не змогли відповісти на це питання.

50% опитаних вірно вказали, що відповідно до Конституції, склад Уряду призначає Верховна Рада. Натомість 37% назвали Президента України, 13% – не змогли відповісти.

68% респондентів вірно відповіли, що відповідно до Конституції, повноваження приймати закони має (лише) Верховна Рада. Водночас, 8% приписали цю функцію Президенту, 4% – Кабінету Міністрів і 9% – усім вище перерахованим. Ще 11% мали труднощі з відповіддю.

81% опитаних вірно вказали, що, відповідно до законодавства, депутати Верховної Ради приходять до влади завдяки голосуванню виборців. Натомість 8% відповіли, що їх делегують місцеві державні адміністрації, 2% – що їх призначає Президент, 1% – що вони пропонуються Урядом. Ще 8% респондентів мали труднощі з відповіддю на це питання.

У цілому, лише 20% опитаних зуміли відповісти правильно на всі п’ять питань; 25% назвали чотири правильні відповіді, 23% – три правильні відповіді, 17% – дві правильні відповіді, 8% – одну, а 6% – жодної. Середній бал для всіх опитаних становить 3,14 із 5.

Щодо соціально-демографічних відмінностей: чоловіки в середньому набрали дещо вищий бал, ніж жінки (3,33 проти 3); респонденти середнього віку – дещо вищий, ніж наймолодші і найстарші (3,33 проти 3,04-3,05). Респонденти

з вищою освітою отримали значно вищий середній бал (3,46), ніж респонденти із середньою спеціальною та загальною середньою освітою (3,07 та 2,79, відповідно; коефіцієнт Спірмена = 0,188).

Найбільш значними виявилися регіональні відмінності: так, жителі Заходу показали найвищий середній результат (3,80), натомість жителі Півдня – найнижчий (2,27). (У Центрі та на Сході середній бал становить 3,30 та 2,73, відповідно). Цікаво, що на Півдні 50% опитаних приписали Президенту роль “носія суверенітету та єдиного джерела влади в Україні”, 55% – функцію призначення складу Уряду⁹.

Цікаво, що відмінність між жителями різних регіонів навіть є вищою, ніж між респондентами, які стверджують, що читали всі розділи Конституції (середній бал – 3,69), та тими, хто її не читав зовсім (2,70)! Також доволі значною є відмінність у знаннях респондентів залежно від того, цікавляться вони політикою чи ні (від 2,37 для тих, хто зовсім не цікавиться, до 3,68 – для тих, хто дуже цікавиться; коефіцієнт кореляції Спірмена = 0,272).

53% опитаних відповіли, що читали програми партій, 47% – що ніколи не читали. Серед наймолодших респондентів (18-29 років) ствердну відповідь дали лише 40%. Частка ствердних відповідей прямо корелює з рівнем освіти респондентів (коефіцієнт Спірмена = 0,139).

Якщо порівнювати дані з попередніми опитуваннями, то цього разу частка ствердних відповідей є значно вищою, ніж у 2017р. і 2018р., що, вочевидь, пов'язано з нещодавною виборчою кампанією. Серед респондентів, які повідомили, що читали програми партій, 73% вважають, що такі програми відрізняються одна від одної (натомість 27% дійшли протилежного висновку). Цей показник також є вищим, ніж у 2017р. та 2018р.

ДЖЕРЕЛА ПОЛІТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ СПРИЙНЯТТЯ

Найбільш популярним джерелом інформації про політику є телебачення, послугами якого користуються 76% опитаних. Дещо більше третини опитаних використовують інформацію з Інтернет-видань (36%) та третина – соціальних мереж (32%). Також досить поширене джерело – розповіді знайомих (29%). Менш популярні джерела: радіо (14%), друковані видання (13,5%), блоги експертів (9%), сайти аналітичних центрів і наукових установ (6%).

Щодо гендерних відмінностей, то серед чоловіків дещо більш популярними джерелами інформації про політику є Інтернет-видання, соціальні мережі та блоги експертів, натомість серед жінок – телебачення та розповіді знайомих.

Спостерігаються значні відмінності між віковими групами: в цілому, старші респонденти частіше послуговуються телебаченням, радіо та друкованими

⁹ Пошук причин таких значних регіональних відмінностей – можливий напрям для подальших досліджень.

виданнями. І навпаки: респонденти віком до 50 років значно частіше використовують онлайн-ресурси інформації (Інтернет-видання, соціальні мережі тощо), ніж люди старшого віку. При цьому, для респондентів у проміжку 18-50 років залученість до онлайн-джерел інформації про політику залишається більш-менш сталою, а популярність телебачення та друкованих видань продовжує падати зі зниженням віку.

Також, що вищий рівень освіти у респондентів, то більш поширеним серед них джерелом інформації про політику є онлайн-ресурси, і менш поширеним – телебачення.

Існують і певні регіональні відмінності. Так, на Заході і в Центрі популярність телебачення як джерела новин є дещо вищою, ніж на Півдні та Сході (80-83% проти 65-67%). Розповіді знайомих є порівняно більш популярним джерелом на Сході України (37%) і менш популярним – на Заході (20%). Особливістю Південного регіону є те, що там порівняно менше респондентів отримують політичну інформацію з Інтернет-видань (27%).

Щодо кількості джерел інформації про політику, то лише 3,5% опитаних не змогли назвати жодного в числі тих, які вони використовують. **32% назвали одне джерело, 29% – два, 22% – три; 14% опитаних назвали чотири або більше джерел інформації.** Також слід відзначити, що **22% опитаних своїм єдиним джерелом політичної інформації назвали телебачення.** Водночас, 51% опитаних використовують принаймні одне з чотирьох онлайн-джерел інформації (соціальні мережі, Інтернет-видання, блоги експертів, сайти аналітичних центрів або наукових установ).

Під час опитування з'ясовано, що **44% респондентів дивляться новини та політичні передачі по телевізору практично кожен день, 20% – раз на кілька днів, 12% – приблизно раз на тиждень, 6% – приблизно раз на місяць.** Ніколи або майже ніколи не дивляться новини та політичні передачі по телевізору лише 18% опитаних.

Як і в попередньому питанні, простежуються значні вікові особливості: старші респонденти частіше дивляться новини та політичні передачі по телевізору (коефіцієнт Спірмена = 0,290). На Півдні та Сході новини та політичні передачі не дивляться понад чверть опитаних (26-27%), тоді як на Заході – 16%, а в Центрі – лише 11%.

Респондентів запитали, **скільки часу протягом дня вони в середньому проводять, дивлячись, читаючи або слухаючи новини про політику та політичні події.** Більше двох годин на таке заняття витрачають 11% опитаних, від однієї до двох годин – 18%, від півгодини до години – 22%, менше, ніж півгодини – 30%. Ще 13% – зовсім не дивляться/не читають/не слухають новини про політику. 6% респондентів не змогли відповісти на це питання.

Серед жінок частка респондентів, які не отримують новин про політику, дещо більша, ніж серед чоловіків – 16% проти 9%. Чим старшими є респонденти, тим більше часу вони в середньому витрачають на політичні новини (коефіцієнт Спірмена = 0,217). Зокрема, серед наймолодших респондентів

(18-29 років) 20% зовсім не цікавляться політичними новинами, а 40% витрачають на них до півгодини часу на день. Кореляція з рівнем освіти менш помітна (коефіцієнт Спірмена = 0,083). Цікаво, що серед жителів Сходу значно більше респондентів, які не отримують політичних новин (26% проти 9-13% в інших регіонах).

Респондентів попросили назвати до трьох каналів, новини яких вони дивляться найчастіше. **Найбільш популярними виявилися новини телеканалів: “1+1” (дивляться 49% опитаних), “Інтер” (28%), “ICTV” (27%), Телеканал “Україна” (24%).** Також досить значна частка опитаних переглядають новини на “СТБ” (17%), 112 каналі (17%), “NewsOne” (11%). Менше десятій частини респондентів дивляться новини на 5 каналі (8%), “Прямому” (7%), “Новому каналі” (6%)¹⁰, 24-му (6%), НТН (6%), Телеканалі “ZIK” (5%), “UA Перший” (5%), “2+2” (4%), “Еспресо ТВ” (4%). При цьому 8% опитаних назвали більше трьох каналів, 49% – рівно три, 16% – два телеканали, 7% – лише один, а 20% – жодного.

З огляду на поширену думку про політичну “небезсторонність” вітчизняних телеканалів, їх орієнтації на певні групи впливу, під час дослідження було здійснено порівняння часток прихильників різних політичних партій серед глядачів новин тих чи інших телеканалів. У результаті були виявлені статистично значимі відмінності. **Загальний висновок: фактор перегляду новин на деяких популярних телеканалах дійсно корелює із прихильністю громадян до певних політичних сил.**

Також респондентів запитали, як часто вони намагаються отримати інформацію про одну і ту саму політичну подію з різних джерел для співставлення різних оцінок цієї події. 21% опитаних відповіли, що користуються кількома джерелами інформації про подію у більшості випадків, 16% – роблять це часто, 31% – рідко, а 26% – ніколи або майже ніколи. Ще 6% опитаних мали труднощі з відповіддю. **Таким чином, понад половину респондентів у більшості випадків орієнтуються на одне джерело інформації про політичну подію.**

Згідно з відповідями респондентів, жінки дещо рідше намагаються отримати інформацію з різних джерел, ніж чоловіки; також менш схильні до цього наймолодші респонденти і респонденти, які мають лише загальну середню освіту. Жителі Півдня роблять це значно рідше, ніж жителі інших регіонів (28% – рідко, а 37% – ніколи або майже ніколи).

Схильність до отримання інформації з різних джерел досить тісно корелює з тим, скільки часу респонденти в середньому проводять протягом дня, дивлячись, читаючи або слухаючи новини про політику та політичні події (коефіцієнт Спірмена = 0,430).

Щодо характеру отримуваної інформації: **42% опитаних відповіли, що отримують із засобів масової інформації переважно негативну інформацію про політичне життя в Україні.** Ще 30% назвали інформацію збалансованою, і лише 10% – переважно позитивною. 18% опитаних мали труднощі з відповіддю.

¹⁰ Насправді у програмі цього телеканалу випусків новин немає.

ДОВІРА ДО ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ І СУБ'ЄКТІВ

Попередні дослідження Центру Разумкова дали підстави для висновку про переважання серед громадян типів політичної культури, для яких притаманним є недовіра до політики та політичних інститутів¹¹. Водночас, на стан громадської думки у 2019р. сильно вплинули результати президентських і парламентських виборів, які завершилися радикальною зміною політичної еліти. Це відобразилося у більш позитивних оцінках як ситуації у країні в цілому, так і у сприйнятті політичного життя загалом¹².

В опитуванні листопада 2019р. респондентам запропонували визначити довіру до Верховної Ради України, Президента, політичних партій, політиків і громадських активістів за шкалою від 0 до 10. До Президента середній бал довіри виявився найвищим – 5,63; також порівняно високою є довіра до громадських активістів (4,89), нижча – до Верховної Ради (4,37) і найнижча – до політичних партій (3,76) і політиків (3,57).

Якщо порівнювати ці дані з даними аналогічних опитувань в інших європейських державах, то за довірою до парламенту Україна, станом на листопад 2019р., була близькою до Угорщини та Великої Британії; за довірою до політичних партій – до Ірландії та Естонії, за довірою до політиків – до Чехії та Франції¹³. У цілому, ці показники можна назвати близькими до середньоевропейських, але при цьому слід враховувати значну волатильність громадської думки в Україні (таблиця “Довіра до парламенту, політичних партій та політиків”, с.55).

Щодо соціально-демографічних чинників, то довіра до всіх перелічених політичних інститутів і суб'єктів корелює з віком респондентів (чим більшим є вік, тим вищою є довіра). Аналогічною, хоч і нижчою за коефіцієнтами значимості, є кореляція з рівнем освіти (крім довіри до Президента, де коефіцієнт не досягає порогу статистичної значимості).

Щодо регіональних відмінностей, то найпомітнішими є такі: на Півдні довіра до Президента та Верховної Ради є суттєво вищою, ніж у інших регіонах (6,97 та 5,35, відповідно), а на Сході – значно нижчою є довіра до громадських активістів (4,22).

Абсолютна більшість (53%) опитаних вважають, що серед існуючих на теперішній час в Україні політичних партій і рухів є такі, яким можна довірити владу. Протилежну думку висловили 29% респондентів, а ще 19% – мали труднощі з вибором. У серпні 2018р. партії і рухи варті довіри бачили 40% опитаних, протилежну думку висловлювали 36%¹⁴. Така динаміка відповідає вже

¹¹ Див.: Політична культура та парламентаризм в Україні: сучасний стан та основні проблеми. Інформаційно-аналітичні матеріали Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2017р., №3-4, с.15-16.

¹² Див.: Парламентські вибори – 2019: шанс на реальні зміни чи експеримент з невідомим кінцем? – Україна після виборів: суспільні очікування, політичні пріоритети, перспективи розвитку, 2019р., с.40-93.

¹³ За даними дев'ятого етапу *European Social Survey* (2018р.), <https://www.europeansocialsurvey.org/data/download.html?r=9>.

¹⁴ Див.: Україна напередодні року виборів: запити суспільства, позиції політичних акторів, контури нової влади. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2018р., №3-4, с.30.

Довіра до парламенту, політичних партій та політиків, середній бал*			
	До парламенту країни	До політичних партій	До політиків**
Нідерланди	5,93	5,39	5,39
Швейцарія	6,40	5,25	5,37
Норвегія	6,75	5,40	5,28
Фінляндія	5,91	5,03	4,90
Бельгія	4,80	4,26	4,26
Австрія	5,44	4,13	4,23
Угорщина	4,63	3,91	4,02
Німеччина	5,10	3,99	3,96
Ірландія	4,67	3,86	3,94
Естонія	4,86	3,75	3,89
Чехія	4,22	3,61	3,61
Україна	4,37	3,76	3,57
Франція	4,15	3,08	3,54
Велика Британія	4,32	3,58	3,51
Польща	3,83	3,17	3,11
Італія	4,25	2,92	3,04
Кіпр	3,64	2,65	2,75
Сербія	3,86	2,51	2,69
Словенія	3,58	2,70	2,67
Болгарія	2,49	2,15	2,11

* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де "0" означає повну недовіру, а "10" – абсолютну довіру.
 ** Держави в таблиці розташовані за ранжиром "довіри до політиків".

згаданому тренду до зростання позитивного сприйняття політичних інститутів після виборів 2019р.

Водночас, лише **11% опитаних висловили готовність фінансово підтримати політичну партію, якій найбільше симпатизують**. Дещо більше таких серед респондентів середнього віку, 40-49 років (14%), і менше – серед наймолодших і найстарших (близько 10%). Також дещо більше готових фінансувати "свою" партію серед людей з вищою освітою і серед жителів Сходу (близько 14%).

Цілком очікувано, готовність фінансувати партії корелює із задекларованим респондентами рівнем матеріального благополуччя (коефіцієнт Спірмена = 0,124). Якщо аналізувати динаміку, то частка респондентів, готових підтримувати партію фінансово, була аналогічною у 2017р., але тимчасово зросла під час опитування, проведеного в липні 2019р., у розпал парламентської виборчої кампанії – тоді вона становила 19%.

24% опитаних висловили готовність стати членом політичної партії, якщо вона складатиметься з їх однодумців. 61% – відповіли заперечно, а ще 15% не змогли визначитися з відповіддю.

Серед чоловіків частка готових приєднатися до партії є дещо вищою, ніж серед жінок (27% проти 21%). Також найбільше ствердних відповідей спостерігається у середній віковій групі (40-49 років) та серед респондентів з вищою освітою (близько 28%). Щодо регіональних відмінностей, то найменше бажаючих стати членом партії на Півдні (15%), найбільше – на Сході (30%).

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА АКТИВНІСТЬ

Залученими до активної громадської діяльності назвали себе 10% опитаних, натомість 81% до таких себе не відносять. Ще 8% респондентів не визначилися з відповіддю. Порівняно з вереснем 2017р., частка позитивних відповідей дещо зросла.

Громадська активність має дуже слабку, але статистично значиму кореляцію з віком (коефіцієнт Пірсона = -0,068, тобто, що молодші респонденти, то більше серед них громадських активістів). Також спостерігається пряма кореляція з рівнем освіти (коефіцієнт Спірмена = 0,083). Щодо регіональних відмінностей, то найменша частка респондентів, залучених до активної громадської діяльності, зафіксована на Півдні (6%), найвища – на Сході (14%).

13% опитаних відповіли, що брали участь у заходах, організованих громадськими організаціями, протягом останнього року. Частка ствердних відповідей найвища у війковій групі 30-39 років (18%). Участь у заходах громадських організацій також прямо корелює з рівнем освіти (коефіцієнт Спірмена = 0,114).

30% опитаних висловили готовність об'єднуватися з іншими громадянами у громадські організації для захисту своїх прав та інтересів. Натомість 51% респондентів не готові до цього, а ще 19% – не змогли визначитися з відповіддю. Порівняно з вереснем 2017р., ці показники практично не змінилися. Серед чоловіків частка готових до об'єднання у громадські організації є дещо вищою, ніж серед жінок (35% проти 27%). Найвища частка ствердних відповідей у віковій групі 40-49 років (38%) та серед респондентів з вищою освітою (36%).

Досвід участі у громадських слуханнях чи громадських радах при органах влади мають 12% респондентів. Частка ствердних відповідей прямо корелює з рівнем освіти (коефіцієнт Спірмена = 0,112).

Респондентів запитали, чи вдалися б вони до якихось дій, якщо б Верховна Рада почала розглядати дуже несправедливий, на їх думку, законопроект. 29% відповіли, що вдалися б до певних дій, наприклад, переконували б людей у несправедливості такого закону, звернулися б письмово до влади, долучилися б до мітингу. 23% не вдавалися б до жодних дій, навіть, якщо б їм було відомо про такий закон. Ще 18% відповіли, що ставляться байдуже до прийняття законів і не стежать за тим, які законопроекти розглядають народні депутати України. Відносна більшість (31%) опитаних не змогли визначитися з відповіддю. **Таким чином, готовність активно реагувати на несправедливі дії законотворців висловили менше третини опитаних.**

У відповідях респондентів різних груп є помітні відмінності. Чоловіки частіше обирали варіант активних дій, ніж жінки (34% проти 25%). Також більш схильні обирати цей варіант респонденти з вищою освітою (36%). Щодо регіональних відмінностей, то на Заході і Півдні частки схильних до активної реакції є дещо вищими (34-35%), ніж у Центрі та на Сході (близько 26%).

Під час опитування респондентам було запропоновано обрати з переліку заходів громадсько-політичної діяльності (“різних способів вплинути на ситуацію у країні або допомогти запобігти неправильним речам”) ті, до яких вони вдавалися протягом останніх 12 місяців.

Найбільш поширеними видами виявилися спілкування з політиками, представниками центральної або місцевої влади (20%) та підписування петицій (19%); брали участь у діяльності громадської організації та писали або поширювали повідомлення політичного змісту в мережі Інтернет майже однакові частки опитаних (близько 11%); бойкотували певні товари 10% опитаних, брали участь у демонстраціях, публічних акціях – 8%, брали участь у діяльності політичної партії або руху – також 8%, носили значки або іншу політичну атрибутику, поширювали листівки, стікери політичного змісту – 7%.

При цьому, **63% респондентів не назвали жодного заходу громадсько-політичної діяльності, до яких вони вдавалися за останні 12 місяців**, 14% респондентів назвали три або більше видів, 8% – два види, 14% – один.

Якщо порівнювати задекларовану громадсько-політичну активність українців з активністю громадян інших європейських держав, то подібні показники зафіксовані в Сербії, Словенії та Естонії. Опитування фіксують значно нижчу за українські показники активності населення Болгарії, Угорщини та Польщі; водночас, у країнах західної та північної Європи ці показники є значно вищими, ніж в Україні.

Інтерпретуючи ці результати, слід враховувати, що проведення загальнонаціональних виборчих кампаній може стимулювати деякі види громадсько-політичної активності. Якщо виключити з переліку заходів написання або поширення повідомлень політичного змісту в мережі Інтернет, отримаємо можливість дослідити цей показник у динаміці (під час попередніх етапів ESS цього варіанту не було).

Найвні дані ESS по Україні за 2004-2012рр. підтверджують, що у 2006р., 2008р., 2010р. та 2012р. рівень громадсько-політичної активності був значно нижчим, ніж у 2019р.; натомість у 2004р. він був також дещо вищим, хоч і не досягнув показників 2019р.¹⁵ (таблиця “Кількість заходів громадсько-політичної діяльності...”, с.58).

Діаграма “Інтерес громадян до політики та рівень їх ...” (с.58) демонструє особливості українського суспільства, порівняно з іншими європейськими державами одразу за двома показниками: інтересом громадян до політики та рівнем їх громадсько-політичної активності.

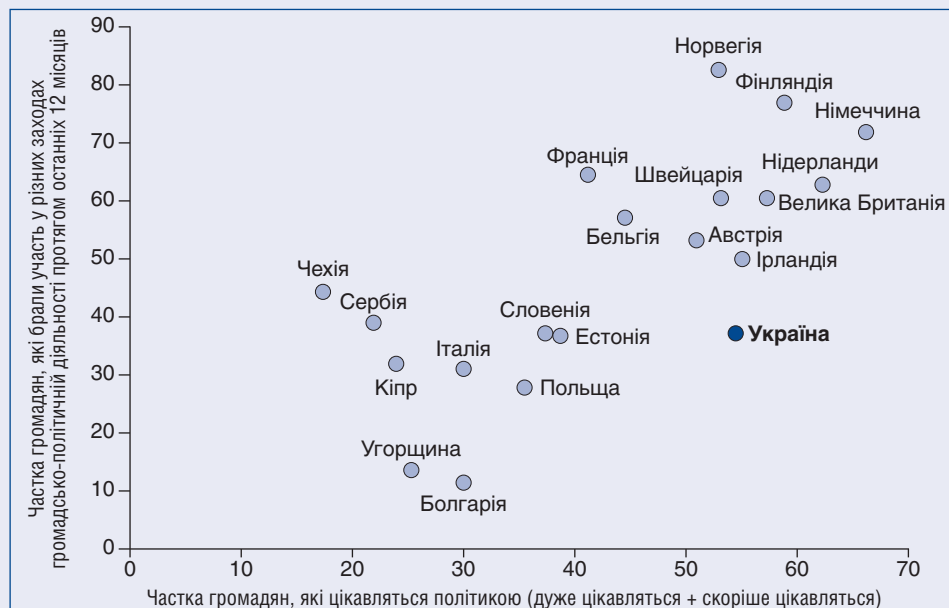
¹⁵ Дані другого-шостого етапів European Social Survey, <http://www.europeansocialsurvey.org>.

**Кількість заходів громадсько-політичної діяльності,
у яких респонденти брали участь протягом останніх 12 місяців***

	у жодному	в одному	у двох	у трьох і більше
Норвегія	18,8	23,5	20,4	37,3
Фінляндія	24,4	22,9	20,3	32,4
Німеччина	29,5	23,5	20,5	26,6
Франція	36,7	24,5	15,3	23,5
Велика Британія	40,2	25,0	15,7	19,1
Швейцарія	40,3	23,3	17,4	19,1
Ірландія	50,7	19,9	10,9	18,5
Бельгія	43,8	25,1	13,7	17,3
Австрія	47,7	19,7	15,2	17,3
Нідерланди	38,4	28,2	17,2	16,3
Чехія	56,2	18,0	10,5	15,3
Україна	63,3	14,0	8,4	14,3
Кіпр	68,7	16,0	5,1	10,2
Італія	69,3	12,9	7,7	10,0
Сербія	61,6	20,3	8,6	9,5
Словенія	63,4	18,4	8,8	9,5
Польща	72,1	12,7	7,0	8,2
Естонія	63,6	20,0	8,4	8,0
Угорщина	86,5	7,1	3,2	3,1
Болгарія	88,6	6,1	3,2	2,0

* Держави в таблиці розташовані за ранжиrom участі “у трьох і більше” заходах.

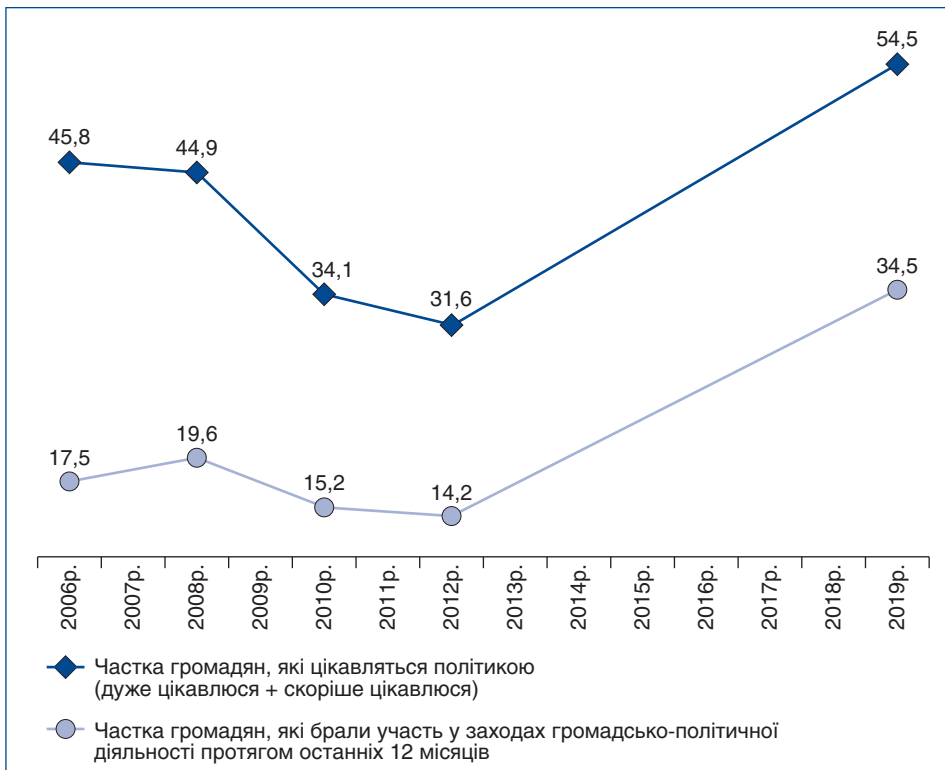
**Інтерес громадян до політики та рівень їх
громадсько-політичної активності у країнах Європи**

На перший погляд, для України обидва показники близькі до середнього, однак слід відзначити наступне: якщо за показником інтересу громадян до політики Україна знаходиться на рівні зі сталими демократіями Західної Європи (навіть випереджаючи деякі з них), то за рівнем громадсько-політичної активності населення вона тяжіє до іншого кластеру, в якому переважають постсоціалістичні країни.

Наступна діаграма демонструє **синхронність у зростанні та падінні обох названих показників** для України. Коефіцієнт кореляції Пірсона для цих показників = 0,870¹⁶.

Інтерес громадян до політики та рівень їх громадсько-політичної активності в Україні

¹⁶ Не дивлячись на високий коефіцієнт, кореляція між двома змінними знаходиться на межі статистичної значимості з огляду на малу кількість спостережень (адекватне порівняння можливе всього для п'яти пар спостережень). Імовірність нульової гіпотези (p-value) становить 5,6%. Водночас, під час врахування більш комплексного показника рівня інтересу до політики – співвідношення часток (дуже цікавлюся + скоріше цікавлюся)/(зовсім не цікавлюся + скоріше не цікавлюся) коефіцієнт кореляції зростає до 0,957, а нижня межа його 95%-ого довірчого інтервалу знаходиться на рівні 0,477.

55% опитаних стверджують, що практично завжди беруть участь у виборах, які відбуваються у країні (загальнонаціональних або місцевих). 29% відповіли, що частіше беруть участь, 8% – частіше не беруть участі, 6% – практично ніколи не беруть участі.

Простежується пряма кореляція між частотою участі у виборах та віком респондентів (коефіцієнт Спірмена = 0,143), а також їх рівнем освіти (коефіцієнт Спірмена = 0,119). Щодо регіональних відмінностей, то на Заході частка респондентів, які відповіли, що практично завжди беруть участь у виборах, є дещо вищою, ніж у інших регіонах (62% проти 52-54%).

22% респондентів відповіли, що мають досвід участі в роботі виборчих комісій. Дещо більше таких серед респондентів віком 40-49 років (26%) та людей з вищою освітою (30%).

ОЦІНКА ХАРАКТЕРИСТИК ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Респондентам запропонували оцінити за шкалою від 0 до 10 рівень своєї задоволеності тим, як функціонує демократія в Україні. **Отримана середня оцінка – 5,11.**

Якщо порівнювати цей результат з іншими європейськими державами, то він подібний до італійського та британського рівня задоволеності демократією (діаграма “*Задоволеність функціонуванням демократії у країні*”, с.61). У цілому, його можна назвати близьким до середньоєвропейського (5,35 для даних за 2018р.). Однак у 2004р., 2006р., 2008р., 2010р. та 2012р. (коли *European Social Survey* проводилось в Україні і респондентам ставилось аналогічне питання) в Україні цей показник був значно нижчим (4,08-2,56)¹⁷.

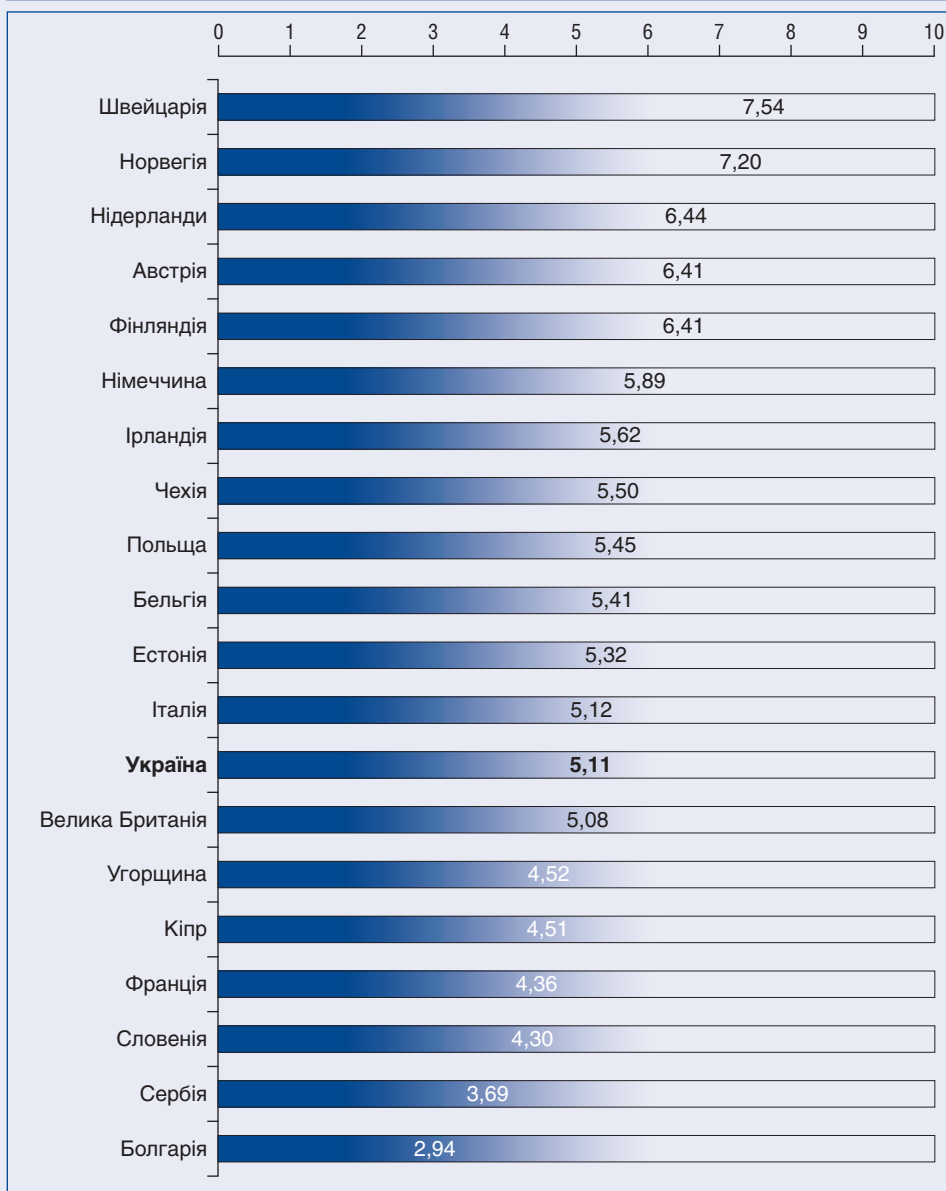
Рівень задоволеності демократією зменшується мірою зростання віку респондентів (коефіцієнт Пірсона = - 0,113); також він є дещо вищим серед респондентів із вищою освітою (середнє значення – 5,32).

29% опитаних вважають, що існуюча в Україні політична система не дозволяє впливати на дії влади таким людям, як вони; 30% дотримуються думки, що дозволяє дуже слабо, 20% – дозволяє деякою мірою, 5% – великою мірою дозволяє, і 2% – цілком дозволяє. Ще 12% респондентів мали труднощі з відповіддю на це питання.

Розподіл відповідей респондентів в Україні близький до показників, отриманих у Австрії, Фінляндії, Болгарії, Франції. Доволі невисока оцінка впливу громадян на дії влади в цілому є характерною для більшості європейських держав. Щоб простежити динаміку відповідей на це питання, бракує релевантних даних (діаграма “*Наскільки існуюча у Вашій країні політична система дозволяє впливати на дії влади...*”, с.62).

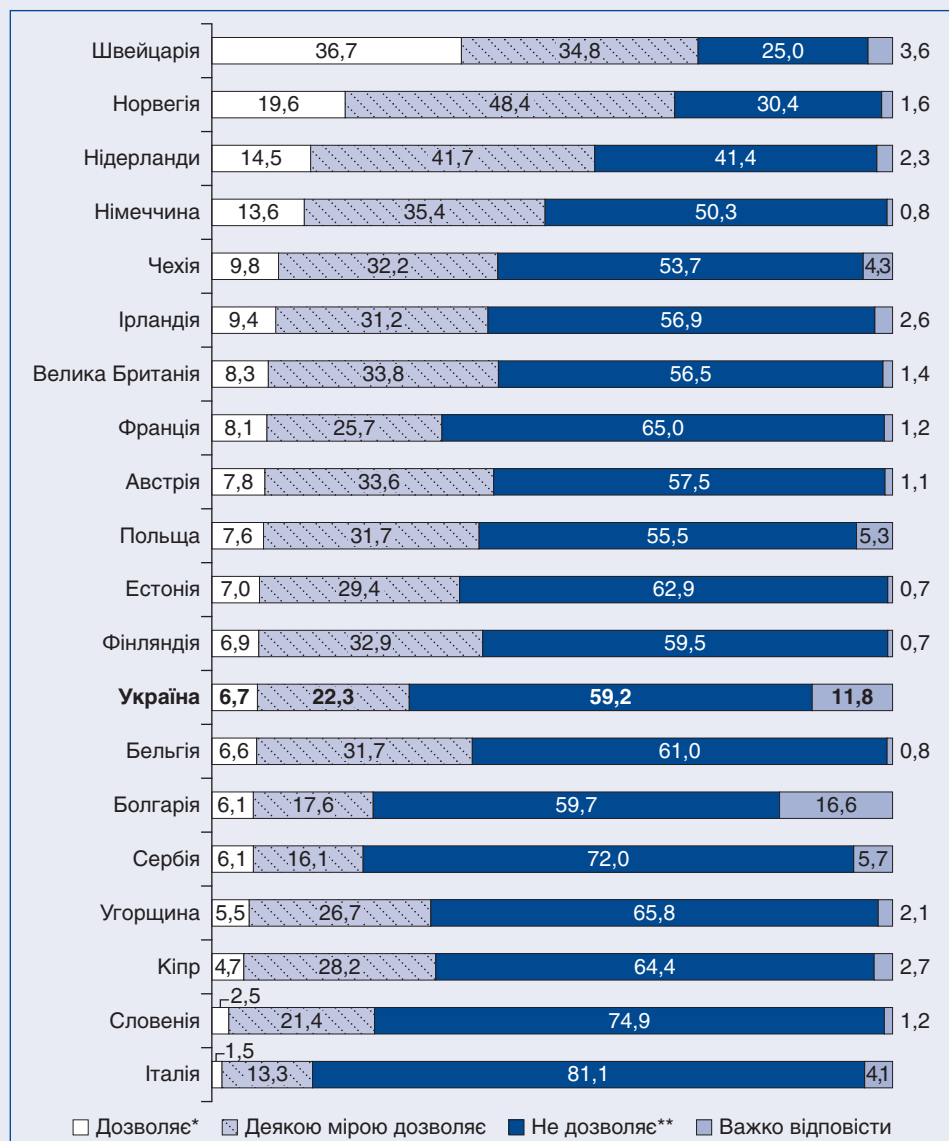
¹⁷ Релевантних даних за останні роки немає.

Задоволеність функціонуванням демократії у країні, середній бал*

* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де "0" означає повну незадоволеність, а "10" – абсолютну задоволеність.

Наскільки існуюча у Вашій країні політична система дозволяє впливати на дії влади таким людям, як Ви?
% опитаних

* Сума варіантів відповіді "великою мірою дозволяє" та "цілком дозволяє".

** Сума варіантів відповіді "зовсім не дозволяє" та "дуже слабо дозволяє".

Щодо соціально-демографічних відмінностей, то жінки дещо більш скептичні в цьому питанні, ніж чоловіки: вони частіше схиляються до думки, що існуюча політична система зовсім не дозволяє впливати на дії влади таким людям, як вони (32% проти 25%).

Так само, нижче оцінюють відкритість політичної системи для впливу громадян на владу респонденти старшого віку (коефіцієнт Спірмена = -0,115). Натомість вищий рівень освіти відповідає вищій оцінці можливості впливати на дії влади (коефіцієнт Спірмена = 0,104).

Жителі Півдня найбільш скептичні в оцінках (39% вважають, що не мають можливості впливати на дії влади). Натомість на Сході найбільше респондентів вважають, що політична система цілком дозволяє чи великою мірою дозволяє впливати на дії влади таким людям, як вони (сумарно – 14%, проти 4% в інших регіонах).

На думку 24% респондентів, існуюча в Україні політична система не дозволяє брати активну участь у політиці таким людям, як вони; ще 29% вважають, що дозволяє дуже слабо, 27% – деякою мірою дозволяє, 5% – дозволяє великою мірою і 3% – цілком дозволяє. 13% респондентів було важко визначитись з цього питання.

Як і в попередньому питанні, жінки виявилися дещо більш скептичними, ніж чоловіки (27% серед них вважають, що політична система зовсім не дозволяє брати активну участь у політиці таким людям, як вони, проти 22% серед чоловіків). Також простежується зворотна кореляція можливості активної участі в політиці з віком респондентів (коефіцієнт Спірмена = - 0,115) та пряма – з рівнем їх освіти (0,104).

Жителі Півдня найбільш скептичні в оцінках (33% вважають, що вони не мають можливості брати активну участь у політиці). Натомість на Сході найбільше респондентів вважають, що політична система цілком чи великою мірою дозволяє брати активну участь у політиці таким людям, як вони (сумарно – 14%, проти 4-8% в інших регіонах).

67% опитаних вважають, що сьогодні в Україні люди можуть вільно висловлювати власні політичні погляди. Протилежної думки дотримуються 19% респондентів, а ще 14% не змогли визначитися з відповіддю. Порівняно з листопадом 2017р., частка позитивних відповідей зросла майже на 7%.

Чим молодші респонденти, тим частіше вони дають позитивну відповідь (коефіцієнт кореляції Спірмена з віком респондентів = -0,108). І навпаки: існує пряма кореляція частки позитивних відповідей із рівнем освіти респондентів (коефіцієнт Спірмена = 0,078). Також спостерігаються суттєві регіональні відмінності: на Сході частка позитивних оцінок є суттєво нижчою (50%), ніж на Півдні (63%), в Центрі (74%) та на Заході (78%).

Половина (50%) опитаних вважають демократію найбільш бажаним типом державного устрою для України, натомість 22% схиляються до думки,

що за певних обставин авторитарний режим може бути кращим, ніж демократичний. Ще для 13% респондентів не має значення, демократичний режим у країні чи ні, а 16% не визначилися з відповіддю.

Молодші респонденти дещо більше схильні надавати перевагу демократії, ніж старші (коефіцієнт кореляції Спірмена з віком респондентів = -0,066); дещо більш виразна пряма кореляція підтримки демократії спостерігається з рівнем освіти респондентів (коефіцієнт Спірмена = 0,094).

Щодо регіональних відмінностей, то на Заході прихильність до демократії є найбільш поширеною (63%), а на Сході – найменш (38%); натомість 28% жителів Сходу вважають, що за деяких умов авторитарний режим може бути кращим, ніж демократичний.

Порівняно з передвиборчою ситуацією 2018р., частка прихильників демократії практично не змінилася, проте на 4% зросла частка прихильників авторитаризму і на стільки ж – байдужих до цього питання.

Відносна більшість (39%) опитаних відповіли, що заради особистої свободи та гарантій дотримання всіх громадянських прав готові терпіти певні матеріальні труднощі, натомість 28% в обмін на власний добробут готові поступитися державі часткою своїх прав і громадянських свобод. Ще третина респондентів мали труднощі з відповіддю на це питання.

Дещо вища частка (44%) респондентів, які надали б перевагу особистій свободі та гарантіям дотримання всіх громадянських прав, у категорії людей з вищою освітою. На Півдні найбільше (47%) опитаних не змогли визначитися з відповіддю на це питання. Частка респондентів, готових терпіти певні матеріальні труднощі заради особистої свободи та гарантій дотримання всіх громадянських прав, дещо зросла, порівняно з 2018р. – майже на 5%.

Більшість (51%) респондентів не вважають, що їх участь потрібна для того, аби політична та економічна ситуація в Україні змінилася на краще. Протилежної думки дотримуються 29% опитаних, а ще 21% не змогли визначитися з відповіддю.

Чим молодші респонденти, тим частіше вони схиляються до думки про необхідність власної участі для покращення політичної та економічної ситуації в Україні (коефіцієнт кореляції Пірсона з віком = -0,079). Також простежується пряма кореляція частки позитивних відповідей із рівнем освіти респондентів (коефіцієнт Спірмена = 0,098).

ОЦІНКА СТАНУ ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІТИ

На думку переважної більшості опитаних, усі громадяни України повинні мати необхідний мінімум знань про політичну систему та політику в цілому, щоб ефективно користуватися своїми конституційними правами і свободами, та гарантовані державою можливості отримання цих знань (“так” відповіли 42% респондентів, і ще 37% – “скоріше так”). До протилежної думки схиляються лише 13% опитаних, і ще 8% не визначилися з відповіддю.

Частка позитивних відповідей прямо корелює з рівнем освіти респондентів (коефіцієнт Спірмена = 0,089). Підтримка цієї позиції більш одностайна на Заході та в Центрі (84-85%), і дещо менша – на Сході та Півдні (69-71%).

Водночас, **на думку більшості респондентів, громадяни не мають достатньо доступної інформації для того, щоб навчитися захищати свої права і контролювати владу** (“ні” відповіли 27% опитаних, “скоріше ні” – 36%). Понад чверть опитаних мають протилежну думку (“так” – 7%, “скоріше так” – 20%).

Чоловіки дещо частіше давали ствердні відповіді, ніж жінки (30% проти 25%). Частка негативних відповідей є дещо вищою серед респондентів старшого віку (50 років і більше). На Заході та Сході дещо більші частки респондентів (32-33%) вважають, що громадяни мають достатньо доступної інформації для того, щоб навчитися захищати свої права та контролювати владу, натомість на Півдні таких найменше (18%).

Більшість респондентів вважають, що загальноосвітні школи не дають молодим громадянам достатньо знань про політичну систему для ефективного захисту їх конституційних прав і свобод (“ні” відповіли 32% опитаних, “скоріше ні” – 34%). Водночас, 18% дотримуються протилежної думки (“так” – 6% і “скоріше так” – 12%).

На Півдні лише 9% опитаних вважають достатнім для ефективного захисту конституційних прав і свобод рівень знань, який надають загальноосвітні школи (що значно менше, ніж у інших регіонах).

Більшість респондентів вважають, що в Україні не існує цілісної системи політичної освіти, яка охоплювала б і доросле населення (“ні” – 34%, “скоріше ні” – 30%). До протилежної думки схиляються 17% опитаних, і ще 20% не визначилися з відповіддю.

Існують досить помітні регіональні відмінності: на Сході 25% опитаних вважають, що згадана система освіти існує, в Центрі так вважають 18% респондентів, а на Заході та Півдні їх частки становлять близько 10%.

Під час опитування респондентів запитали, наскільки ті чи інші політичні інститути (чи суб’єкти) зацікавлені в тому, щоб громадяни мали більше знань про політику.

У числі зацікавлених найчастіше називали громадські організації та засоби масової інформації (по 33% опитаних), дещо рідше – профспілки (22%); політичні партії, місцеві органи влади, центральні органи влади та політики (загалом) вважають зацікавленими в більшій політичній обізнаності громадян 10-11% опитаних.

Більшість респондентів вважають не зацікавленими в політичній освіченості громадян олігархів (64%), центральні органи влади (58%), місцеві органи влади та політиків (по 56%), політичні партії (53%).

Однак, рівень зацікавленості громадян у власній політичній освіті також є **низьким**. Лише 19% опитаних висловили готовність брати участь у безкоштовних програмах політичної освіти для громадян; ще 24% обрали варіант відповіді “можливо, не впевнений”. Натомість, відносна більшість (45%) респондентів відповіли, що не готові брати участь у таких програмах, а ще 12% не визначилися з відповіддю.

Частка негативних відповідей виявилася дещо вищою серед жінок, ніж серед чоловіків (48% проти 41%). Відносно вищою є готовність брати участь у безкоштовних програмах політичної освіти серед респондентів віком 30-49 років. Також частка позитивних відповідей прямо корелює з рівнем освіти респондентів (коефіцієнт Спірмена = 0,166; зростання однозначно позитивних відповідей від 12% для респондентів із загальною середньою освітою до 25% – для респондентів із вищою освітою).

Цілком очікувано, існує досить сильний взаємозв'язок із відповідями респондентів на попереднє, більш абстрактне питання “чи хотіли б Ви краще розбиратися у політиці?” (коефіцієнт Спірмена = 0,417). Також помітна тенденція до того, що респонденти з нижчим балом за тестом на політичну обізнаність менш схильні погоджуватися на участь у безкоштовних програмах політичної освіти для громадян (коефіцієнт Спірмена = 0,102; середній бал серед готових брати участь у програмах – 3,58, серед не готових – 2,93).

У респондентів, готових брати участь у безкоштовних програмах політичної освіти, або тих, які допускають таку можливість, уточнили, яким саме способом вони можуть це зробити.

Найбільшій частці серед таких респондентів підходить перегляд освітніх програм по телебаченню (38%); дещо менш популярними опціями виявилися відвідування факультативних занять у вільний час у районі проживання (31%), проходження інтерактивних онлайн-курсів (30%), поширення освітніх матеріалів у соціальних мережах (26%), читання просвітницької літератури, статей і повідомлень на відповідну тематику (24%). Участь у виїзних сезонних (літніх) школах підходить лише 11% представників цієї категорії респондентів.

Соціально-демографічні особливості: чоловіки дещо більше схильні обирати варіант проходження онлайн-курсів, тоді як жінки – відвідування факультативних занять у вільний час у районі проживання та поширення освітніх матеріалів у соціальних мережах. Також існують значні вікові відмінності, вочевидь пов'язані з усталеною практикою використання різних каналів інформації молоддю та людьми старшого віку.

Так, популярність опції “перегляд освітніх програм по телебаченню” має пряму кореляцію з віком респондентів (коефіцієнт Спірмена = 0,107), а “проходження інтерактивних онлайн-курсів” – обернену (коефіцієнт Спірмена = -0,262). Серед респондентів вікових груп 18-29 та 30-39 років найпопулярнішим варіантом є саме проходження інтерактивних онлайн-курсів (48% та 42%, відповідно).

Якщо для респондентів без вищої освіти найбільш популярним є варіант перегляду освітніх програм по телебаченню, то серед респондентів з вищою освітою телебачення, онлайн-курси і відвідування факультативних занять мають майже однакову потенційну популярність (по 32-35%). Також існують деякі регіональні відмінності: наприклад, на Півдні майже половина респондентів вказаної категорії готові відвідувати факультативні заняття в районі проживання.

У респондентів, які висловили неготовність брати участь у безкоштовних програмах політичної освіти, уточнили причину такої відповіді. 35% опитаних назвали брак часу, 32% – відсутність потреби, а ще 27% опитаних вказали, що не мають бажання брати участь у таких програмах; 4% – назвали іншу причину, а 3% мали труднощі з відповіддю. **Тобто головною причиною відмови від участі у програмах політичної освіти для більшості є відсутність мотивації, а не відсутність можливостей.**

Щодо соціально-демографічних відмінностей, то брак часу – найбільш критична проблема у віковій групі 40-49 років (49% відповідей); натомість для респондентів найстаршого віку (60 років і старші) більш поширеними причинами є неусвідомлення потреби (41%) та брак бажання (30%).

ВИСНОВКИ

1. Наприкінці 2019р. українське суспільство характеризується досить високим рівнем інтересу громадян до політики, який дещо перевищує середньоєвропейський (цікавляться або дуже цікавляться політикою 55% опитаних).

2. Для українського суспільства інтерес до політики є рисою, що схвалюється і визнається бажаною: переважна більшість (75%) опитаних у цілому вважають, що люди повинні цікавитися політикою. 47% опитаних висловили бажання краще розбиратися в політиці; водночас, бажають цього насамперед ті респонденти, які і так мають відносно вищий (і задекларований, і об'єктивний) рівень компетентності в політичних питаннях.

3. Серед наймолодших респондентів (18-29 років) інтерес до політики, визнання необхідності цікавитися політикою, а також бажання покращувати свій рівень компетентності в політиці дещо менш поширені, ніж у інших вікових групах. Подібна тенденція існує і серед жінок, порівняно з чоловіками. Разом з тим, наявність вищої освіти – навпаки, позитивно позначається на цих параметрах.

4. Переважна більшість українців регулярно отримують новини про політику та політичні події (лише 13% відповіли, що зовсім не дивляться/не читають/не слухають новини про політику); при цьому 29% опитаних зазвичай витрачають на них годину або більше свого часу протягом дня.

5. Найбільш популярним джерелом інформації про політичне життя є телебачення (ним послуговуються 76% респондентів, а 44% – дивляться новини та політичні передачі по телевізору практично кожен день). Для 22% опитаних телебачення – єдине джерело політичної інформації. Водночас, телебачення не

є “позапартійним”: дані опитування засвідчили, що фактор перегляду новин на деяких популярних телеканалах корелює із прихильністю до певних політичних сил.

6. У контексті використання джерел інформації про політику спостерігаються великі відмінності між віковими групами: в цілому, старші респонденти частіше послуговуються телебаченням, радіо та друкованими виданнями. І навпаки: респонденти віком до 50 років значно частіше використовують онлайн-ресурси інформації (Інтернет-видання, соціальні мережі тощо), ніж люди старшого віку.

7. Ця особливість також проявляється під час вибору оптимальних форм участі у програмах політичної освіти: якщо серед респондентів віком до 39 років найпопулярнішим варіантом є проходження інтерактивних онлайн-курсів, то для старших громадян безумовним лідером уподобань є перегляд освітніх програм по телебаченню.

8. Серед опитаних 37% вказали, що намагаються отримати інформацію про одну і ту саму політичну подію з різних джерел для співставлення різних оцінок цієї події в більшості випадків або “часто”; натомість більшість (57%) відповіли, що роблять це рідко або не роблять зовсім. 42% опитаних відповіли, що отримують зі ЗМІ переважно негативну інформацію про політичне життя в Україні (і лише 10% – що отримують переважно позитивну інформацію). Це робить більшість громадян вразливими до використання маніпулятивних інформаційних технологій в політиці, що наочно засвідчили останні виборчі кампанії.

9. Українці не надто довіряють політичним партіям (3,76 – за 11-бальною шкалою) і політикам (3,57); дещо вищий рівень довіри до парламенту (4,37), Президента (5,63), а також громадських активістів (4,89). У цілому, рівень довіри до парламенту, політиків і політичних партій близький до середньо-європейського. Водночас, ставлення громадян до політичних інститутів і суб’єктів за останній рік стало більш позитивним, що можна пояснити зміною влади внаслідок виборів 2019р. та кредитом довіри суспільства до неї.

10. У цілому, більшість українців займає пасивну громадсько-політичну позицію. Залученими до активної громадської діяльності назвали себе лише 10% опитаних. Також більшість (51%) респондентів не вважають, що їх участь потрібна для того, аби політична та економічна ситуація в Україні змінилася на краще. Менше третини (29%) респондентів висловили готовність вдатися до певних дій у разі розгляду Верховною Радою дуже несправедливого, на їх думку, законопроекту. Так само, менше третини (30%) опитаних висловили готовність об’єднуватися з іншими громадянами у громадські організації для захисту своїх прав та інтересів.

11. За даними опитувань, простежуються значні циклічні коливання показників інтересу населення до політики, які також супроводжуються синхронним зростанням і падінням рівня громадсько-політичної активності населення. Цей феномен потребує подальшого дослідження, в т.ч. і в порівняльній перспективі. За показником інтересу громадян до політики Україна знаходиться на рівні зі сталими демократіями Західної Європи (навіть випереджаючи деякі з них),

натомість за рівнем громадсько-політичної активності населення вона тяжіє до іншого кластеру, в якому переважають постсоціалістичні країни.

12. Респонденти оцінили свій рівень задоволеності тим, як функціонує демократія в Україні, в середньому на 5,11 балів (за 11-бальною шкалою). У 2019р. оцінка в Україні виявилася значно вищою, ніж у 2004-2012рр. Її можна назвати близькою до середньоевропейської. 59% опитаних вважають, що існуюча в Україні політична система не дозволяє впливати на дії влади таким людям, як вони, або дозволяє дуже слабо. Доволі невисока оцінка впливу громадян на дії влади в цілому характерна для більшості європейських держав. Водночас, 67% опитаних вважають, що сьогодні в Україні люди можуть вільно висловлювати свої політичні погляди. Половина опитаних вважають демократію найбільш бажаним типом державного устрою для України, а 39% – стверджують, що заради особистої свободи та гарантій дотримання всіх громадянських прав готові терпіти певні матеріальні труднощі.

13. Під час тесту на знання конституційного устрою України лише 20% опитаних зуміли відповісти правильно на всі п'ять доволі простих питань. Середній бал становить 3,14. Найбільш значними виявилися регіональні відмінності: так, жителі Заходу показали найвищий середній результат (3,80), натомість жителі Півдня – найнижчий (2,27). Причини таких значних регіональних відмінностей – можливий напрям для подальших досліджень.

14. На думку більшості респондентів, нині громадяни України не мають достатньо доступної інформації для того, щоб навчитися захищати свої права та контролювати владу, загальноосвітні школи не дають молодим громадянам достатньо знань про політичну систему для ефективного захисту їх конституційних прав і свобод. Більшість громадян також вважають, що у країні не існує цілісної системи політичної освіти, яка охоплювала б і доросле населення.

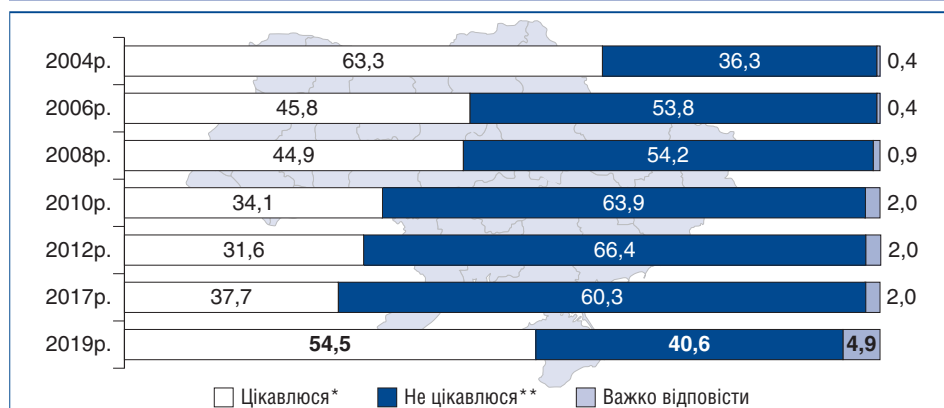
15. На думку переважної більшості (79%) опитаних, усі громадяни України повинні мати необхідний мінімум знань про політичну систему та політику в цілому, щоб ефективно користуватися своїми конституційними правами і свободами, та гарантовані державою можливості отримання цих знань.

16. У безкоштовних програмах політичної освіти готовий особисто брати участь лише кожен п'ятий респондент. Чверть опитаних у принципі це допускають. Серед громадян, готових брати участь у безкоштовних програмах політичної освіти, найбільші частки обрали перегляд освітніх програм по телебаченню (38%), відвідування факультативних занять у вільний час у районі проживання (31%), проходження інтерактивних онлайн-курсів (30%). На вибір конкретних форм впливають вікові, освітні та гендерні параметри.

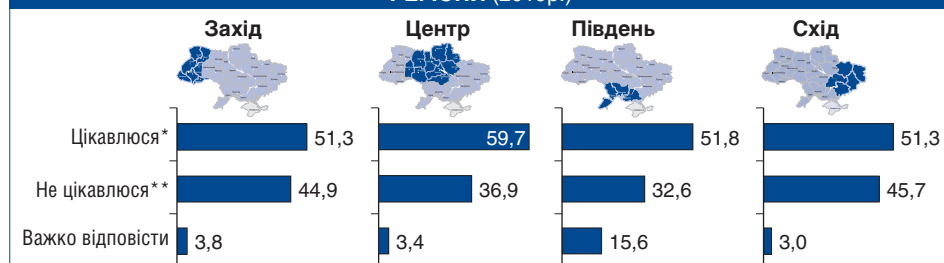
17. Водночас, відносна більшість (45%) громадян не готові особисто брати участь навіть у безкоштовних програмах політичної освіти. Головною причиною неготовності є відсутність потреби в політичній освіті. Таким чином, проблема мотивації громадян набуває особливого значення у процесі створення системи політичної освіти в Україні.

Наскільки Ви цікавитесь політикою?

% опитаних

РЕГІОНИ (2019р.)

ВІК (2019р.)

	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Цікавлюся*	41,1	50,8	57,5	60,7	61,6
Не цікавлюся**	52,4	45,2	37,9	35,1	33,6
Важко відповісти	6,5	4,0	4,6	4,2	4,7

ОСВІТА (2019р.)

СТАТЬ (2019р.)

	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Цікавлюся*	43,3	55,2	60,8	60,8	49,4
Не цікавлюся**	49,1	40,8	35,3	34,9	45,4
Важко відповісти	7,6	4,0	3,9	4,3	5,2

* Сума варіантів відповіді "дуже цікавлюся" і "скоріше цікавлюся".

** Сума варіантів відповіді "зовсім не цікавлюся" і "скоріше не цікавлюся".

Якщо не цікавиться, то чому?*

% опитаних

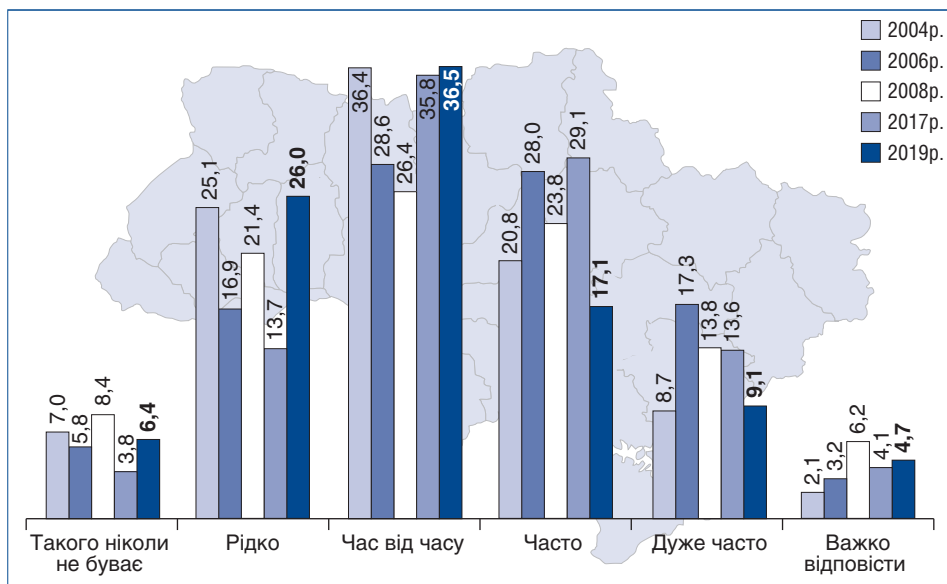

2019р.

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Як часто Вам здається, що Ви не можете зрозуміти, що відбувається в українській політиці?

% опитаних

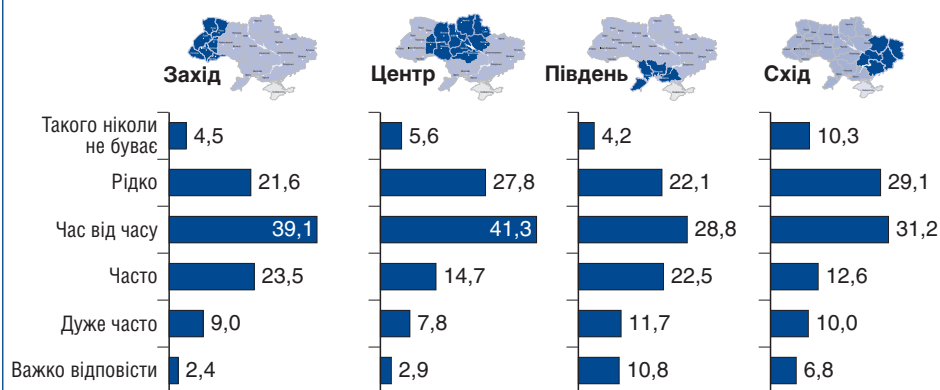

**Як часто Вам здається, що Ви не можете зрозуміти,
що відбувається в українській політиці?**

% опитаних

(продовження)

РЕГІОНИ (2019р.)

ВІК (2019р.)

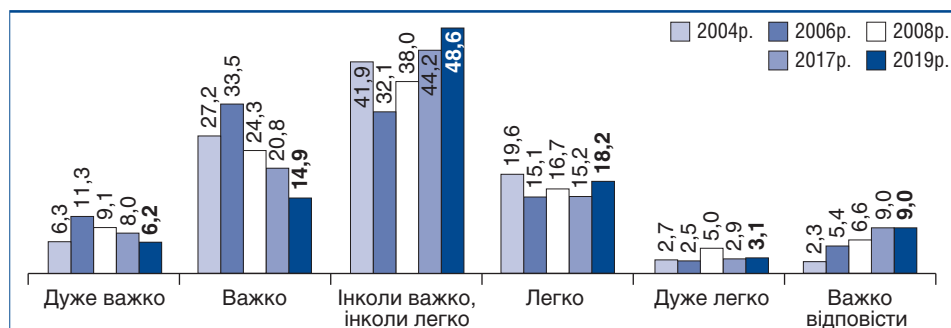
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Такого ніколи не буває	5,8	5,6	6,3	8,4	6,4
Рідко	23,1	26,7	28,1	25,2	27,0
Час від часу	38,7	34,9	35,6	39,5	34,8
Часто	15,4	18,4	19,2	15,7	17,2
Дуже часто	9,6	9,3	6,9	7,3	11,2
Важко відповісти	7,5	5,1	3,9	3,9	3,4

ОСВІТА (2019р.)

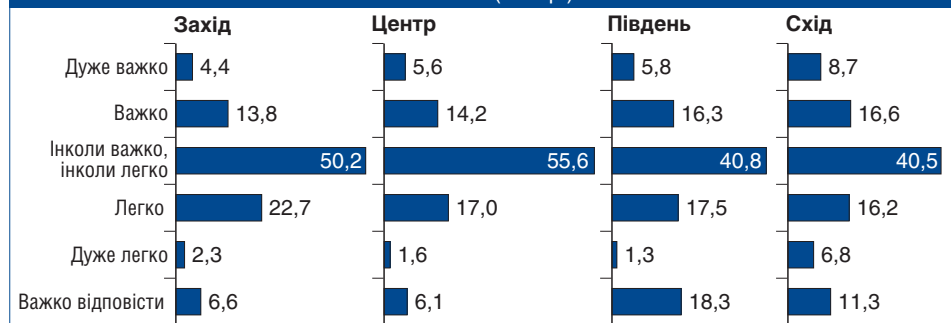
СТАТЬ (2019р.)

	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Такого ніколи не буває	5,2	5,2	8,6	7,9	5,1
Рідко	21,7	25,2	29,6	29,8	23,0
Час від часу	35,0	36,5	37,8	39,4	34,3
Часто	19,5	18,2	14,5	13,2	20,3
Дуже часто	12,6	9,7	6,4	5,6	12,0
Важко відповісти	6,1	5,2	3,1	4,0	5,4

**Наскільки Вам важко чи легко визначити
власну позицію з політичних проблем?**
% опитаних

РЕГІОНИ (2019р.)

ВІК (2019р.)

	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Дуже важко	5,0	5,1	5,4	5,6	8,6
Важко	13,7	15,2	16,9	12,6	16,2
Інколи важко, інколи легко	52,8	46,9	48,5	48,9	46,4
Легко	17,3	21,3	18,1	19,3	16,0
Дуже легко	1,2	1,9	3,0	4,5	4,5
Важко відповісти	10,1	9,6	8,1	9,2	8,3

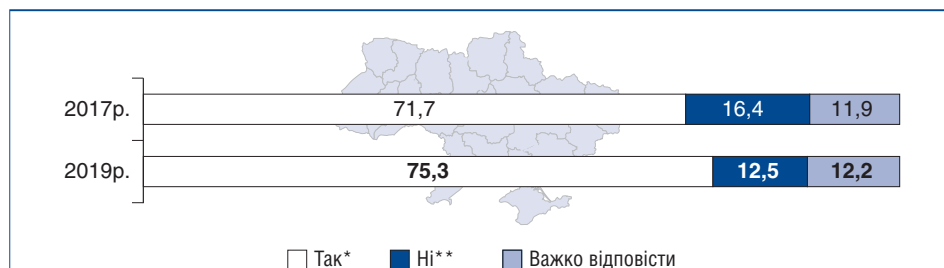
ОСВІТА (2019р.)

СТАТЬ (2019р.)

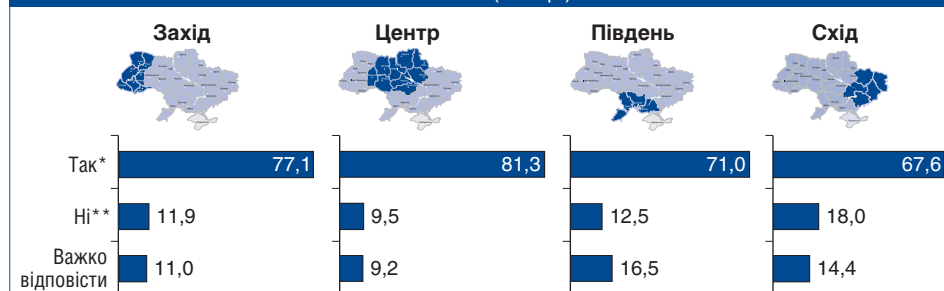
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Дуже важко	9,0	6,2	4,5	3,8	8,1
Важко	19,6	15,6	11,4	11,8	17,6
Інколи важко, інколи легко	45,6	50,4	48,4	48,8	48,4
Легко	11,5	16,5	24,3	23,5	13,8
Дуже легко	2,2	2,2	4,6	4,3	2,1
Важко відповісти	12,1	9,2	6,9	7,8	10,0

Чи повинні люди цікавитися політикою?

% опитаних

РЕГІОНИ (2019р.)

ВІК (2019р.)

	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Так*	69,7	77,4	75,8	76,7	77,7
Ні**	13,0	12,3	13,3	14,0	11,1
Важко відповісти	17,3	10,3	10,9	9,3	11,2

ОСВІТА (2019р.)

СТАТЬ (2019р.)

	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Так*	70,7	74,0	80,2	77,8	73,7
Ні**	11,5	13,0	12,7	12,6	12,6
Важко відповісти	17,8	13,0	7,1	9,6	13,7

* Сума варіантів відповіді "так" і "скоріше так".

** Сума варіантів відповіді "ні" і "скоріше ні".

**Чи повинні люди цікавитися політикою,
залежно від зацікавленості нею респондента?**
% опитаних

Наскільки Ви цікавитеся політикою? Чи повинні люди цікавитися політикою?	Цікавлюся***	Не цікавлюся****	Важко відповісти
Так*	91,8	57,0	46,4
Ні**	5,4	20,8	25,8
Важко відповісти	2,8	22,2	27,8

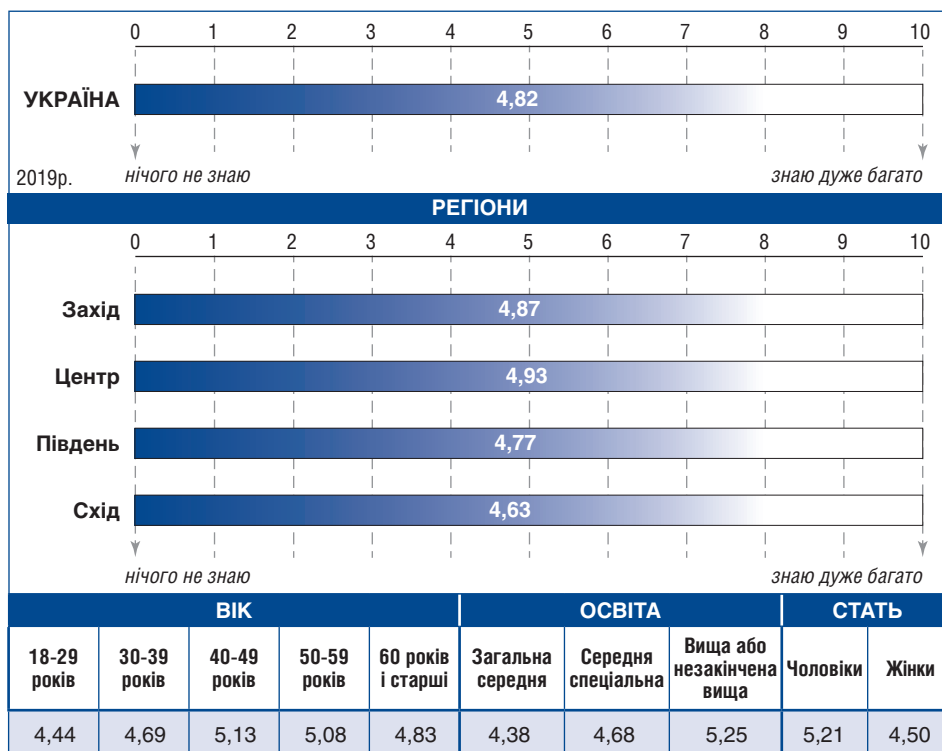
* Сума варіантів відповіді “так” і “скоріше так”.

** Сума варіантів відповіді “ні” і “скоріше ні”.

*** Сума варіантів відповіді “дуже цікавлюся” та “скоріше цікавлюся”.

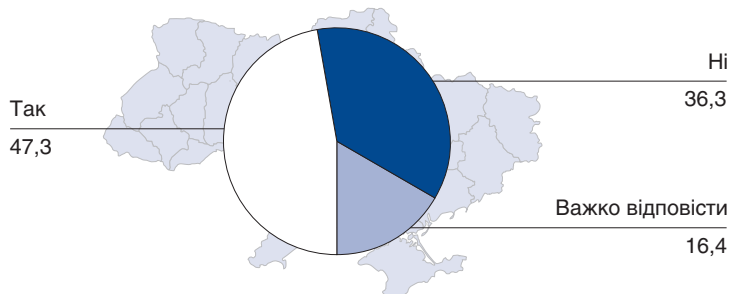
**** Сума варіантів відповіді “зовсім не цікавлюся” та “скоріше не цікавлюся”.

**Оцінка рівня знань про політику,
середній бал***

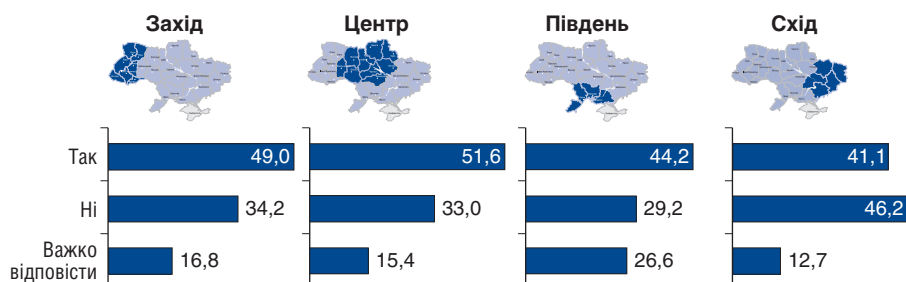
* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де “0” означає “нічого не знаю”, а 10 – означає “знаю дуже багато”.

Чи хотіли б Ви краще розбиратися у політиці?
% опитаних

2019р.

РЕГІОНИ

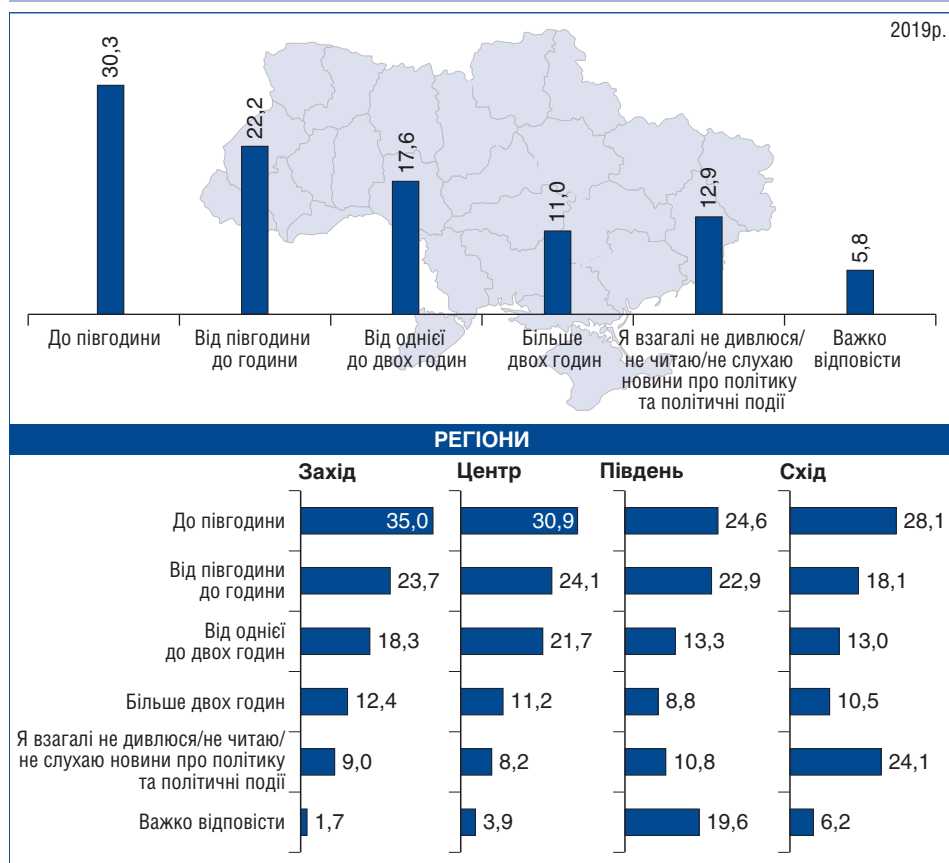

	ВІК				
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Так	44,1	44,7	51,8	49,4	47,5
Ні	39,0	39,0	30,1	37,2	35,5
Важко відповісти	16,9	16,3	18,1	13,4	17,0
	ОСВІТА			СТАТЬ	
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Так	41,6	46,0	52,4	51,5	44,0
Ні	41,6	36,1	33,0	33,5	38,5
Важко відповісти	16,8	17,9	14,6	15,0	17,5

**Бажання краще розбиратися у політиці,
залежно від оцінки знань про політику,
середній бал**

Чи хотіли б Ви краще розбиратися у політиці?	Оцінка рівня знань про політику
Так	5,43
Ні	4,12
Важко відповісти	4,61

**У середньому, скільки часу протягом дня Ви проводите, дивлячись,
читаючи або слухаючи новини про політику та політичні події?
% опитаних**

У середньому, скільки часу протягом дня Ви проводите, дивлячись, читаючи або слухаючи новини про політику та політичні події?

% опитаних

(продовження)

	ВІК				
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
До півгодини	39,6	31,7	30,4	27,2	24,1
Від півгодини до години	18,9	25,3	24,7	22,1	21,3
Від однієї до двох годин	10,6	15,7	19,9	20,4	21,3
Більше двох годин	5,5	5,6	9,0	15,4	17,3
Я взагалі не дивлюся/не читаю/не слухаю новини про політику та політичні події	19,7	15,2	9,9	8,7	10,7
Важко відповісти	5,8	6,4	6,0	6,2	5,3
	ОСВІТА			СТАТЬ	
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
До півгодини	31,2	29,9	30,4	30,3	30,4
Від півгодини до години	18,7	21,1	25,7	22,5	22,1
Від однієї до двох годин	15,1	18,5	18,2	20,9	14,9
Більше двох годин	8,8	11,6	11,8	11,3	10,7
Я взагалі не дивлюся/не читаю/не слухаю новини про політику та політичні події	18,1	12,4	10,3	9,3	15,8
Важко відповісти	8,1	6,5	3,7	5,6	6,1

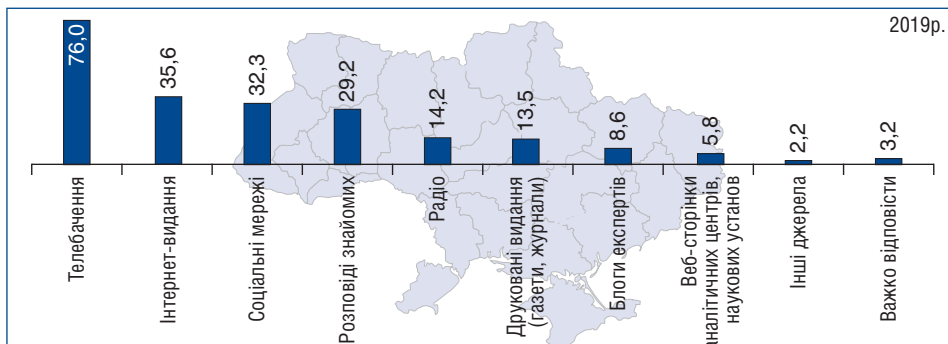
Кількість часу протягом дня, витраченого на перегляд (читання, прослуховування) новин про політику та політичні події, залежно від ступеня зацікавленості політикою,

% опитаних

Наскільки Ви цікавитесь політикою?			
У середньому, скільки часу протягом дня Ви проводите, дивлячись, читаючи або слухаючи новини про політику та політичні події?	Цікавлюся*	Не цікавлюся**	Важко відповісти
До півгодини	21,9	42,2	25,8
Від півгодини до години	29,4	13,9	13,4
Від однієї до двох годин	27,5	5,2	10,3
Більше двох годин	17,6	2,8	5,2
Я взагалі не дивлюся/не читаю/не слухаю новини про політику та політичні події	0,9	29,7	8,2
Важко відповісти	2,7	6,3	37,1

* Сума варіантів відповіді "дуже цікавлюся" та "скоріше цікавлюся".

** Сума варіантів відповіді "зовсім не цікавлюся" та "скоріше не цікавлюся".

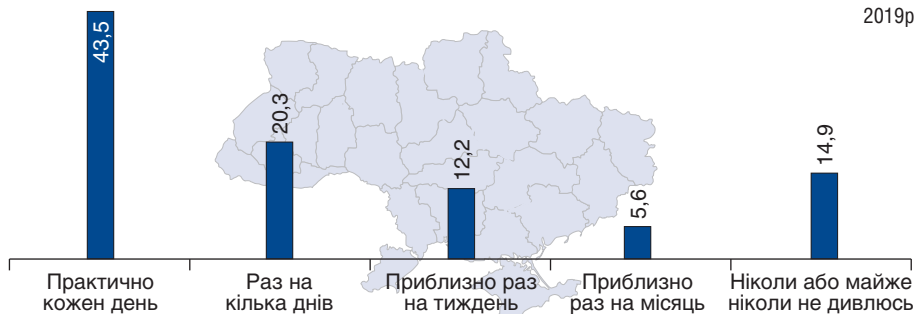
Які джерела інформації про політичне життя Ви зазвичай використовуєте?*
 % опитаних

	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Телебачення	80,3	82,8	64,8	67,3	56,0	69,9	78,7	85,2	88,0
Інтернет-видання	37,5	34,0	26,8	40,2	47,3	46,0	45,2	33,1	14,9
Соціальні мережі	32,9	32,3	33,4	31,3	49,0	42,0	41,9	26,0	10,6
Розповіді знайомих	20,3	30,2	26,7	36,8	28,9	27,8	31,6	28,7	29,3
Радіо	13,5	18,7	7,6	11,4	11,2	10,7	11,1	16,1	19,9
Друковані видання (газети, журнали)	17,1	14,5	12,0	9,3	6,0	9,5	12,9	14,3	21,9
Блоги експертів	6,6	9,3	9,0	9,0	11,4	11,0	10,7	8,0	3,8
Веб-сторінки аналітичних центрів, наукових установ	6,1	5,1	5,4	6,7	8,0	7,8	8,0	5,1	1,8
Інші джерела	1,8	2,0	4,2	2,0	2,3	1,0	3,0	2,6	2,2
Важко відповісти	2,6	2,2	6,0	3,9	5,1	4,6	1,9	2,6	2,1
	ОСВІТА			СТАТЬ					
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки				
Телебачення	79,3	78,0	71,8	74,4	77,2				
Інтернет-видання	23,4	34,0	44,9	41,0	31,1				
Соціальні мережі	23,1	32,0	38,3	34,9	30,2				
Розповіді знайомих	29,5	31,0	27,0	26,2	31,7				
Радіо	13,0	16,5	12,4	15,0	13,6				
Друковані видання (газети, журнали)	13,0	15,6	11,3	14,0	13,0				
Блоги експертів	3,8	6,6	13,7	11,0	6,6				
Веб-сторінки аналітичних центрів, наукових установ	2,5	5,9	7,7	7,0	4,8				
Інші джерела	1,8	1,5	3,3	2,8	1,7				
Важко відповісти	4,6	3,0	2,7	2,8	3,6				

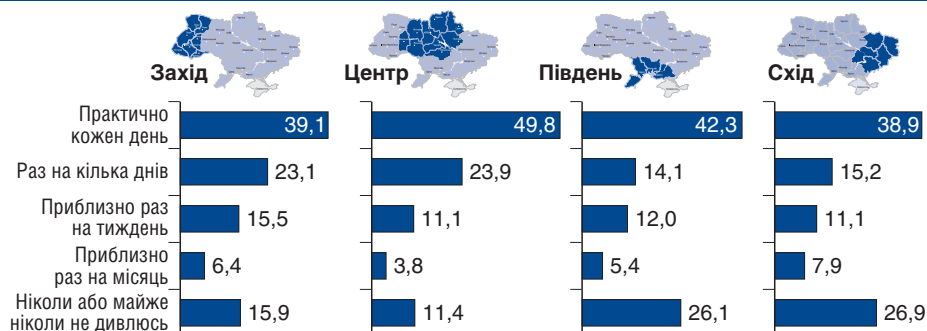
* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Як часто Ви дивитесь новини та політичні передачі по телевізору?
% опитаних

2019р.

РЕГІОНИ

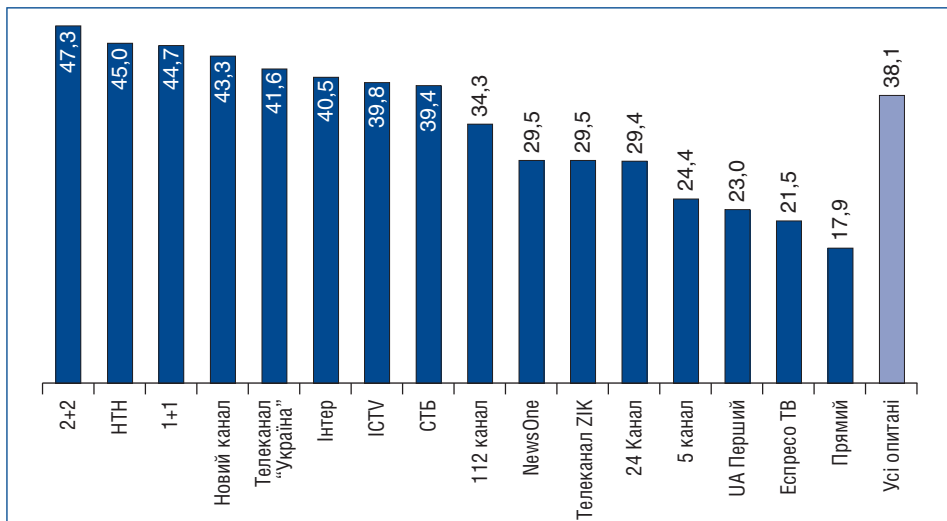

	ВІК (років)				
	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Практично кожен день	20,9	34,5	45,8	53,8	59,7
Раз на кілька днів	24,2	24,3	20,8	17,9	15,7
Приблизно раз на тиждень	14,9	11,0	14,2	11,2	10,2
Приблизно раз на місяць	6,5	7,2	4,2	7,3	3,6
Ніколи або майже ніколи не дивлюсь	33,6	23,0	15,1	9,8	10,8
	ОСВІТА			СТАТЬ	
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Практично кожен день	38,7	46,1	43,7	44,6	42,7
Раз на кілька днів	22,1	19,8	19,8	19,5	21,0
Приблизно раз на тиждень	12,6	11,4	12,9	12,1	12,3
Приблизно раз на місяць	7,9	5,8	4,2	6,1	5,2
Ніколи або майже ніколи не дивлюсь	18,7	16,9	19,4	17,7	18,9

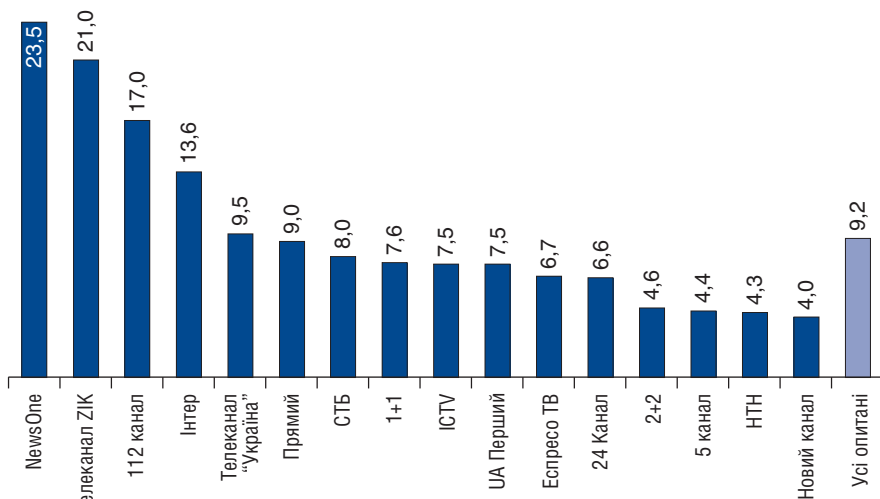
**Назвіть загальнонаціональні телеканали, новини яких Ви дивитеся найчастіше*,
% опитаних**

1+1	49,2
Інтер	27,8
ICTV	27,4
Телеканал "Україна"	23,5
СТБ	17,1
112 канал	16,9
NewsOne	11,0
5 канал	8,4
Прямий	7,3
Новий канал	6,2
24 Канал	6,1
НТН	5,4
Телеканал ZIK	5,0
Перший національний / UA Перший	4,8
2+2	4,1
Еспресо ТВ	3,7
Місцеві (обласні, районні, міські) телеканали	3,7
TET	2,3
Мега	2,0
Громадське ТБ	1,0
Рабінович TV	0,8
8 канал	0,2
Інші телеканали	2,2
Важко відповісти	1,6

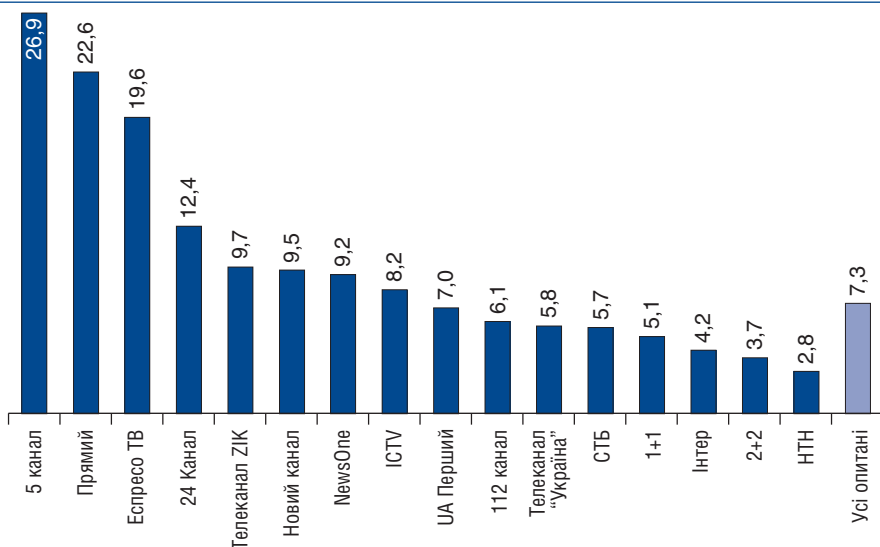
* Респондентам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятних варіантів відповіді.

**Частка респондентів-прихильників партії "Слуга Народу"
серед глядачів новин різних телеканалів**

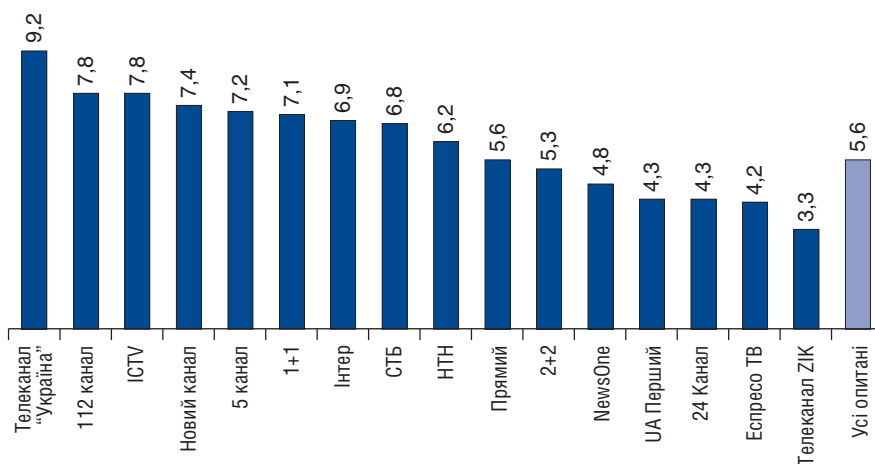
Частка респондентів-прихильників партії ОПЗЖ серед глядачів новин різних телеканалів

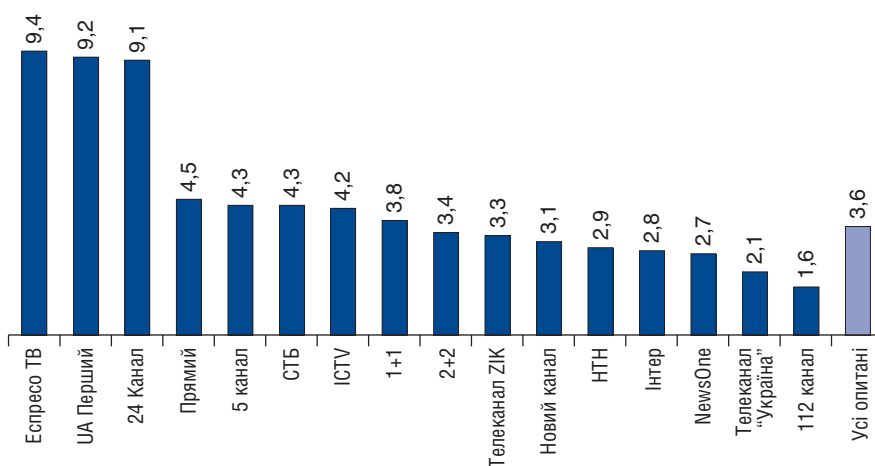
Частка респондентів-прихильників партії "Європейська Солідарність" серед глядачів новин різних телеканалів

Частка респондентів-прихильників партії “Батьківщина” серед глядачів новин різних телеканалів

Частка респондентів-прихильників партії “Голос” серед глядачів новин різних телеканалів

Кореляції між підтримкою певних партій та переглядом новин на певних телеканалах

	ОПЗЖ	“Європейська Солідарність”	“Батьківщина”	“Слуга народу”	“Голос”
1+1	-0,056*	-0,081**	0,063**	0,133**	0,009
Інтер	0,094**	-0,073**	0,034	0,031	-0,027
ICTV	-0,037	0,023	0,058**	0,022	0,020
Телеканал “Україна”	0,006	-0,032	0,086**	0,041	-0,044*
СТБ	-0,019	-0,027	0,024	0,012	0,016
112 канал	0,121**	-0,020	0,043	-0,035	-0,047*
Новий канал	-0,047*	0,022	0,021	0,027	-0,007
2+2	-0,033	-0,028	-0,002	0,039	-0,002
NewsOne	0,173**	0,026	-0,012	-0,062**	-0,017
НТН	-0,040	-0,041	0,007	0,034	-0,010
5 канал	-0,050*	0,229**	0,021	-0,086**	0,011
24 Канал	-0,023	0,050*	-0,015	-0,045*	0,075**
Прямий	-0,002	0,166**	0,000	-0,117**	0,014
UA Перший	-0,013	-0,003	-0,013	-0,069**	0,067**
Еспресо ТВ	-0,017	0,094**	-0,012	-0,067**	0,061**
Телеканал ZIK	0,094**	0,021	-0,023	-0,041	-0,003

* Кореляція статистично значима з імовірністю 0.95.

** Кореляція статистично значима з імовірністю 0.99.

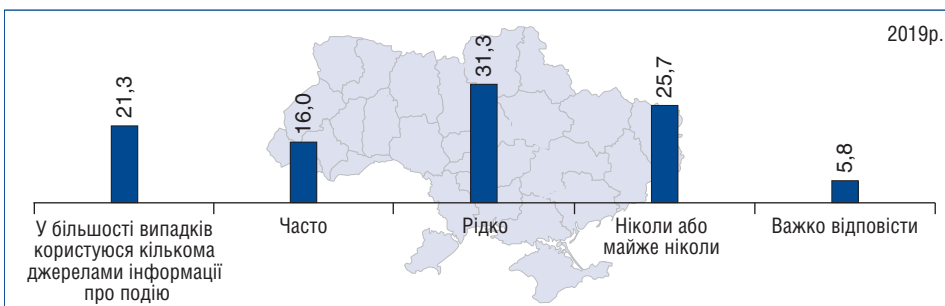
Кореляції між підтримкою певних партій та переглядом новин на певних телеканалах (серед тих, хто дивляться новини практично кожен день (43,6%, або 877 респондентів))

	ОПЗЖ	“Європейська Солідарність”	“Батьківщина”	“Слуга народу”	“Голос”
1+1	-0,097**	-0,149**	0,032	0,161**	0,032
Інтер	0,064	-0,095**	0,014	0,041	-0,003
ICTV	-0,087*	-0,001	0,031	0,046	-0,016
Телеканал “Україна”	-0,021	-0,085*	0,120**	0,081*	-0,060
СТБ	-0,046	-0,044	0,024	0,020	0,009
112 канал	0,111**	-0,064	0,029	-0,034	-0,039
Новий канал	-0,069*	0,016	0,012	0,047	-0,018
2+2	-0,062	-0,032	-0,003	0,087*	0,059
NewsOne	0,162**	0,032	-0,009	-0,089**	-0,013
НТН	-0,058	-0,069*	0,018	0,025	0,046
5 канал	-0,063	0,300**	-0,038	-0,116**	0,032
24 Канал	-0,066	0,102**	-0,006	-0,064	0,053
Прямий	-0,029	0,218**	-0,016	-0,186**	0,021
UA Перший	-0,013	-0,008	-0,028	-0,072*	0,068*
Еспресо ТВ	-0,022	0,100**	-0,017	-0,062	-0,034
Телеканал ZIK	0,074*	0,028	-0,023	-0,070*	-0,013

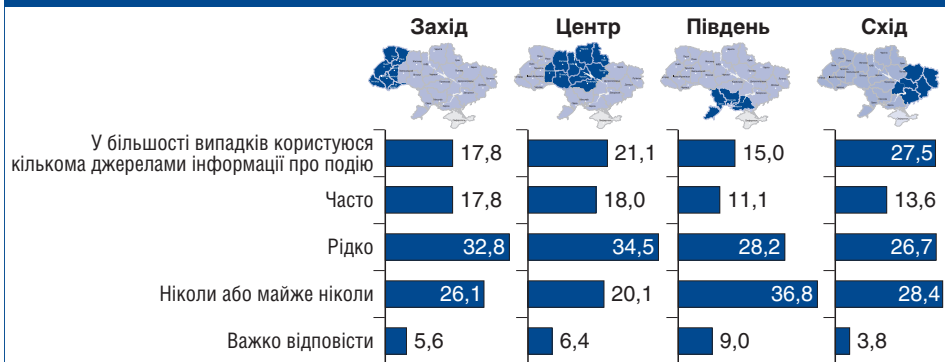
* Кореляція статистично значима з імовірністю 0.95.

** Кореляція статистично значима з імовірністю 0.99.

Як часто Ви намагаєтеся отримати інформацію про одну і ту саму політичну подію з різних джерел для співставлення різних оцінок цієї події?
% опитаних

РЕГІОНИ

	ВІК (років)				
	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
У більшості випадків користуюся кількома джерелами інформації про подію	17,8	21,8	25,8	26,6	17,2
Часто	10,9	18,5	13,9	17,8	18,2
Рідко	31,9	28,5	34,8	29,7	31,6
Ніколи або майже ніколи	32,8	24,2	21,2	20,7	27,1
Важко відповісти	6,6	7,0	4,2	5,1	5,9
	ОСВІТА			СТАТЬ	
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
У більшості випадків користуюся кількома джерелами інформації про подію	13,4	23,9	23,2	24,6	18,5
Часто	11,6	16,3	18,4	18,6	13,9
Рідко	31,3	30,6	32,2	32,2	30,5
Ніколи або майже ніколи	36,7	22,9	21,8	20,5	29,9
Важко відповісти	7,0	6,3	4,4	4,0	7,2

**Частота отримання інформації про одну і ту саму політичну подію з різних джерел для співставлення різних оцінок цієї події залежно від часу, витраченого на перегляд (читання, прослуховування) новини про політику та політичні події,
% опитаних**

У середньому, скільки часу протягом дня Ви проводите, дивлячись, читаючи або слухаючи новини про політику та політичні події? Як часто Ви намагаєтесь отримати інформацію про одну і ту саму політичну подію з різних джерел для співставлення різних оцінок цієї події?	Більше двох годин	Від однієї до двох годин	Від півгодини до години	До півгодини	Я взагалі не дивлюся/не читаю/не слухаю новини про політику та політичні події
У більшості випадків користуюся кількома джерелами інформації про подію	44,7	32,5	21,1	14,2	7,3
Часто	26,5	24,6	19,3	11,3	3,8
Рідко	17,8	29,7	37,5	38,5	21,9
Ніколи або майже ніколи	9,1	8,8	18,2	31,2	58,1
Важко відповісти	1,8	4,5	3,8	4,8	8,8

**Частота отримання інформації про одну і ту саму політичну подію з різних джерел для співставлення різних оцінок цієї події залежно від частоти перегляду новин та політичних передач по телевізору,
% опитаних**

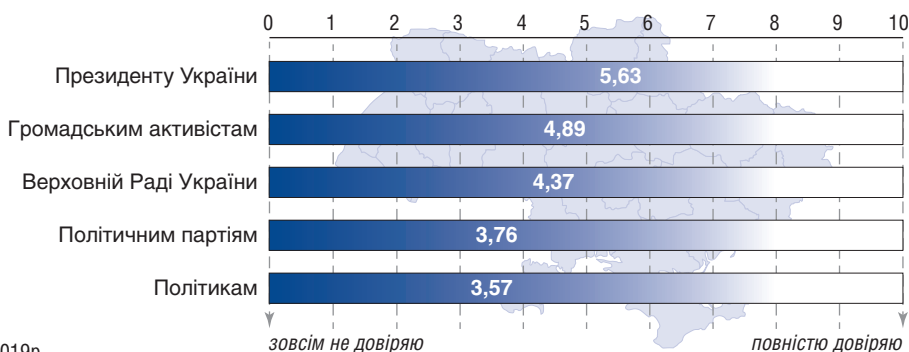
Як часто Ви дивитесь новини та політичні передачі по телевізору? Як часто Ви намагаєтесь отримати інформацію про одну і ту саму політичну подію з різних джерел для співставлення різних оцінок цієї події?	Практично кожен день	Раз на кілька днів	Приблизно раз на тиждень	Приблизно раз на місяць	Ніколи або майже ніколи не дивлюся
У більшості випадків користуюся кількома джерелами інформації про подію	29,4	15,1	19,1	19,8	10,9
Часто	21,0	17,8	12,4	9,0	6,8
Рідко	30,4	37,4	36,9	28,8	24,2
Ніколи або майже ніколи	15,0	24,0	26,1	34,2	49,5
Важко відповісти	4,3	5,7	5,4	8,1	8,7

Який тип інформації переважно Ви отримуєте про політичне життя в Україні із засобів масової інформації?

% опитаних

2019р.

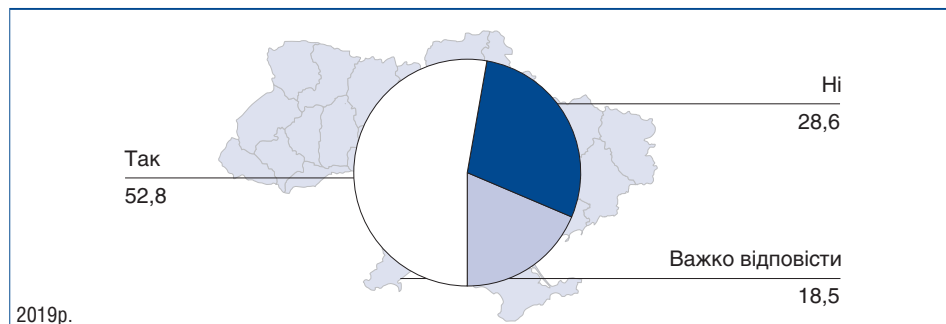
Якою мірою Ви довіряєте...?
середній бал*

2019р.

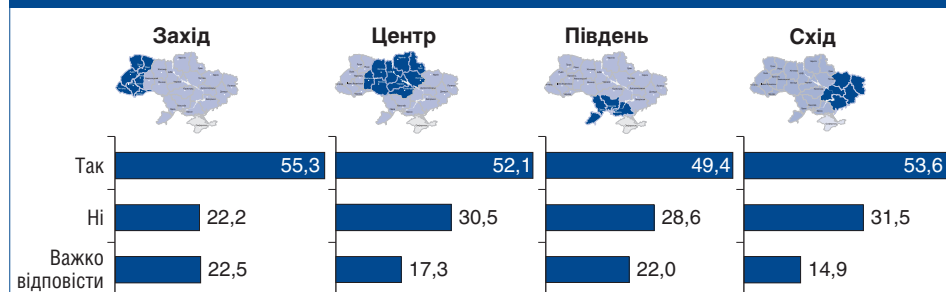
	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Президенту України	5,27	5,34	6,97	5,79	6,33	5,86	5,56	5,48	5,06
Громадським активістам	5,29	5,10	4,84	4,22	5,29	5,17	4,87	4,88	4,38
Верховній Раді України	4,36	4,05	5,35	4,43	4,75	4,60	4,39	4,18	4,01
Політичним партіям	3,52	3,52	4,36	4,07	3,96	4,03	3,77	3,58	3,52
Політикам	3,37	3,46	4,00	3,75	3,84	3,78	3,58	3,39	3,35
	ОСВІТА			СТАТЬ					
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки				
Президенту України	5,58	5,54	5,77	5,48	5,75				
Громадським активістам	4,76	4,77	5,10	4,88	4,89				
Верховній Раді України	4,07	4,36	4,55	4,31	4,41				
Політичним партіям	3,50	3,71	3,96	3,74	3,77				
Політикам	3,19	3,56	3,81	3,58	3,57				

* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де "0" – означає, що Ви зовсім не довіряєте, а "10" – повністю довіряєте.

Чи є серед існуючих на теперішній час в Україні політичних партій і рухів такі, яким можна довірити владу?
% опитаних

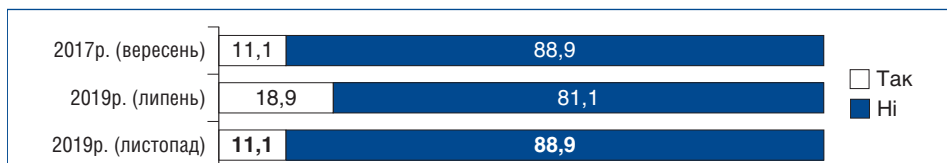
РЕГІОНИ

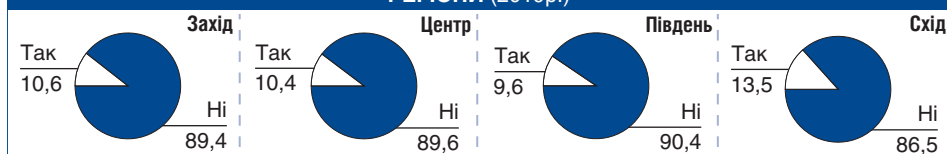
	ВІК				
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Так	52,3	51,2	53,2	52,4	55,0
Ні	29,0	27,6	26,7	31,7	28,2
Важко відповісти	18,7	21,2	20,1	16,0	16,8
	ОСВІТА			СТАТЬ	
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Так	47,2	51,7	57,7	54,8	51,3
Ні	32,4	29,0	26,1	28,7	28,6
Важко відповісти	20,4	19,3	16,2	16,4	20,1

Чи готові Ви підтримати фінансово політичну партію, якій найбільше симпатизуєте?

% опитаних

РЕГІОНИ (2019р.)

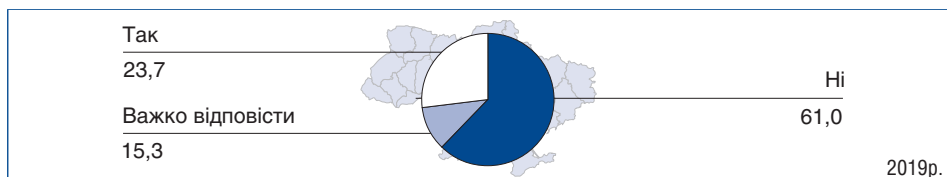

	ВІК (років, 2019р.)				
	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Так	10,3	11,7	13,6	11,8	9,6
Ні	89,7	88,3	86,4	88,2	90,4

	ОСВІТА (2019р.)			СТАТЬ (2019р.)	
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Так	8,8	10,1	13,8	12,0	10,4
Ні	91,2	89,9	86,2	88,0	89,6

Чи готові Ви стати членом політичної партії, якщо вона складатиметься з ваших однодумців?

% опитаних

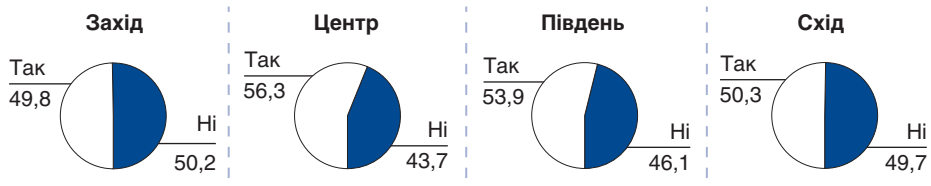
	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Так	22,4	22,9	15,4	29,9	23,3	22,9	27,5	24,6	21,6
Ні	64,1	57,8	64,3	61,5	57,8	57,9	56,8	60,5	68,9
Важко відповісти	13,5	19,4	20,3	8,6	18,9	19,2	15,7	14,8	9,6

	ОСВІТА			СТАТЬ	
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Так	17,6	23,4	27,7	27,3	20,7
Ні	67,6	62,4	55,6	56,5	64,9
Важко відповісти	14,9	14,2	16,7	16,2	14,4

Чи читали Ви коли-небудь програми політичних партій?
% опитаних

РЕГІОНИ (2019р.)

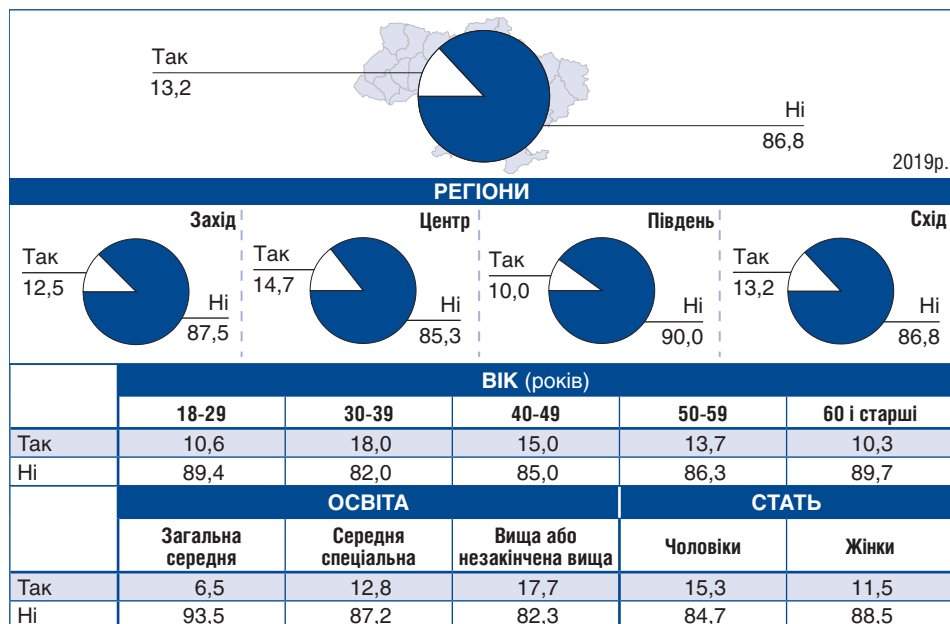
	ВІК (років, 2019р.)				
	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Так	40,0	54,4	59,0	56,1	55,9
Ні	60,0	45,6	41,0	43,9	44,1
	ОСВІТА (2019р.)			СТАТЬ (2019р.)	
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Так	38,4	51,3	63,8	56,3	50,2
Ні	61,6	48,7	36,2	43,7	49,8

Чи відрізняються програми різних політичних партій між собою?
% опитаних

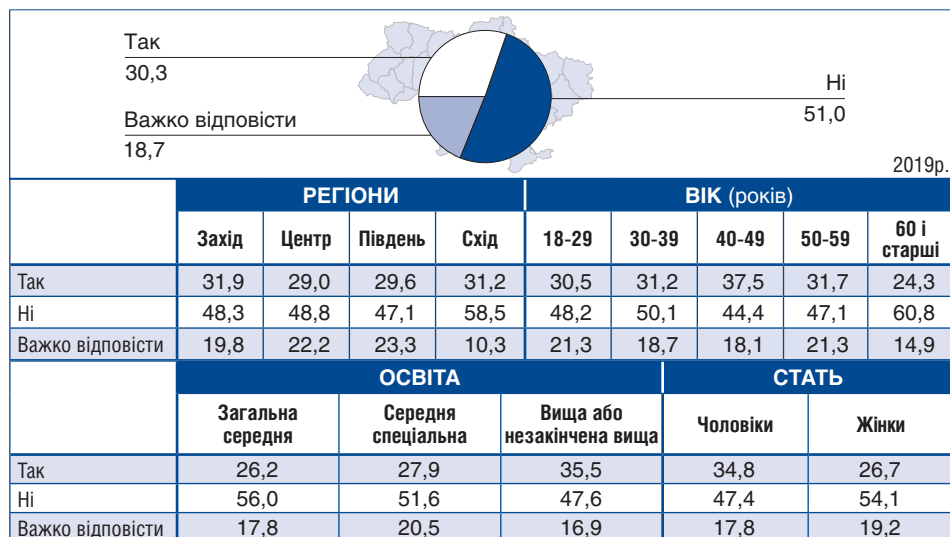
Чи брали Ви за останній рік участь у якихось заходах, організованих громадськими організаціями?

% опитаних

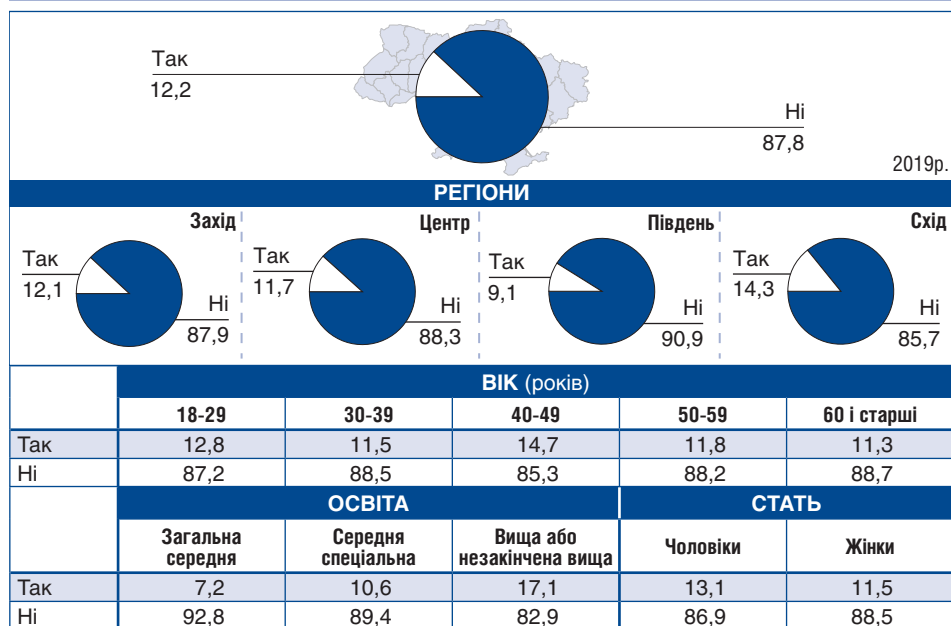

Чи готові Ви об'єднуватися з іншими громадянами у громадські організації для захисту своїх прав та інтересів?

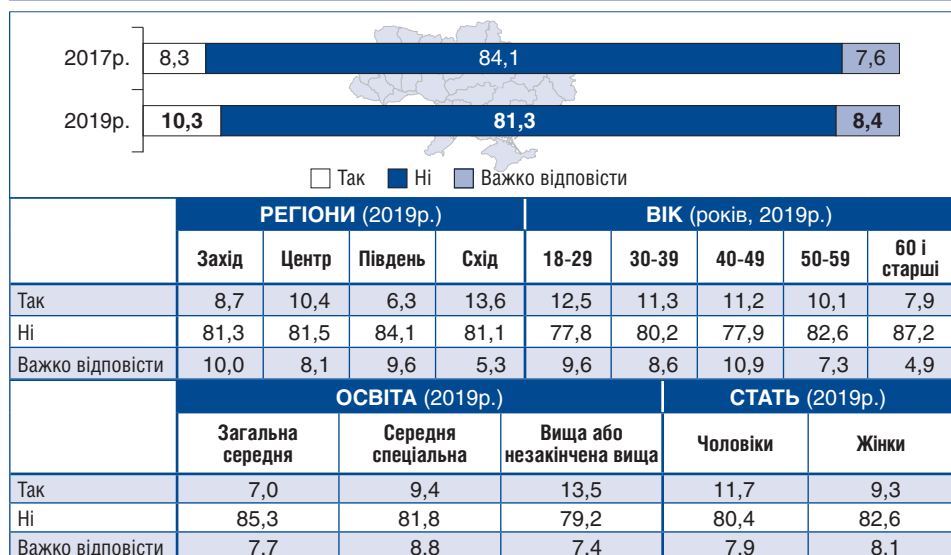
% опитаних

**Чи брали Ви коли-небудь участь у громадських слуханнях
чи громадських радах при органах влади?**
% опитаних

Чи можете Ви сказати, що залучені до активної громадської діяльності?
% опитаних

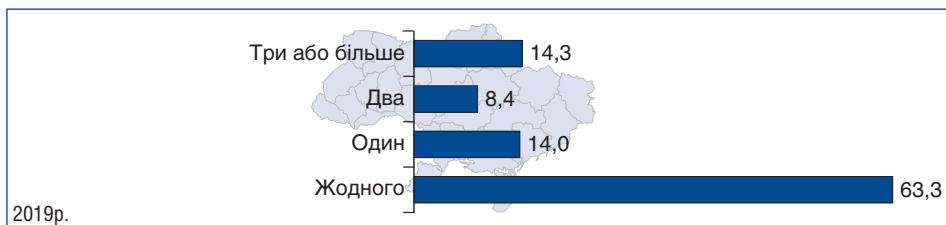
Є різні способи вплинути на ситуацію у країні або допомогти запобігти неправильним речам. Чи доводилося Вам протягом останніх 12 місяців робити щось із перерахованого?

% опитаних

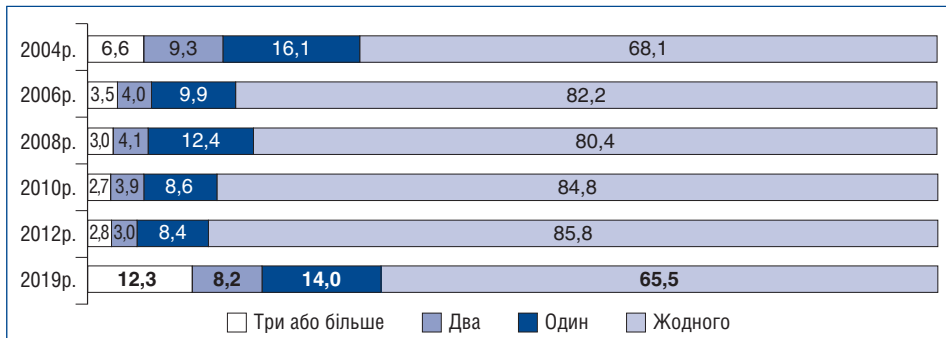
Кількість заходів громадсько-політичної діяльності, у яких респонденти брали участь протягом останніх 12 місяців,

% опитаних

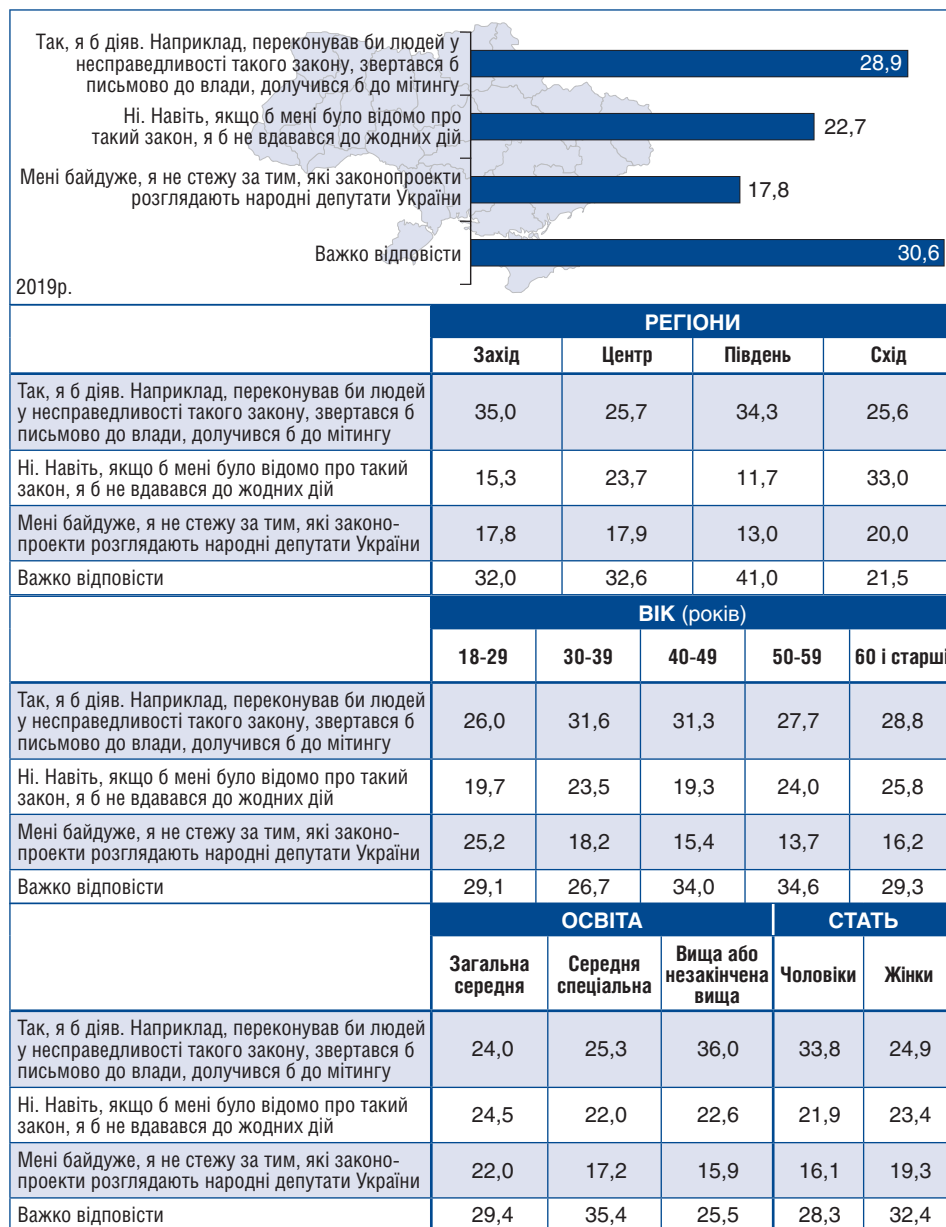
Кількість заходів громадсько-політичної діяльності, у яких респонденти брали участь протягом останніх 12 місяців (без урахування написання і поширення повідомлень політичного змісту в мережі Інтернет),

% опитаних

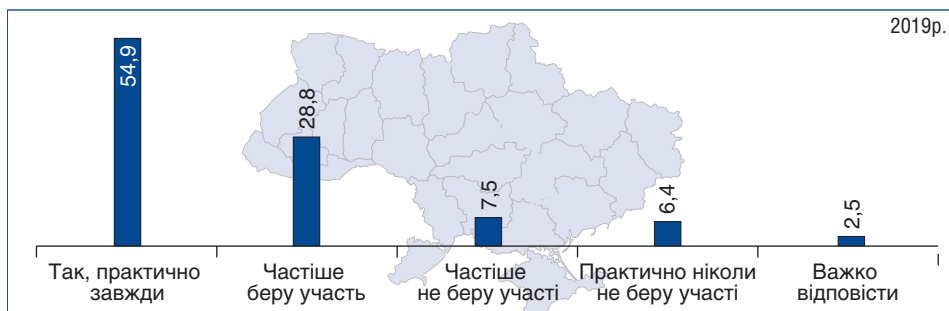

Якщо б Верховна Рада почала розглядати законопроект, який Ви вважаєте дуже несправедливим, чи вдалися б Ви до якихось дій?

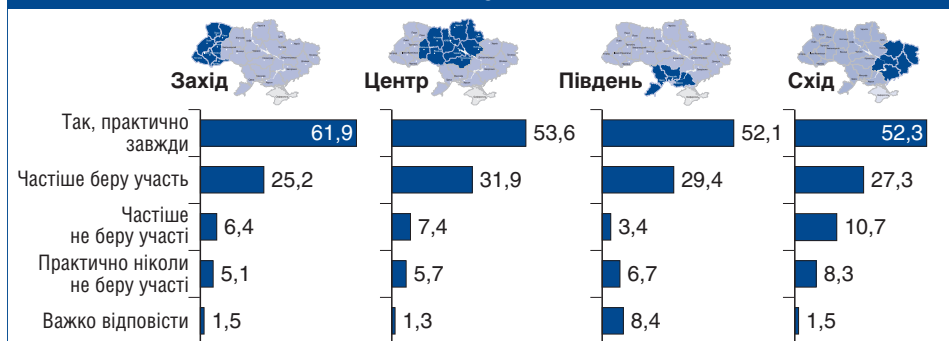
% опитаних

**Чи берете Ви зазвичай участь у виборах, які відбуваються у країні
(загальнонаціональних, місцевих)?**
% опитаних

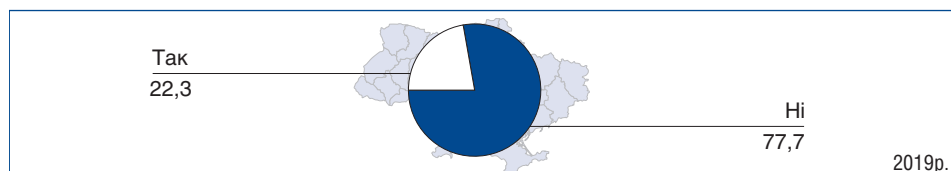

РЕГІОНИ

	ВІК (років)				
	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Так, практично завжди	39,1	55,2	59,0	58,9	62,2
Частіше беру участь	35,5	30,3	28,9	25,1	25,0
Частіше не беру участі	9,4	6,7	6,0	9,6	6,4
Практично ніколи не беру участі	11,8	5,4	4,8	5,6	4,3
Важко відповісти	4,3	2,4	1,2	0,8	2,1
	ОСВІТА			СТАТЬ	
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Так, практично завжди	46,6	54,5	60,5	54,0	55,8
Частіше беру участь	30,5	29,5	27,0	31,5	26,6
Частіше не беру участі	9,9	6,9	6,6	6,8	8,1
Практично ніколи не беру участі	9,4	6,8	4,3	5,9	6,9
Важко відповісти	3,6	2,3	1,5	1,8	2,7

Чи брали Ви коли-небудь участь у роботі виборчих комісій?
% опитаних

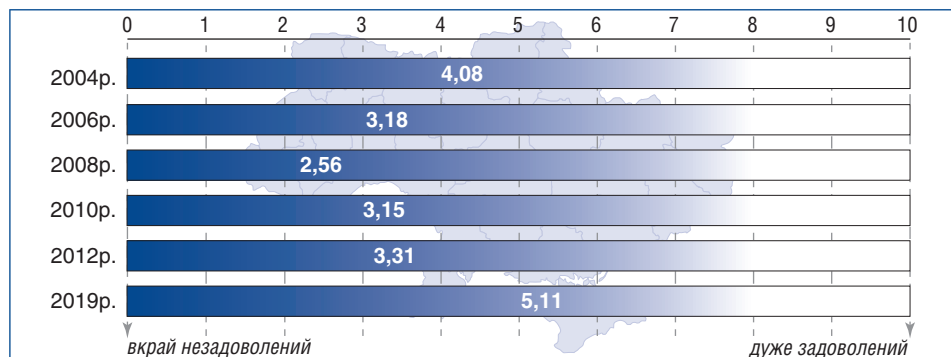

РЕГІОНИ

	ВІК (років)				
	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Так	17,3	23,5	26,3	23,6	22,0
Ні	82,7	76,5	73,7	76,4	78,0
	ОСВІТА			СТАТЬ	
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Так	12,6	20,6	30,3	19,8	24,4
Ні	87,4	79,4	69,7	80,2	75,6

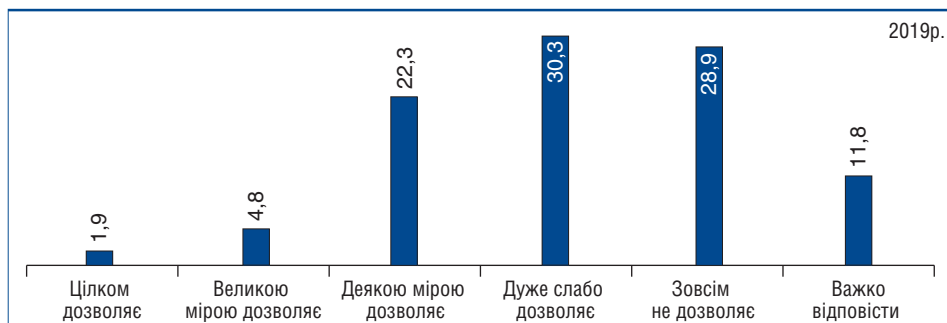
Наскільки Ви загалом задоволені тим, як функціонує демократія в Україні?
середній бал*

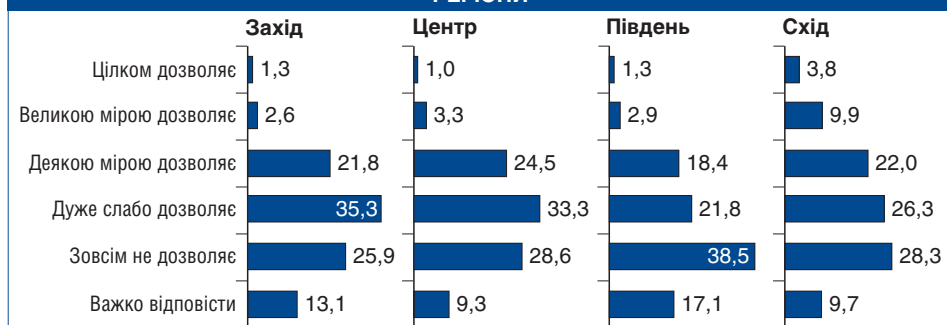
РЕГІОНИ				ВІК (років)					ОСВІТА			СТАТЬ	
Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
5,19	5,07	5,04	5,13	5,43	5,26	5,32	4,93	4,75	4,94	5,02	5,32	5,13	5,09

* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де "0" означає "вкрай незадоволений", а 10 – "дуже задоволений".

**Наскільки існуюча в Україні політична система дозволяє
впливати на дії влади таким людям, як Ви?**
% опитаних

РЕГІОНИ

ВІК

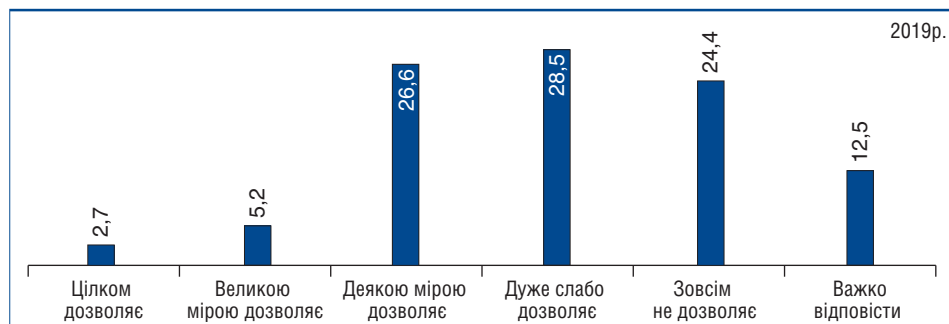
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Цілком дозволяє	1,2	2,2	0,9	3,4	1,9
Великою мірою дозволяє	5,5	3,8	4,9	4,8	4,9
Деякою мірою дозволяє	25,2	28,2	22,8	21,8	16,4
Дуже слабо дозволяє	30,3	28,8	34,7	29,7	29,9
Зовсім не дозволяє	22,4	25,0	26,1	31,4	37,6
Важко відповісти	15,4	12,1	10,6	9,0	9,3

ОСВІТА

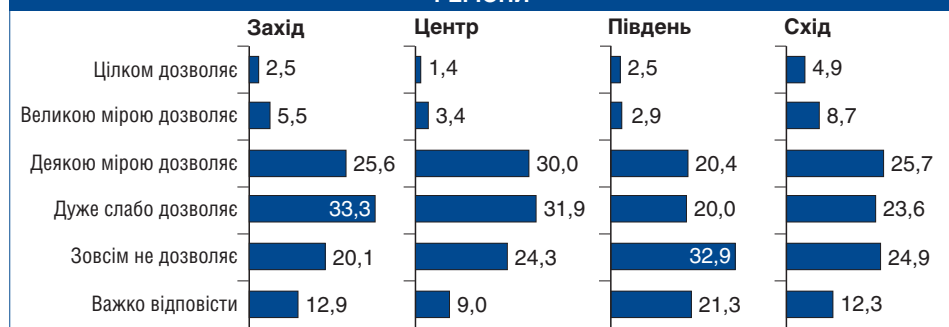
СТАТЬ

	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Цілком дозволяє	1,4	1,7	2,3	2,2	1,5
Великою мірою дозволяє	4,3	5,1	4,9	5,1	4,5
Деякою мірою дозволяє	18,2	21,3	26,4	23,6	21,5
Дуже слабо дозволяє	25,7	30,9	33,2	34,1	27,6
Зовсім не дозволяє	35,1	29,2	25,2	25,3	32,2
Важко відповісти	15,3	11,8	7,9	9,6	12,5

Наскільки існуюча в Україні політична система дозволяє брати активну участь у політиці таким людям, як Ви?
% опитаних

РЕГІОНИ

ВІК

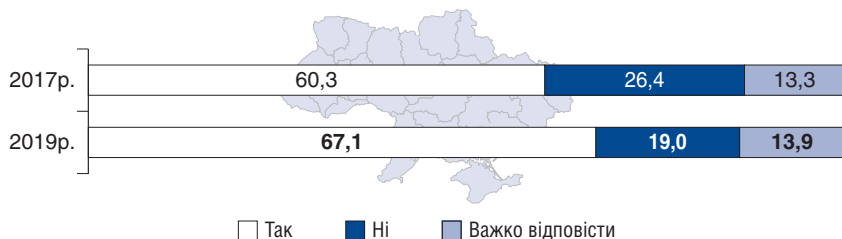
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Цілком дозволяє	2,4	2,4	2,4	5,0	1,9
Великою мірою дозволяє	4,6	6,7	4,5	4,5	5,7
Деякою мірою дозволяє	29,8	28,2	28,0	27,1	22,1
Дуже слабо дозволяє	28,8	30,0	31,6	27,7	26,5
Зовсім не дозволяє	19,0	20,9	20,5	26,3	32,7
Важко відповісти	15,4	11,8	13,0	9,5	11,2

ОСВІТА

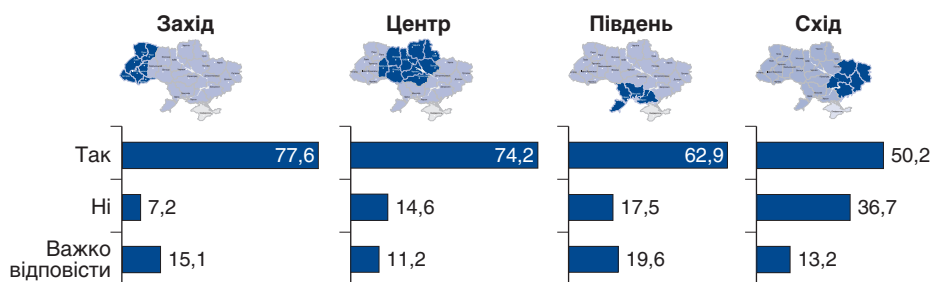
СТАТЬ

	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Цілком дозволяє	2,2	1,8	4,1	3,4	2,2
Великою мірою дозволяє	5,4	4,7	5,7	6,4	4,3
Деякою мірою дозволяє	22,5	26,3	29,8	26,8	26,6
Дуже слабо дозволяє	24,7	29,1	30,6	31,2	26,5
Зовсім не дозволяє	26,7	26,3	21,0	21,7	26,9
Важко відповісти	18,4	11,8	8,7	10,6	13,5

**Чи можуть сьогодні в Україні люди вільно
висловлювати свої політичні погляди?**
% опитаних

РЕГІОНИ (2019р.)

ВІК (2019р.)

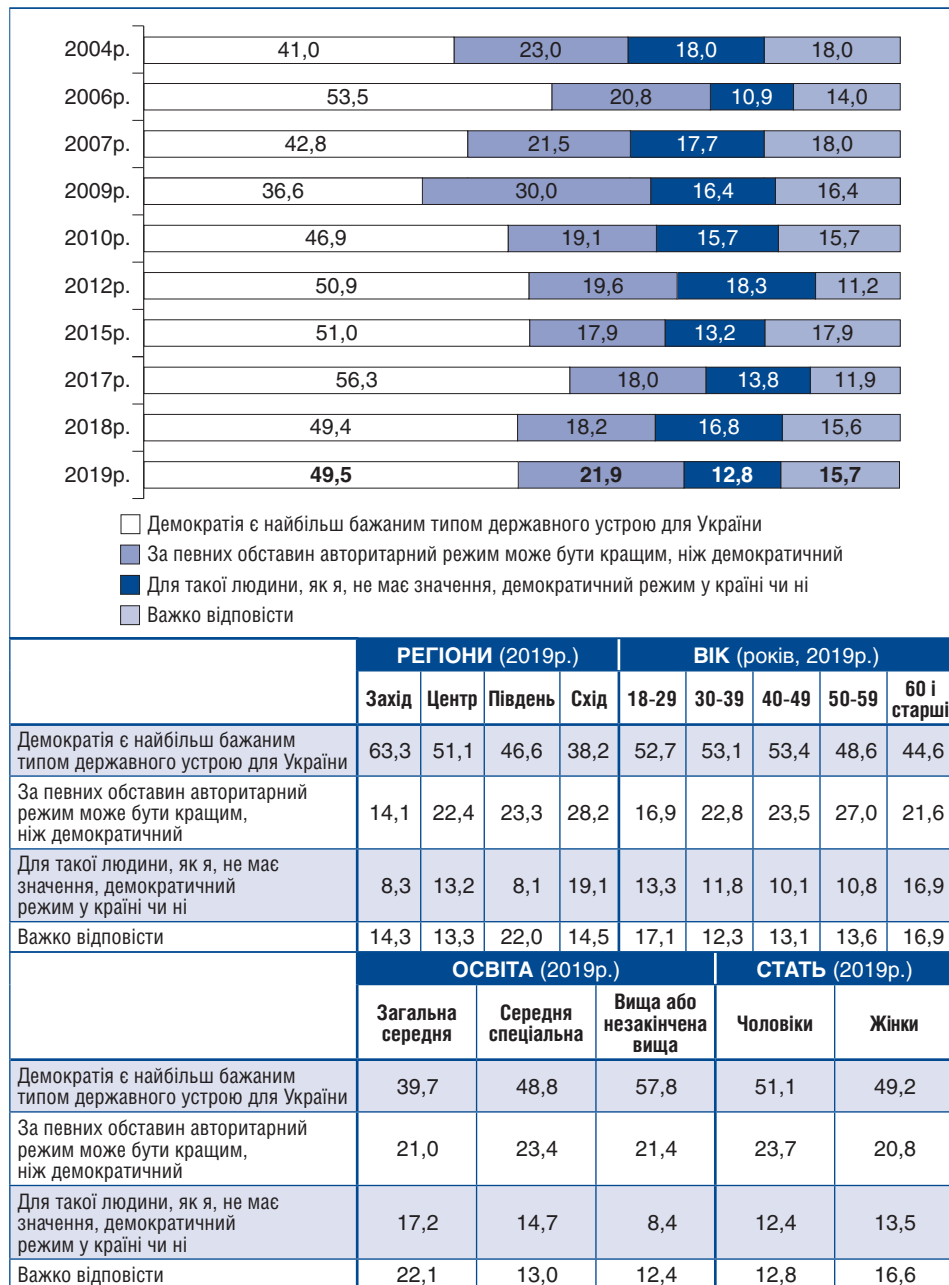
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Так	76,3	70,1	68,6	62,8	60,4
Ні	12,7	18,4	18,1	22,6	22,6
Важко відповісти	11,0	11,5	13,3	14,5	17,0

ОСВІТА (2019р.)

СТАТЬ (2019р.)

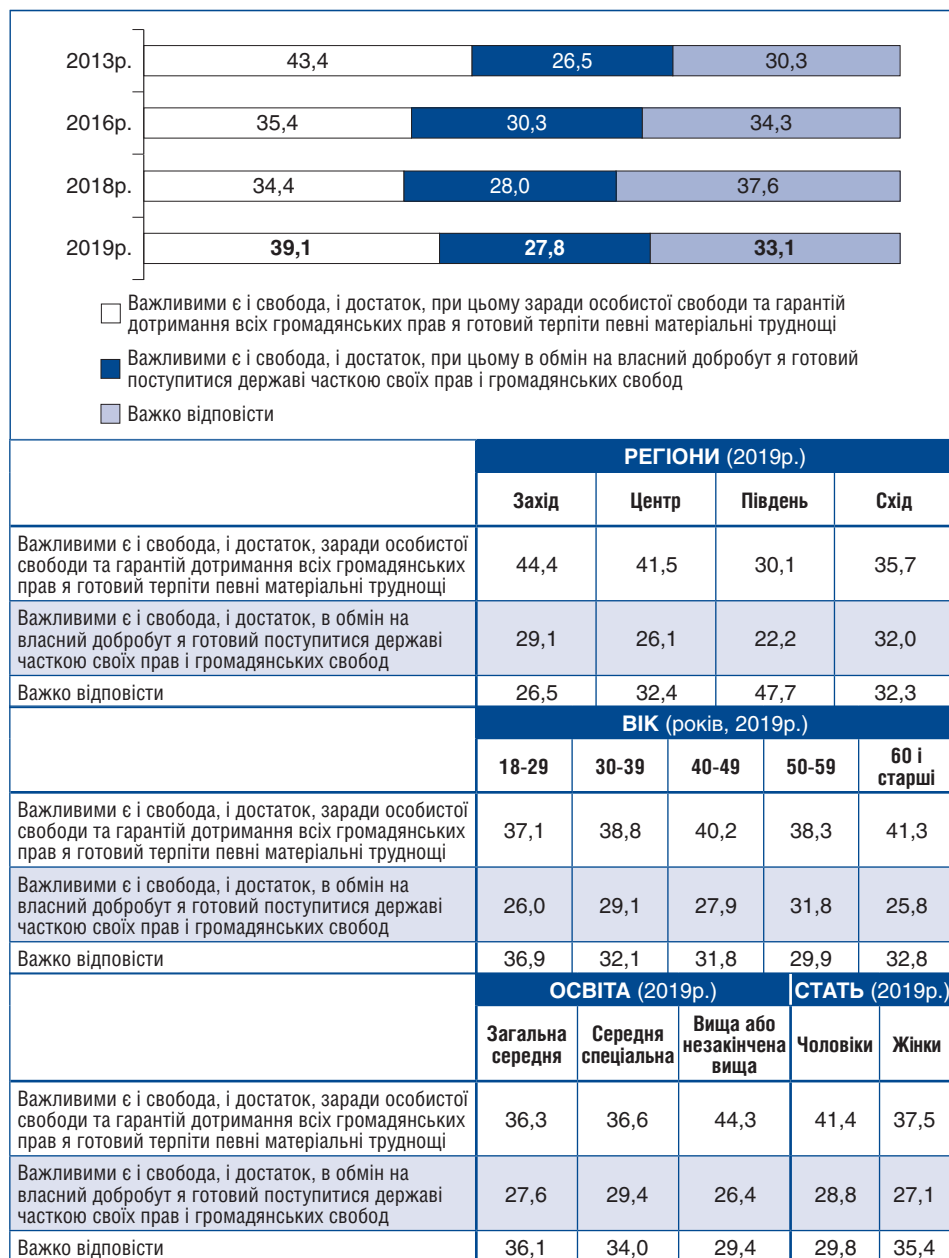
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Так	63,6	64,4	72,9	68,8	65,9
Ні	20,9	21,0	15,7	18,0	20,1
Важко відповісти	15,5	14,6	11,4	13,2	14,0

З яким із наведених суджень Ви згодні більшою мірою?
% опитаних

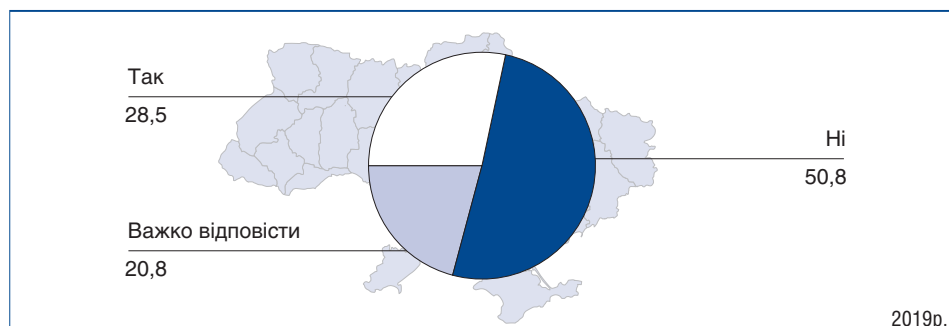

Яке з цих суджень Вам ближче?

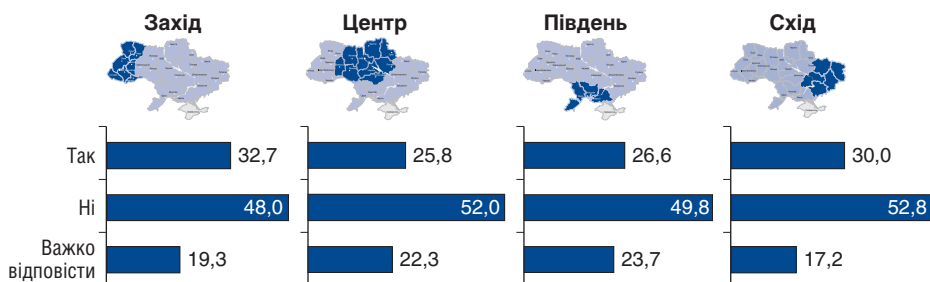
% опитаних

Для того, щоб політична та економічна ситуація в Україні змінилася на краще, чи потрібна Ваша особиста участь?
% опитаних

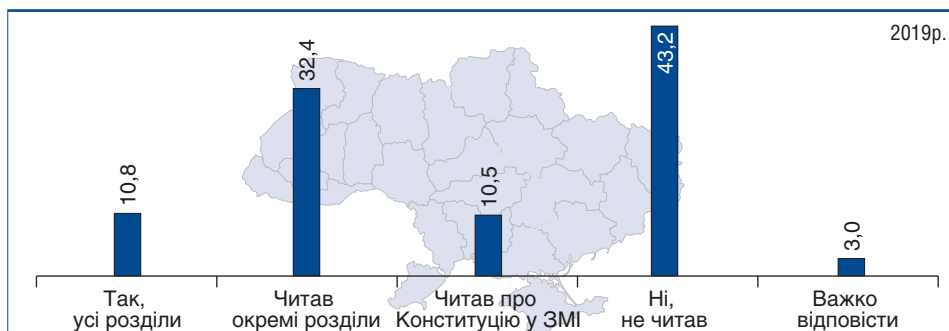

РЕГІОНИ

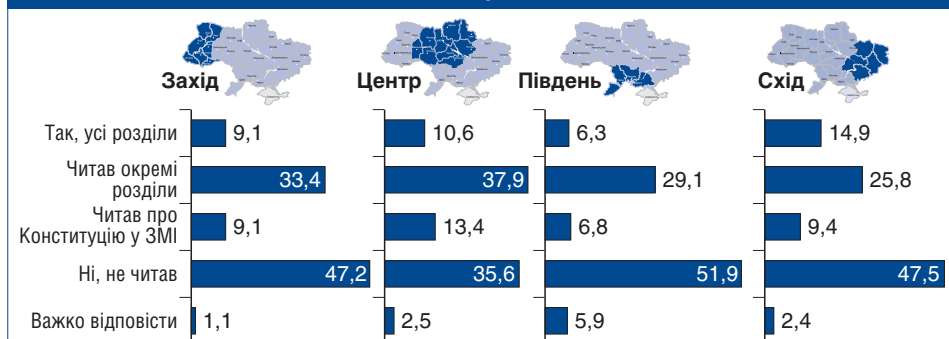

	ВІК				
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Так	31,3	30,3	29,0	28,1	25,5
Ні	47,4	50,7	47,1	50,6	56,9
Важко відповісти	21,4	19,0	23,9	21,3	17,6
	ОСВІТА			СТАТЬ	
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Так	22,5	28,3	32,9	31,0	26,6
Ні	58,4	50,2	47,2	48,5	53,2
Важко відповісти	19,1	21,5	19,9	20,5	20,2

Чи читали Ви коли-небудь Конституцію України? % опитаних

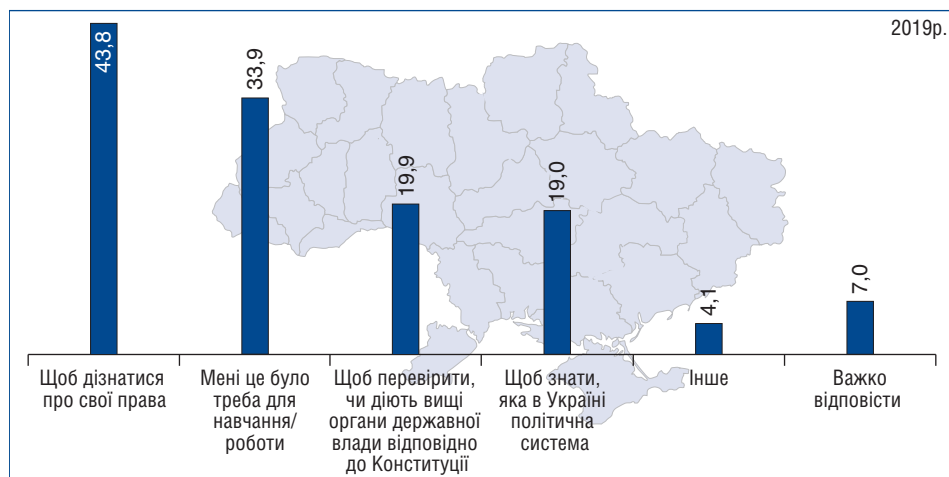

РЕГІОНИ

	ВІК (років)				
	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Так, усі розділи	10,1	12,4	8,5	11,8	11,3
Читав окремі розділи	35,5	35,5	35,8	29,6	28,4
Читав про Конституцію у ЗМІ	10,1	11,6	11,8	10,7	9,5
Ні, не читав	40,8	38,7	42,4	45,6	48,0
Важко відповісти	3,6	1,9	1,5	2,3	2,8
	ОСВІТА			СТАТЬ	
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Так, усі розділи	6,6	7,0	17,9	12,0	9,9
Читав окремі розділи	21,3	31,6	40,7	33,8	31,6
Читав про Конституцію у ЗМІ	9,5	10,6	11,2	10,7	10,5
Ні, не читав	59,2	48,2	28,5	40,7	45,7
Важко відповісти	3,4	2,5	1,8	2,8	2,3

Якщо Ви читали Конституцію, то з якою метою?*
% тих, хто читав Конституцію (усі розділи, окремі розділи та у ЗМІ)

	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Щоб дізнатися про свої права	45,0	44,6	40,6	43,4	39,2	42,2	47,7	45,0	46,5
Мені це було треба для навчання/роботи	42,2	35,8	29,5	25,9	46,7	39,8	34,3	27,7	22,5
Щоб перевірити, чи діють вищі органи державної влади відповідно до Конституції	16,6	19,1	19,0	24,8	16,2	17,5	20,3	24,6	21,8
Щоб знати, яка в Україні політична система	20,1	21,7	15,4	15,3	12,0	22,6	18,2	17,8	24,1
Інше	6,6	4,8	5,2	0,8	3,3	3,0	5,6	3,6	5,6
Важко відповісти	1,8	7,8	12,1	8,7	7,5	6,2	5,1	5,7	10,2

	ОСВІТА			СТАТЬ	
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Щоб дізнатися про свої права	52,1	42,5	42,4	47,4	41,0
Мені це було треба для навчання/роботи	16,6	31,3	42,4	30,0	37,8
Щоб перевірити, чи діють вищі органи державної влади відповідно до Конституції	18,8	20,1	20,3	21,3	18,8
Щоб знати, яка в Україні політична система	18,4	17,1	21,0	20,0	18,3
Інше	5,8	4,9	3,1	4,8	3,7
Важко відповісти	9,8	9,1	4,7	7,1	7,2

* Респондентам пропонувалося відзначити кілька варіантів відповіді.

**Хто, відповідно до Конституції,
є носієм суверенітету та єдиним
джерелом влади в Україні?**
% опитаних

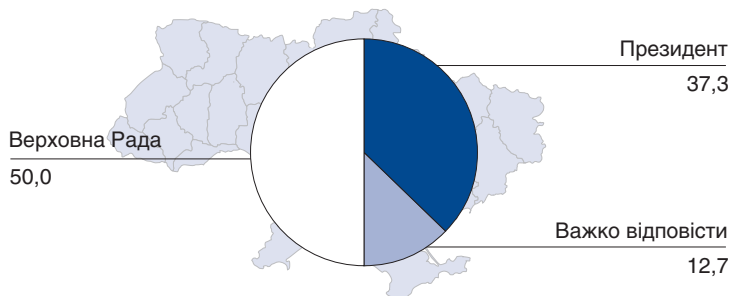

**Чи знаєте Ви, яка форма державного
правління існує зараз в Україні?**
% опитаних

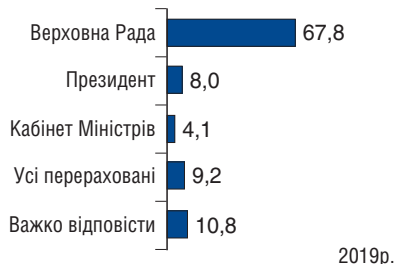

**Хто, відповідно до Конституції, призначає склад Уряду
(Прем'єр-міністра та міністрів)?**
% опитаних

2019р.

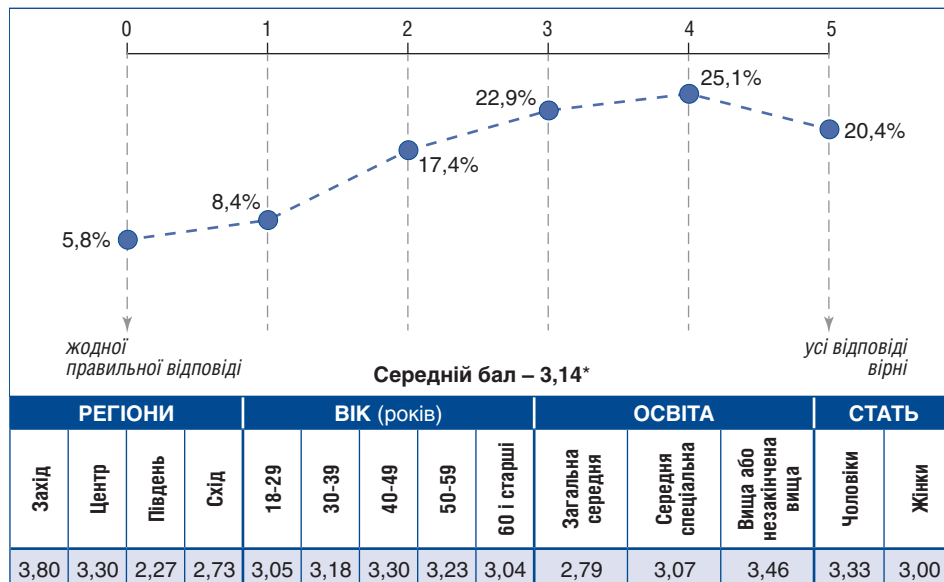
**Хто, відповідно до Конституції,
має повноваження
приймати закони?**
% опитаних

**У який спосіб, відповідно до
законодавства, депутати Верховної
Ради України приходять до влади?**
% опитаних

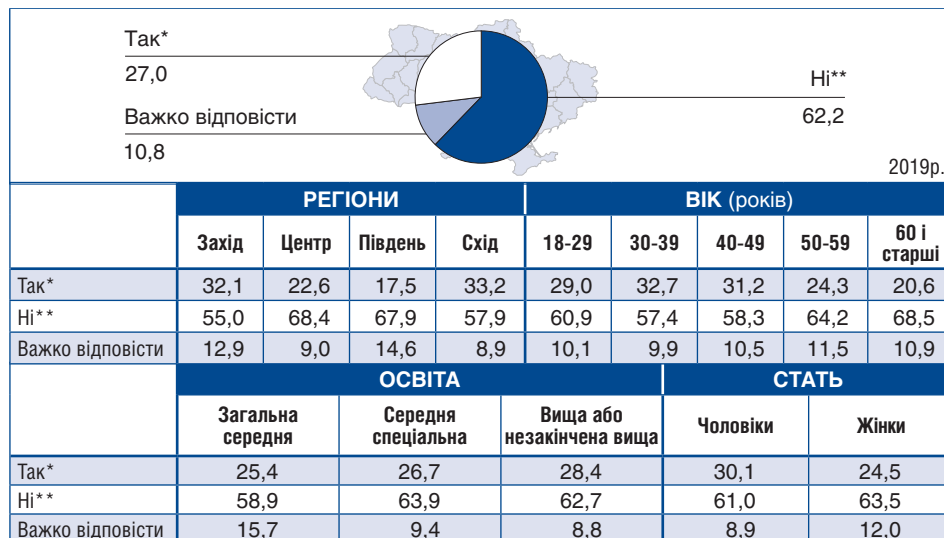

Кількість правильних відповідей та частка респондентів, які відповіли на питання стосовно Конституції

* За шестибальною шкалою від 0 до 5, де "0" означає жодної правильної відповіді, а "5" – усі відповіді вірні.

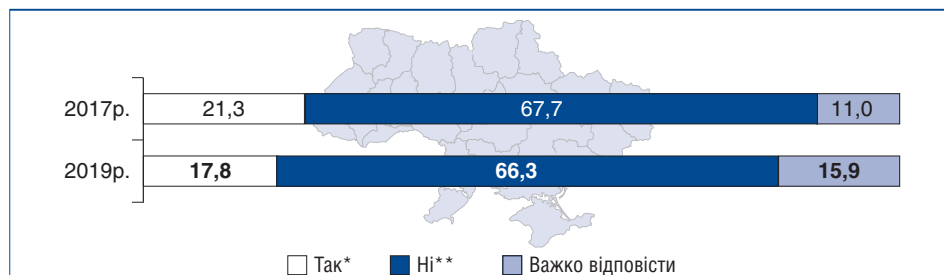
Чи мають громадяни достатньо доступної інформації для того, щоб навчитись захищати свої права і контролювати владу?
% опитаних

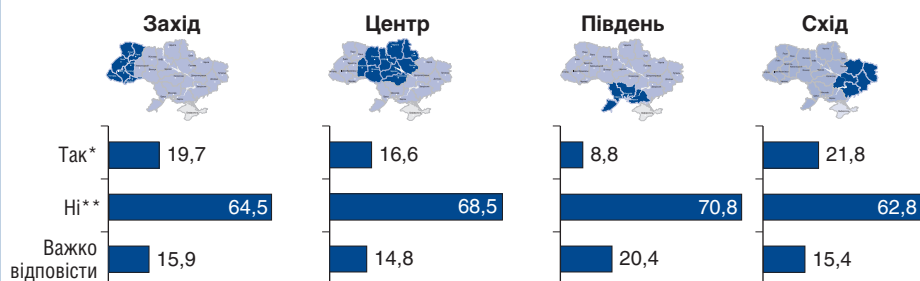
* Сума варіантів відповіді "так" і "скоріше так".

** Сума варіантів відповіді "ні" і "скоріше ні".

Чи дають загальноосвітні школи молодим громадянам достатньо знань про політичну систему для ефективного захисту своїх конституційних прав і свобод?
% опитаних

РЕГІОНИ (2019р.)

ВІК (2019р.)

	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Так*	18,9	21,4	17,7	17,9	14,5
Ні**	66,7	66,0	67,1	68,2	64,6
Важко відповісти	14,4	12,6	15,3	14,0	20,9

ОСВІТА (2019р.)

СТАТЬ (2019р.)

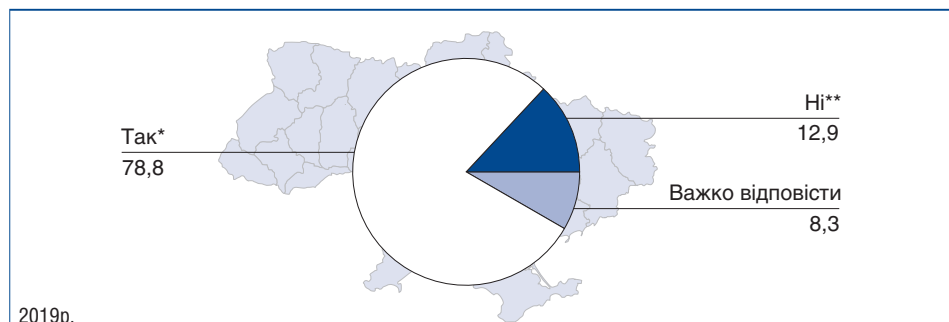
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Так*	18,6	18,1	17,0	19,5	16,3
Ні**	63,5	66,4	67,9	66,4	66,4
Важко відповісти	17,9	15,5	15,1	14,1	17,3

* Сума варіантів відповіді "так" і "скоріше так".

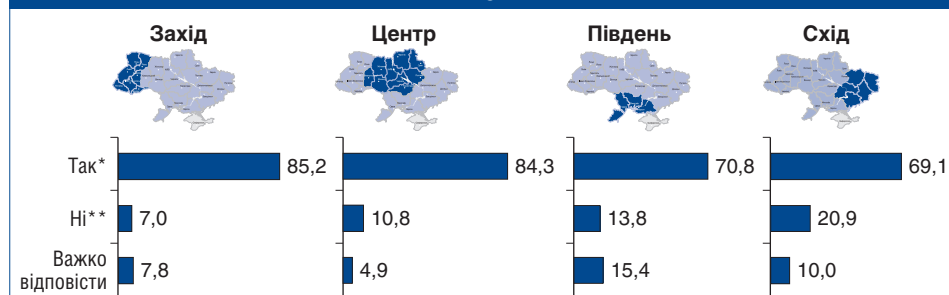
** Сума варіантів відповіді "ні" і "скоріше ні".

Чи повинні всі громадяни України мати необхідний мінімум знань про політичну систему та політику в цілому, щоб ефективно користуватися своїми конституційними правами і свободами, та гарантовані державою можливості отримання цих знань?

% опитаних

РЕГІОНИ

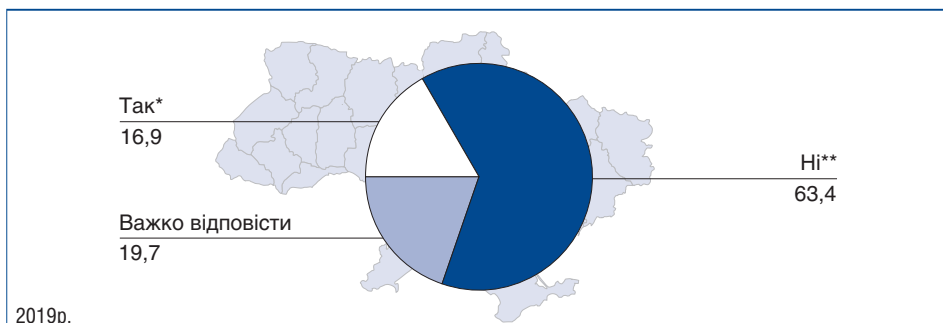

	ВІК				
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Так*	75,2	83,2	80,4	81,6	76,0
Ні**	16,1	11,0	12,0	12,3	12,8
Важко відповісти	8,7	5,9	7,5	6,1	11,3
	ОСВІТА			СТАТЬ	
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Так*	74,8	77,4	83,0	79,8	78,0
Ні**	14,0	14,1	11,0	13,3	12,7
Важко відповісти	11,3	8,4	6,0	6,9	9,3

* Сума варіантів відповіді "так" і "скоріше так".

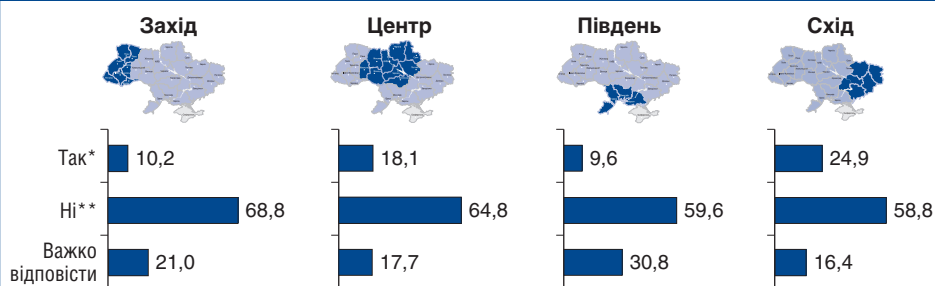
** Сума варіантів відповіді "ні" і "скоріше ні".

**Чи існує в Україні цілісна система політичної освіти,
яка охоплювала б і доросле населення?**
% опитаних

2019р.

РЕГІОНИ

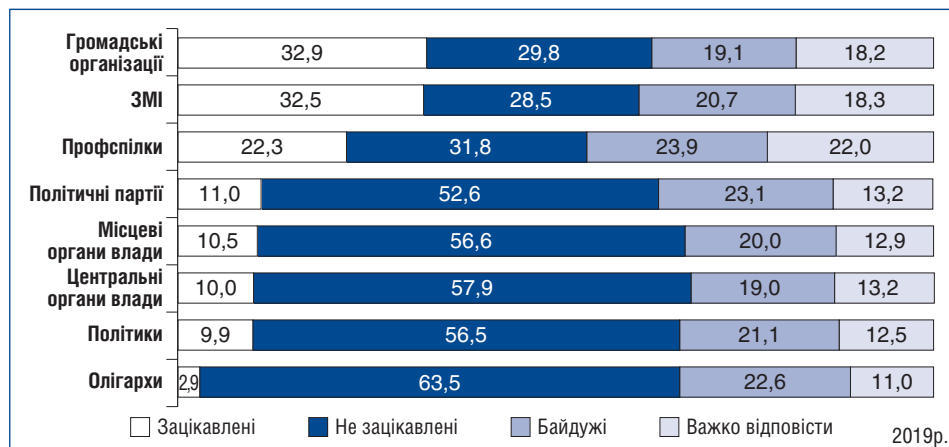

	ВІК				
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Так*	16,6	16,7	17,5	17,7	16,7
Ні**	60,8	65,5	67,5	64,3	61,7
Важко відповісти	22,6	17,8	15,1	18,0	21,6
	ОСВІТА			СТАТЬ	
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Так*	14,2	18,3	17,3	17,6	16,5
Ні**	60,5	62,1	67,1	65,4	62,0
Важко відповісти	25,3	19,6	15,6	17,0	21,4

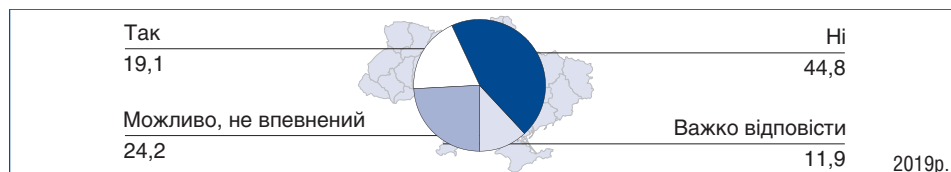
* Сума варіантів відповіді "так" і "скоріше так".

** Сума варіантів відповіді "ні" і "скоріше ні".

Наскільки зацікавлений кожен з перелічених інститутів у тому, щоб громадяни мали більше знань про політику?
% опитаних

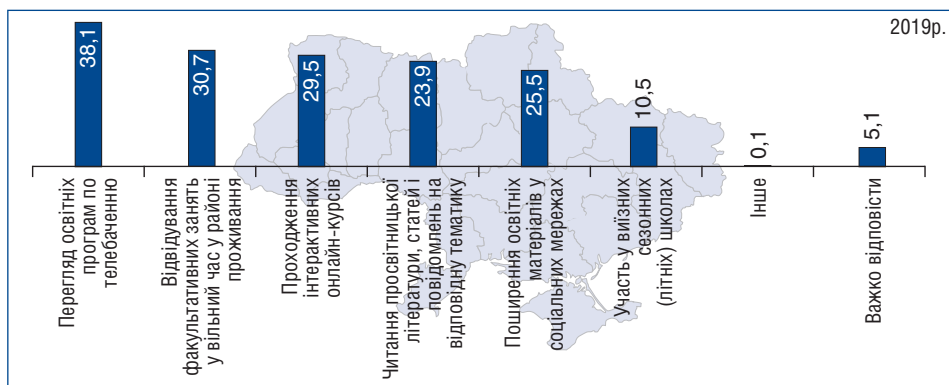

Чи готові Ви брати участь у безкоштовних програмах політичної освіти для громадян?
% опитаних

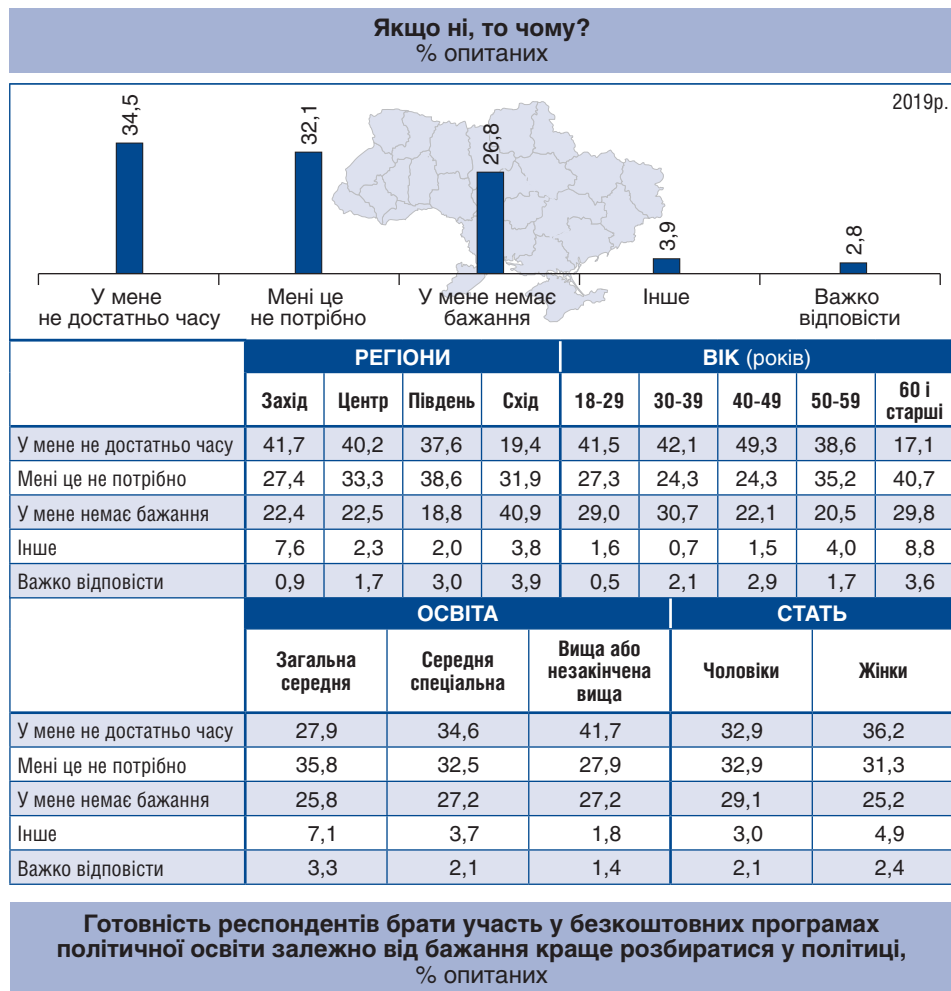
	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Так	18,2	15,9	22,4	22,9	17,7	21,9	22,2	17,4	17,3
Можливо, не впевнений	25,0	28,5	13,3	22,6	25,7	26,2	25,5	23,2	21,6
Ні	47,5	45,4	41,1	43,4	43,9	37,2	40,2	49,0	51,1
Важко відповісти	9,3	10,2	23,2	11,1	12,7	14,7	12,0	10,4	10,0
	ОСВІТА			СТАТЬ					
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки				
Так	11,7	17,9	25,1	20,0	18,3				
Можливо, не впевнений	22,0	23,3	26,9	25,3	23,5				
Ні	53,4	46,0	38,3	41,4	47,7				
Важко відповісти	13,0	12,8	9,8	13,3	10,5				

Якщо так, то яким саме способом?*
 % готових (однозначно та потенційно) брати участь
 у безкоштовних програмах політичної освіти

	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Перегляд освітніх програм по телебаченню	39,7	39,8	30,8	37,5	21,7	30,0	41,8	47,5	50,8
Відвідування факультативних занять у вільний час у районі проживання	28,1	25,9	48,7	33,7	27,9	31,0	35,5	28,0	31,7
Проходження інтерактивних онлайн-курсів	38,3	22,0	23,5	35,7	47,8	42,3	30,5	19,1	10,0
Читання просвітницької літератури, статей і повідомлень на відповідну тематику	25,8	20,7	19,0	28,8	19,7	17,5	24,5	26,4	31,4
Поширення освітніх матеріалів у соціальних мережах	33,6	25,5	29,8	17,8	30,5	33,0	26,5	27,6	13,1
Участь у виїзних сезонних (літніх) школах	8,0	9,4	12,3	13,8	14,4	12,9	9,9	7,0	8,2
Інше	0,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8	0,0
Важко відповісти	6,9	2,6	8,7	5,9	6,3	5,2	5,3	4,0	4,7
	ОСВІТА			СТАТЬ					
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки				
Перегляд освітніх програм по телебаченню	50,2	38,6	33,3	39,5	37,1				
Відвідування факультативних занять у вільний час у районі проживання	25,9	31,4	32,2	28,2	33,1				
Проходження інтерактивних онлайн-курсів	22,1	27,5	34,8	33,3	26,6				
Читання просвітницької літератури, статей і повідомлень на відповідну тематику	26,2	25,6	21,7	23,6	24,4				
Поширення освітніх матеріалів у соціальних мережах	21,4	23,7	29,2	23,2	27,9				
Участь у виїзних сезонних (літніх) школах	13,0	10,3	9,9	9,9	11,2				
Інше	0,0	0,0	0,3	0,3	0,0				
Важко відповісти	4,3	6,7	4,1	5,6	4,7				

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Чи хотіли би Ви краще розбиратися у політиці?	Так	Ні	Важко відповісти
Чи готові Ви брати участь у безкоштовних програмах політичної освіти для громадян?			
Так	31,2	8,1	8,5
Можливо, не впевнений	31,2	16,8	21,3
Ні	28,2	65,3	47,6
Важко відповісти	9,5	9,7	22,6

ПОЛІТИЧНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: СТАН І ПІДХОДИ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ

(за даними експертного опитування)

Політична (громадянська) освіта в Україні здійснюється різними інститутами, як державними, так і недержавними. Головним її компонентом є сфера формальної освіти¹, через яку проходять усі громадяни України. Останніми роками органами влади докладаються зусилля у напрямі надання процесу громадянської освіти більшої системності, передусім концептуальної², проте, ці зусилля перебувають на початковій стадії і поки не дали відчутних результатів. Разом з тим, як зазначалося, рівень політичної освіченості та характер політичної культури більшості жителів України вказують на очевидну недостатню ефективність політичної (громадянської) освіти в нашій державі.

З метою отримання експертних оцінок стану політичної освіти, її основних проблем, а також можливих шляхів їх розв'язання, Центром Разумкова за підтримки Міністерства освіти і науки України було проведено експертне опитування. У листопаді-грудні 2019р. було опитано 250 експертів – викладачів кафедр суспільствознавчих дисциплін закладів вищої освіти, політичних експертів, громадських активістів, представників керівних органів політичних партій, органів місцевого самоврядування та ЗМІ.

Узагальнені дані та аналіз результатів дослідження наводяться нижче.

ПОЛІТИЧНА ОСВІТА ТА ЇЇ СТАН

У термінологічному питанні про співвідношення термінів “політична” і “громадянська” освіта більшість (59%) експертів вважають, що це не одне й те ж саме. Протилежної думки дотримуються 30% опитаних експертів.

¹ Докладніше про місце політичної освіти у формальній освіті в Україні див. у статті І.Балузи “Громадянська освіта в системі формальної освіти України”, вміщеній в цьому виданні.

² Передусім, це ухвалення Кабінетом Міністрів Концепції розвитку громадянської освіти. Докладніше див. с. 22-26 цього видання.

На відкрите питання³, у чому полягає головна відмінність політичної освіти від громадянської, експерти дещо частіше відзначали ширший за змістом характер громадянської освіти, яка включає в т.ч. й політичну.

Мету політичної освіти відносно більша частка експертів визначили як підвищення рівня політичної культури громадян України, а головними завданнями – досягнення усвідомлення, прийняття і практичного здійснення людиною власних прав і політичної відповідальності; поширення і засвоєння громадянами знань про їх права, свободи та механізми їх здійснення, про шляхи розв’язання суспільних проблем; досягнення розуміння громадянами головних ідей та принципів демократії, здатності самостійно діяти для захисту власних прав та інтересів.

Більшість (55%) експертів вважають, що **громадяни України не мають або скоріше не мають достатньої інформації для того, щоб навчитися захищати свої права і контролювати владу.** Протилежної думки дотримуються 44% експертів.

На думку більшості експертів, **заклади середньої освіти не надають чи скоріше не надають молодим громадянам достатньо знань про політичну систему** для ефективного захисту їх конституційних прав і свобод: так вважають 70% опитаних експертів. Протилежної думки дотримуються 24% експертів.

На думку експертів, **лідерами впливу на поширення знань про політику серед громадян є ЗМІ** (оцінка впливу – 7,6 бала за 11-бальною шкалою) та соціальні мережі (7,3 бала).

За ними розташувалися освітні заклади (5,8 бала), громадські організації (5,4 бала), політичні партії (4,9 бала), центральні органи влади (4,5 бала), органи місцевого самоврядування (4 бала) та місцеві органи влади (3,8 бала). Найнижче експерти оцінили вплив церкви (3,2 бала) та профспілок (2,6 бала).

Ієрархія інституцій, зацікавлених у тому, щоб громадяни мали більше знань про політику, на думку експертів, виглядає так.

Найбільш зацікавленими в політично освічених громадянах експерти вбачають громадські організації (72% експертів, проти 10%, які вважають їх не зацікавленими), за ними йдуть ЗМІ (55% проти 20%).

Усіх інших суб'єктів з числа перелічених більшість експертів (абсолютна чи відносна) вважають скоріше не зацікавленими. Найбільше це стосується

³ Відповіді на відкрите питання анкети викладені у Додатку до цього матеріалу.

олігархів (78% експертів проти 4% тих, хто вважають їх зацікавленими) та, меншою мірою, політиків (54% проти 22%), центральні та місцеві органи влади (51-52% проти 29-30%).

В оцінках політичних партій і профспілок частки експертів, які вважають ці структури не зацікавленими в політичній освіті громадян (44% та 38%, відповідно), не набагато перевищує частки тих, хто вважає їх зацікавленими (36% та 33%, відповідно).

Характеризуючи сучасний стан політичної освіти в Україні, експерти визначили наступні її риси.

Більшість експертів **не вважають**, що політична освіта в Україні охоплює всі верстви населення (70% незгодних); що існує цілісна система політичної освіти, яка охоплює в т.ч. і доросле населення (69%); що громадянська освіта має системний характер (68%); що вона є ефективною і має вплив на політичне життя у країні (56%). Майже половина (49%) експертів не вважають політичну освіту об'єктивною, неупередженою.

Свою чергою, більшість експертів **згодні** з тим, що доросле населення залучається до політичної освіти лише епізодично (78%), що політична освіта охоплює переважно молодь, яка навчається (67%); ефективність політичної освіти та її вплив на політичне життя є незначними (62%); політична освіта є системною тільки на рівні формальної освіти (55%), лише формально присутня у закладах освіти (52%).

Відносна більшість (43%) експертів згодні з тим, що політична освіта базується на аналізі міжнародного та вітчизняного досвіду, не згодні з цим – 24%.

СИСТЕМА ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ПОТРЕБИ ТА ПІДХОДИ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ

Експерти **високо оцінюють потребу у створенні в Україні цілісної системи політичної освіти**, яка охоплювала б і доросле населення. 45% оцінили цю потребу як нагальну, і ще 38% – як значну. Лише 7% відзначили, що така система не потрібна, і понад 2% – що така система вже існує.

Поміж тих особливостей політичної культури громадян, які зумовлюють необхідність упровадження цілісної системи політичної освіти у країні, **найбільше (77%) експертів відзначили низький рівень знань про політичну систему та її інститути.**

Дві третини (66%) експертів відзначили вразливість громадян до популістських гасел та обіцянок, 56% – піддатливість до маніпулятивних політичних технологій, дещо більше половини (51%) експертів – нерозуміння соціально-економічних засад і механізмів існування держави (включно з формуванням бюджету, податковою системою).

Нерозуміння громадянами механізмів представницької демократії відзначили в цьому переліку 48% експертів, а політичну і громадянську пасивність – 43%. Менше голосів експертів набрали такі характерні для українців риси, як відсутність інтересу до політики та бажання в ній розбиратися (33%), патерналізм у ставленні до влади (32%), політична нетерпимість, несприйняття відмінних політичних поглядів (23%).

91% опитаних експертів цілком або скоріше згодні з тим, що низький рівень політичної освіти громадян уже став причиною численних проблем і є перешкодою для успішного розвитку країни та суспільства. Незгодних з цим твердженням – 6% експертів.

Природно, що **84% експертів підтримали тезу про те, що впровадження всеохоплюючої системи політичної освіти має стати одним з пріоритетів державної політики.** Незгодних з цим – 7%.

Більшість (59%) експертів також вбачають прямий зв'язок між рівнем політичної освіти громадян та сучасним станом розвитку країни і суспільства. Не бачать цього зв'язку 35% експертів.

Майже 70% експертів вважають, що в Україні має бути впроваджена повністю нова система політичної освіти, створена з урахуванням міжнародного досвіду.

Друга за значущістю частка експертів (21%) підтримала створення “гібридної” системи, яка б поєднувала нові елементи з успадкованими від радянської системи. Менше 2% експертів пропонували нічого не міняти.

Понад половини (53%) експертів підтримали ідею створення системи політичної освіти, яка охоплювала б усі складові системи освіти, включно з освітою дорослих, а також Збройні Сили та інші силові структури.

Чверть опитаних експертів висловилися за більш обмежений підхід – включення політичної освіти лише до програм освітніх закладів різних рівнів (починаючи від загальної середньої освіти) державної форми власності.

Також понад половини (52%) експертів вважають, що **у створенні системи інститутів політичної освіти та формуванні її змісту загальнодержавні органи влади мають бути рівноправним партнером з іншими суб'єктами, в т.ч. органами місцевого самоврядування та недержавними інститутами.**

Майже однакові частки експертів (17-18%) підтримали підходи, за якими загальнодержавні органи влади повинні мати визначальний вплив як на зміст політичної освіти, так і на створення системи її інститутів, а також, що органи влади мають відповідати лише за створення системи інститутів, проте не мати визначального впливу на зміст політичної освіти.

9% експертів підтримують мінімізацію ролі загальнодержавних органів влади як у створенні системи інститутів політичної освіти, так і у формуванні її змісту.

У системі політичної освіти в Україні експерти провідну роль за важливістю відводять закладам освіти (8,32 бала за 11-бальною шкалою), засобам масової інформації, у т.ч. Інтернет-ЗМІ (7,91 бала), соціальним мережам і громадським організаціям (7,52 та 7,51 бала, відповідно).

Дещо нижче оцінюють важливість центральних органів влади (7,21 бала), органів місцевого самоврядування (7,07 бала), місцевих органів влади (6,9 бала). Наступні позиції посіли автономні освітні центри з державним фінансуванням (6,33 бала), політичні партії (6,06 бала), профспілки (5,61 бала). Остання позиція – у церков і релігійних організацій (2,9 бала).

Щодо джерел фінансування системи політичної освіти в Україні серед експертів немає спільної позиції.

Відносна (42%) більшість вважають, що система політичної освіти має фінансуватися за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, коштів фізичних та юридичних осіб, інших коштів, не заборонених законодавством, у т.ч. із залученням добровільних пожертв меценатів, коштів зарубіжного походження (проектів міжнародної допомоги тощо).

19% експертів підтримали б наведений вище варіант, але без залучення коштів зарубіжного походження.

16% вважають, що система політичної освіти має фінансуватися винятково з державного бюджету, 11% – з державного та місцевих бюджетів, а 4% – за кошти юридичних і фізичних осіб, без залучення бюджетних коштів.

Більшість експертів визнали необхідність залучення ЗМІ до здійснення політичної освіти населення, але їх думки дещо розбіглися стосовно можливих форм.

Дещо більше половини (52%) експертів підтримали залучення до цієї роботи ЗМІ усіх форм власності, водночас, 30% виступили за залучення лише ЗМІ державної та суспільної форм власності (при цьому Україна має зобов'язання позбутися державної власності на ЗМІ). 5% опитаних вважають залучення ЗМІ не потрібним.

Експерти також дали власні оцінки стосовно ефективності конкретних методик і форм політичної освіти.

Найбільш ефективною методикою політичної освіти у школі експерти вважають проведення інтерактивних заходів, у т.ч. симуляцій дебатів, виборів тощо. Ця позиція набрала майже 7,5 бала з 11.

На другому місці, на думку експертів, наповнення спеціальними тематичними матеріалами навчальних програм з історії, літератури, правознавства (6,9 бали). Третє місце посіла пропозиція запровадження обов'язкового спеціального курсу політичної освіти (6,7 бала), і четверте – проведення факультативних занять для зацікавлених (6,2 бала). Таким чином, чотири запропоновані методики вбачаються такими, що мають потенціал для ефективного застосування.

Для донесення інформації в рамках політично-освітньої діяльності до широкого загалу, на думку експертів, **найвищу ефективність мали б інформаційно-освітні кампанії у ЗМІ та такі ж кампанії у соціальних мережах (по 7,4 бала з 11).**

Далі за своєю гіпотетичною ефективністю розташувалися, на думку експертів, діяльність спеціалізованих громадських організацій (6,2 бала), створення безкоштовних онлайн-курсів (6,1 бала), створення безкоштовних курсів з безпосереднім відвідуванням (5,8 бала).

Гіпотетичну ефективність від створення відповідних структур при органах місцевого самоврядування та діяльності місцевих осередків політичних партій експерти оцінили значно менше, відповідно, 5,2 та 4,9 бала.

У тому, що стосується ефективності можливих форм роботи з населенням, **експерти вважають найбільш ефективним поширення відповідних освітніх матеріалів у соціальних мережах (7,2 бала, поза конкуренцією).**

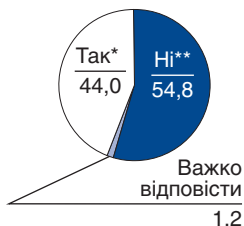
Достатньо ефективними також могли б бути освітні програми телебачення (6,4 бала), читання просвітницької літератури, статей і повідомлень (6 балів). Меншою ефективністю, на думку експертів, будуть відзначатися участь громадян у літніх школах (5,2 бала), факультативні заняття (4,6 бала).

Таким чином, результати експертного опитування дозволяють зробити висновок про усвідомлення експертною спільнотою потреби у створенні всеохоплюючої, сучасної системи політичної освіти.

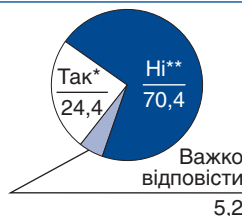
Це завдання, на думку переважної більшості експертів, має стати пріоритетом державної політики. Його актуальність зумовлена важливістю проблеми недостатнього рівня політичної освіченості громадян та станом політичної культури суспільства, які перешкоджають успішному розвитку суспільства.

Така система, за оцінками більшості експертів, має бути цілісною, розрахованою на громадян різного віку, в т.ч. дорослих, поєднувати різні елементи та будуватися в партнерстві держави з органами місцевого самоврядування, недержавними суб'єктами, за провідної ролі закладів освіти. З точки зору ефективності окремих форм політичної освіти, експерти особливо відзначають роль ЗМІ, зокрема Інтернет-ЗМІ, соціальних мереж, а у шкільній освіті – інтерактивних форм навчання.

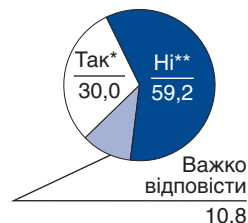
Чи мають громадяни достатньо доступної інформації для того, щоб навчитися захищати свої права і контролювати владу?
% опитаних експертів

Чи дають заклади загальної середньої освіти молоді достатньо знань про політичну систему для ефективного захисту своїх конституційних прав і свобод?
% опитаних експертів

“Політична освіта” і “громадянська освіта” це одне й те саме?
% опитаних експертів

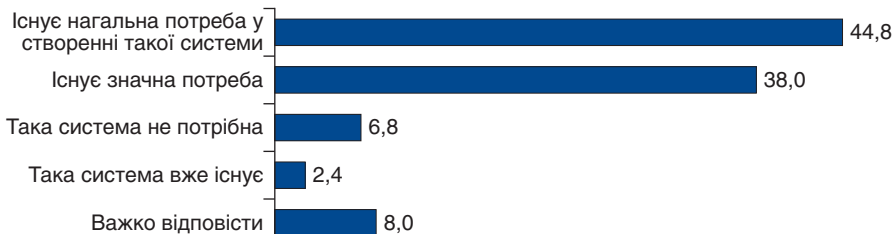
* Сума варіантів відповіді “так” і “скоріше так”. ** Сума варіантів відповіді “ні” і “скоріше ні”.

Як Ви можете охарактеризувати сучасний стан політичної освіти в Україні? Сучасна політична освіта в Україні ...

% опитаних експертів

Чи існує потреба у створенні в Україні цілісної системи політичної освіти, яка охоплювала б і доросле населення?
% опитаних експертів

Якщо впроваджувати систему політичної освіти, то це має бути...
% опитаних експертів

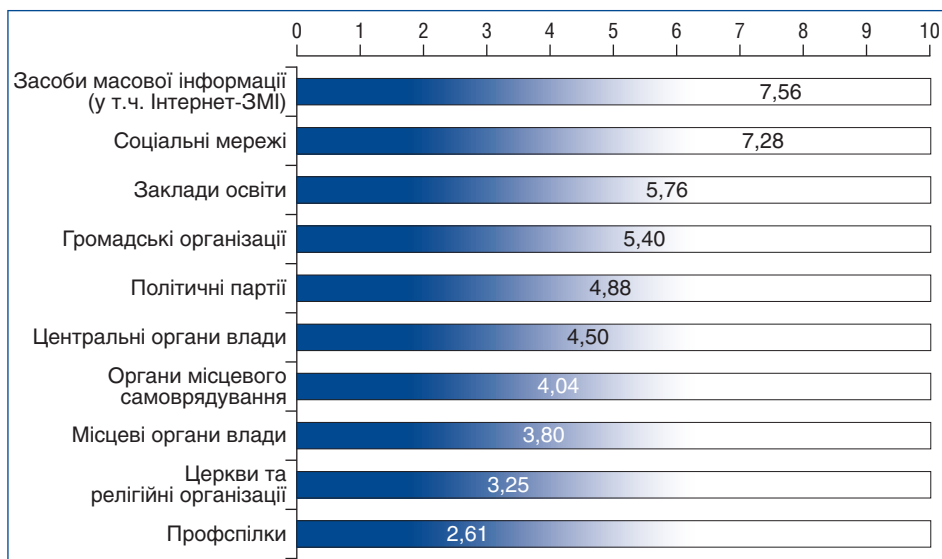

Які з перелічених особливостей політичної культури громадян України є найбільш вагомими причинами для створення в Україні цілісної системи політичної освіти?*
% опитаних експертів

Низький рівень знань про політичну систему та її інститути	76,8
Уразливість до популістських гасел і обіцянок	66,4
Піддатливість до маніпулятивних політичних технологій	56,0
Нерозуміння соціально-економічних засад і механізмів функціонування держави (бюджет, податки й видатки та ін.)	51,2
Нерозуміння механізмів представницької демократії	47,6
Політична і громадянська пасивність	42,8
Відсутність інтересу до політики та бажання розбиратися у ній	32,8
Патерналізм у ставленні до влади	32,0
Політична нетерпимість (несприйняття інших політичних поглядів)	23,2
Інше	0,8
Не бачу таких причин	1,2
Важко відповісти	1,2

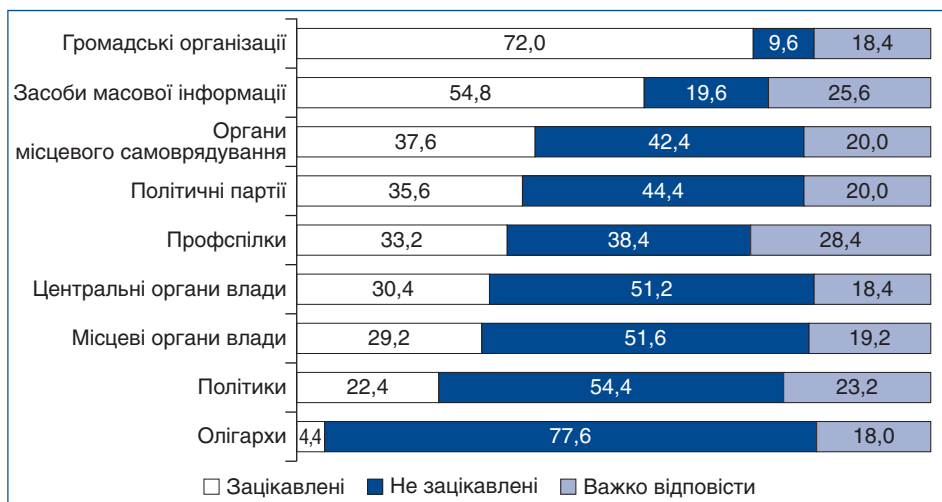
* Експертам пропонувалося відзначити не більше п'яти прийнятних варіантів відповіді.

Наскільки кожна з наведених інституцій впливає на поширення серед громадян знань про політику? середній бал*

* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де "0" означає, що інституція зовсім не впливає, а "10" – максимально впливає.

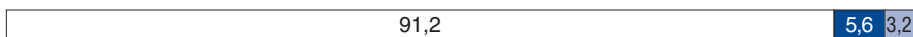
Наскільки зацікавлений кожен з наведених суб'єктів суспільних відносин у тому, щоб громадяни мали більше знань про політику? % опитаних експертів

Чи згодні Ви з наведеними твердженнями?

% опитаних експертів

Низький рівень політичної освіти громадян уже призвів до численних проблем і надалі є суттєвою перешкодою для успішного розвитку держави та суспільства

Впровадження всеохоплюючої системи політичної освіти має стати одним з пріоритетів державної політики

Сучасний стан розвитку держави та суспільства мало пов'язаний з рівнем політичної освіти громадян

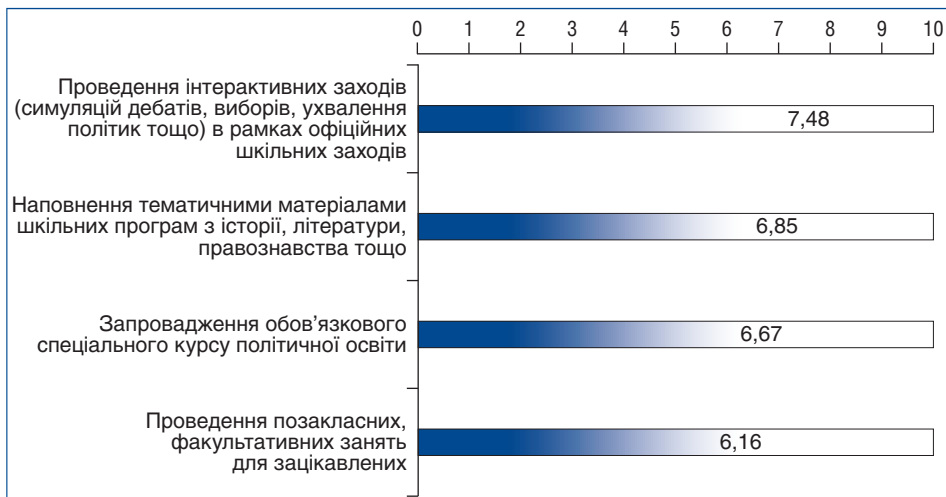

☐ Згоден* ☒ Не згоден** ☐ Важко відповісти

* Сума варіантів відповіді "абсолютно згоден" і "скоріше згоден".

** Сума варіантів відповіді "зовсім не згоден" і "скоріше не згоден".

Оцінка рівня ефективності методик політичної освіти в українській школі, середній бал*

* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де "0" означає, що рівень ефективності є вкрай низьким, а "10" – дуже високий рівень ефективності.

Наскільки може бути ефективним кожен із способів донесення інформації до населення в системі політичної освіти в Україні?
середній бал*

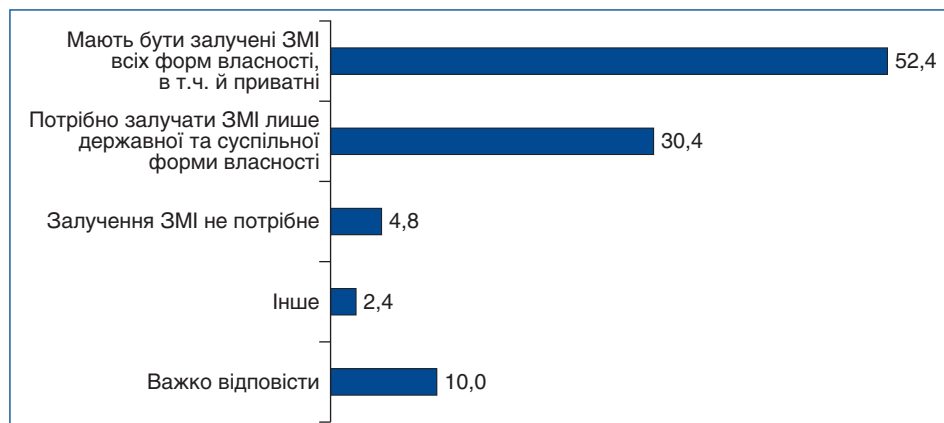
* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де "0" означає, що рівень ефективності є вкрай низьким, а "10" – дуже високий рівень ефективності.

Який підхід до здійснення політичної освіти в Україні Ви підтримали б?
% опитаних експертів

Має бути створена система політичної освіти, яка охоплюватиме всі складові системи освіти (дошкільну, загальну середню, позашкільну, професійну (професійно-технічну), фахову передвищу, вищу освіту, освіту дорослих), Збройні Сили та інші силові структури	53,2
Політична освіта має бути включена до програм закладів загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти державної форми власності, і цього достатньо	24,8
Держава не повинна займатися політичною освітою	3,2
Інше	4,4
Важко відповісти	14,4

Чи мають ЗМІ залучатися до здійснення політичної освіти?

% опитаних експертів

Якою повинна бути важливість кожного з наведених інститутів у системі політичної освіти в Україні?

середній бал*

* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де "0" означає, що інститут не повинен бути залученим до системи політичної освіти в Україні, а "10" – роль інституту в системі політичної освіти в Україні повинна бути провідною.

Наскільки ефективною може бути кожна з форм політичної освіти в роботі з дорослим населенням? середній бал*

* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де “0” означає, що рівень ефективності є вкрай низьким, а “10” – дуже високий рівень ефективності.

Який з підходів до ролі загальнодержавних органів влади у процесі створення системи політичної освіти в Україні Ви підтримали б? % опитаних експертів

Загальнодержавні органи влади мають бути рівноправним партнером з іншими суб'єктами, в т.ч. органами місцевого самоврядування та недержавними інститутами, як у створенні системи інститутів політичної освіти, так і у формуванні її змісту	52,0
Загальнодержавні органи влади мають відповідати за створення системи інститутів політичної освіти і не мати визначального впливу на формування її змісту	17,6
Загальнодержавні органи влади повинні мати визначальний вплив як на зміст політичної освіти, так і на створення системи її інститутів	16,8
Роль загальнодержавних органів влади як у створенні системи інститутів політичної освіти, так і у формуванні її змісту має бути мінімізована	8,8
Інше	1,6
Важко відповісти	3,2

Який з підходів до визначення джерел фінансування системи політичної освіти в Україні Ви підтримали б? % опитаних експертів

Система політичної освіти має фінансуватися за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, коштів фізичних та юридичних осіб, інших коштів, не заборонених законодавством, у т.ч. із залученням добровільних пожертв меценатів, коштів зарубіжного походження (проектів міжнародної допомоги тощо)	42,4
Система політичної освіти має фінансуватися за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, коштів фізичних та юридичних осіб, у т.ч. добровільних пожертв меценатів тощо, але без залучення коштів зарубіжного походження (проектів міжнародної допомоги тощо)	18,8
Система політичної освіти має фінансуватися винятково з державного бюджету	16,4
Система політичної освіти має фінансуватися за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів	10,8
Система політичної освіти має фінансуватися за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб без залучення коштів державного та місцевих бюджетів	3,6
Важко відповісти	8,0

Додаток. **Відкриті питання експертного опитування***

1. У ЧОМУ ПОЛЯГАЄ ГОЛОВНА ВІДМІННІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІТИ ВІД ГРОМАДЯНСЬКОЇ?

- ▶ Громадянська освіта є ширшою, вона включає й політичну освіту.
- ▶ Політична освіта – це практика поширення і засвоєння громадянами знань про їх права, свободи та механізми їх здійснення. Громадянська освіта – це навчання принципам і видам залученості громадян у суспільних і політичних процесах.
- ▶ Політична освіта формує політичну свідомість, а громадянська – громадянську.
- ▶ Політична освіта включає більш вузьке коло питань, зокрема політичного та економічного напрямів. Громадянська освіта передбачає більше знань щодо розвитку особистості у громадянському суспільстві та взаємодії з ним.
- ▶ Громадянська освіта (заклади, діяльність яких спрямовано на навчання й виховання майбутніх громадян) є лише частиною політичної освіти.
- ▶ Политики – это сформированный класс. Политики воспитываются с детства, со школы – поведение, окружение. У нас же в политику идет класс бизнесменов для поддержки, защиты и расширения бизнеса.
- ▶ Поняття громадянської освіти ширше, до його змісту входять політична, економічна, правова, екологічна та інші освіти.
- ▶ Громадянська – це правова освіта, а політична – це освіта щодо вертикалі влади та громадянського представництва.
- ▶ Політична освіта дає уявлення про політичний устрій держав(и), її інституції. Якщо освіта добра, а викладач чесний – про приховані пружини та важелі певних подій та процесів. Громадянська ж освіта має забезпечити учня/студента/громадянина необхідним набором інструментів для реалізації та захисту своїх конституційних прав.
- ▶ Політична освіта – знання політичних режимів, форм правління, державного устрою, політичних партій та ідеологій; громадянська освіта – права та обов'язки перед державою і суспільством, виховання якостей відповідального громадянина.
- ▶ Політична освіта надає знання та інформацію про сутність політичних процесів у країні, а громадянська – про права і свободи людини, сприяє формуванню патріотизму тощо.

* Усі відповіді наведені мовою оригіналу, з мінімальними редакційними правками та максимальним збереженням авторських стилей.

- ▶ “Політична освіта” – це система передачі знань про політичне життя, а “громадянська освіта” – навчально-виховні заходи з формування цінностей, умінь і знань громадянина.
- ▶ Громадянська освіта – це сукупність знань про права та обов’язки громадян.
- ▶ Громадянська освіта полягає у навчанні громадян контролю та впливу на політиків та рішення влади. Політична освіта – навчання майбутніх політиків або простих громадян як вести політичну діяльність та визначати політику та рішення влади.
- ▶ Політична освіта передбачає знання політичної системи держави та вміння впливати на неї політичним способом (на виборах, роботою у політичних партіях і державних установах). Громадянська освіта передбачає виховання громадянина з позитивним ставленням до своєї країни (не обов’язково – держави), усвідомлення себе важливою одиницею суспільства з активною дією громадянською позицією, спрямованою на покращення країни та її суспільства.
- ▶ Політична освіта спрямована на формування політично активних громадян.
- ▶ Політична освіта формує знання про діяльність законодавчої, виконавчої та судової гілок влади.
- ▶ У політичній освіті повинно бути вивчено державне та публічне управління. У громадянській освіті – вона комплексна для усіх сфер життя.
- ▶ Вивчення законів.
- ▶ Відмінність полягає в тому, що громадянська освіта має ознаку етнічної (національної) самосвідомості, усвідомлення належності до певного етносу та етнічної культури.
- ▶ Головна відмінність між цими поняттями полягає в тому, що політична освіта – це знання своїх прав, свобод, політичних інституцій, що працюють як на державному, так і на світовому рівні; а громадянська освіта – це розуміння своїх можливостей участі у суспільних і політичних процесах, які відбуваються в державі.
- ▶ Головна відмінність полягає у тому, що громадянська освіта включає в себе і правову, і соціологічну, і філософську освіту та ін., на відміну від політичної освіти.
- ▶ Гражданское образование – это основа. Политическое образование, как юридическое, педагогическое – это специальность, ей нужно обучаться профессионально.
- ▶ Громадянська освіта ставить за мету виховання громадян, у той час як політична освіта має на увазі знання про інститути політичної системи, права і свободи громадян, особливості функціонування органів влади тощо.
- ▶ Громадянська дає базові політичні орієнтири та усвідомлення, тоді як політична освіта дає можливість проаналізувати всі аспекти політичних процесів і явищ.

► Громадянська освіта – це більше про соціалізацію особистості, про формування громадянина, а політична – про політичні права та можливості громадянина, про механізми впливу громадян на формування та реалізацію політичного курсу в державі (політична участь та політична діяльність).

► Громадянська освіта – це соціалізація особистості, формування її національної самосвідомості, громадянської позиції, загальної культури, світоглядних орієнтирів, критичного мислення, творчих здібностей, дослідницьких та аналітичних навичок і професійних якостей. Політична освіта – це практика систематичного поширення і засвоєння громадянами знань про їх права, свободи та механізми їх здійснення, про шляхи розв’язання проблем суспільного життя, політичну систему й інститути публічного урядування, процедури їх функціонування і способи впливу на них, що має наслідком компетентну участь громадян у суспільному житті. Громадянська освіта – набагато ширше поняття. Тобто основна відмінність, що політична освіта вчить не тільки брати участь у політичному житті (*politics*), але й брати відповідальність за дії (*policy*).

► Громадянська освіта більше вивчає суспільні права та обов’язки.

► Громадянська освіта включає широкий спектр знань у галузі історії, політології, соціології, філософії, економіки, правознавства тощо. Основне її завдання – формування особистості, якій притаманні демократична громадянська культура, усвідомлення взаємозв’язку між індивідуальною свободою, правами людини та її громадянською відповідальністю, готовність до компетентної участі у житті суспільства. Саме громадянську освіту здобувають здебільшого випускники педагогічних вишів та історичних факультетів. Політична освіта здебільшого в Україні є прерогативою різноманітних політичних консультантів, помічників, нардепів, депутатів різних рівнів тощо. Для їх підготовки існують різноманітні курси. Політична освіта здобувається і студентами-політологами. Мета цієї освіти полягає у формуванні цілісної, логічної, послідовної системи знань про політику як суспільне явище та соціальний феномен.

► Громадянська освіта дає людині змогу усвідомити весь спектр її прав і свобод. А політична – дає змогу відстоювати і боротися за це.

► Громадянська освіта і політична просвіта мають різні задачі. Перша орієнтована на формування громадянської позиції, на підвищення обізнаності щодо прав людини. Друга – на надання інформації щодо політичного процесу.

► Громадянська освіта має скоріше практичне спрямування та покликана допомогти громадянину у здійсненні його прав та обов’язків (голосування, громадський контроль, способи взаємодії з владою тощо). Політична освіта ширше за змістом та передбачає також знання з теорії формування та діяльності політичних інститутів, розуміння основних тенденцій внутрішньої та зовнішньої політики країни, міжнародної політики.

► Громадянська освіта надає знання про особливості залученості громадян у суспільних і політичних процесах, політична освіта надає знання політичної теорії і практики, що можуть бути застосовані в експертно-аналітичній, політико-організаційній, консультатійній і громадській діяльності.

► Громадянська освіта пояснює закони.

► Громадянська ототожнюється з патріотичним вихованням, але політична освіта – більш широке поняття. Передбачає, наприклад, знання різних політичних ідеологій, партій, елементів форм держави тощо.

► Ідеологічна складова.

► Мають різні об'єкти: перший – як функціонує політична система в державі, якими є права та обов'язки громадян. Другий – може концентруватися на проблемах цінностей, ідентичностей, ставлення до ідей, ідеологій, міфів тощо.

► На моє глибоке переконання, громадянська освіта є невід'ємною складовою політичної освіти.

Політична освіта охоплює широкий спектр політичних знань, у т.ч. громадянських. Політична освіта – це багатоплановий пласт інформації, політичної спадщини, передового досвіду, сучасної політичної практики тощо, який створює уявлення і трактує умови існування та взаємодії суспільства зокрема і суспільств загалом.

Громадянська освіта є інструментом/складовою політичної освіти, за допомогою якої відбуваються процеси політичної самоідентифікації та соціалізації громадянина. За відсутності усталеної, чіткої моделі громадянської освіти не може відбуватися повноцінне становлення і функціонування суспільства з чітко окресленими ключами і векторами поступального розвитку.

Відокремлюючи громадянську освіту від політичної, вбачаю головну їх відмінність у їх спрямованості, адже громадянська освіта є коротким/лаконічним/спрощеним витягом політичної освіти і спрямована на пересічних громадян на відмінну від політичної освіти, спрямованої на більш широке коло осіб.

► Напряму дії, освітнього процесу.

► Основная задача гражданского обучения – формирование у подрастающего поколения ответственной и правовой гражданской позиции, быть активным участником жизни общества, в котором человек живет.

Способности критически оценивать информацию, умение противостоять любой форме дискриминации, отстаивать права и свободы, способность к решительным действиям для своей страны.

► Політична освіта – дає знання про права, свободи людини та механізми їх здійснення, про політичну систему й інститути урядування. А громадянська освіта починається з питань сутності людини та її ідентичності, соціалізації людини, включає економічну складову, сприяє розвитку комунікації та вирішенню конфліктів, а також включає медіаграмотність.

► Політична освіта – професійні політики.

► Політична освіта – це розуміння засад того, як створений політичний устрій, працюють політичні інститути у країні. Це вивчають політичні науки. Громадянська освіта – це позашкільна освіта й спрямована на навчання бути свідомим та активним громадянином на практиці.

► Політична освіта – це, в першу чергу, знання про організацію державної влади в країні, формування парламенту, уряду, органів місцевого самоврядування, виборів Президента України, обрання депутатів та їх обов'язки, керування країною, геополітичні зв'язки, відносини держави з іншими державами світу. А громадянська освіта розглядається як залученість громадян у суспільні та політичні процеси. Бути громадянином значить відчувати приналежність до нації, народу, країни, вболівати за долю країни, робити все для її процвітання. Це два різних поняття і різні лінії у вихованні та навчанні підростаючого покоління.

► Політична освіта – більш інформативна, громадянська – мотивуюча. Мотивувати людей бути активнішими.

► Політична освіта більшою мірою спроектована на владні, державницькі, політичні відносини, політичну культуру та свідомість, політичні партії, рухи, організації та об'єднання. Громадянська освіта включає в себе загальнолюдські, гуманітарні цінності та знання і частково включає в себе політичні.

► Політична освіта виконує запит правлячої влади для задоволення своїх цілей та інтересів, а громадянська, навпаки, повинна готувати громадян до захисту своїх інтересів.

► Політична освіта включає знання про внутрішньодержавні та зовнішньополітичні процеси, громадянська – розкриває особливості участі людини у прийнятті політичних рішень.

► Політична освіта дає змогу регулювати відносини з представниками місцевої або центральної влади.

► Політична освіта дає можливість особистості всебічно аналізувати політичне життя і політичні процеси, усвідомити об'єктивні закономірності функціонування різних політичних систем, механізми формування і реалізації політичної влади, партій, рухів, зрозуміти зміст і сутність реформування політичної системи України, оволодіти методами політичної діяльності.

Громадянська освіта є комплексним напрямом навчально-виховної роботи, що поєднує в собі головним чином, елементи політичної, правової і етичної освіти. Особистість повинна продукувати у собі почуття власної гідності, шанування прав людини і вміння їх захищати, вірити в те, що люди дійсно мають права, цінують їх, вмотивовані їх використовувати й захищати. Уміти мислити критично й незалежно, вимогливо ставитися до влади; бути відданим демократичним цінностям, вірити в них, сповідувати такі цінності суспільного життя, як права людини, верховенство права, справедливість. Мати бажання бути політично освіченим і компетентним.

► Політична освіта нав'язує політичну думку. Громадянська освіта залежить від особистості.

► Політична освіта орієнтована більше на доросле населення, вона глибша, конкретніша, ґрунтовніша.

► Політична освіта полягає у підвищенні рівня політичної культури громадян України, а громадянська освіта формує у молоді національну самосвідомість.

► Політична освіта регулює взаємовідносини громадян і влади, а громадянська – у суспільстві.

► Політична освіта сприяє політичній активності, а громадянська – активності громадян у захисті власних прав і свобод. Політична освіта ознайомлює з механізмами реалізації і захисту прав, громадянська – сприяє усвідомленню наявності прав і свобод та можливостей їх реалізації.

► Політична освіта спрямована на надання громадянам необхідних знань щодо: існуючих політичних систем у світі, наявної політичної системи в Україні, порядку створення та функціонування політичних партій, виборчих систем в Україні, прав та обов'язків депутатів різних рівнів тощо.

Громадська освіта спрямована на: навчання людини жити за умов існуючої держави; ознайомлення з правами та обов'язками людини, визначеними Конституцією та законами України; навчання людей основам захисту своїх прав; формування громадянського суспільства.

► Поняття “політична освіта” та “громадянська освіта” частково перетинаються.

Політична освіта є системою комплексної підготовки до політичної діяльності (тобто підготовки політика), водночас громадянська освіта – підготовки громадянина, який не обов'язково буде здійснювати професійну політичну діяльність. Сутнісна різниця у результаті підготовки, іншими словами, в рівні політичної участі особистості як продукту освітньої діяльності.

Звідси випливає, що політична освіта відрізняється від громадянської на таких підставах (критеріях):

- 1) інституційний рівень підготовки;
- 2) суб'єкти здійснення освітньої діяльності;
- 3) комунікаційні мережі поширення знань;
- 4) методи, засоби та інструменти підготовки;
- 5) результати підготовки (обсяг і рівень отриманих знань, вмінь і навичок, рівень компетентностей, рівень розвитку лідерських якостей, здатність застосовувати різні види діяльності тощо).

► Поняття “громадянська освіта” не слід ототожнювати з поняттям “політична освіта”, оскільки його зміст становлять не лише заходи політичного просвітництва, які можна розглядати як елементи громадянської освіти, але й масштабна система освітньої діяльності держави з підготовки фахівців у галузі теорії і практики політики та державного управління.

► Поняття громадянськості – це поняття, яке стимулює людей до любові та поваги до свого коріння, держави і території, на якій вона проживає. У дітей це відбувається саме через мистецтво, яке наші політики так ретельно намагаються вилучити з системи нашої освіти.

► Розуміння політичних процесів і закономірностей (політична освіта). Освіта громадянська – сам процес усвідомлення громадянином процесу діяльності у реалізації і взаємодії з адміністративним та іншими ресурсами держави, установами.

► У першому випадку йдеться про базові елементи політичної системи, її функціонування, політичні режими і т.ін. У другому – в цьому ж контексті слід більше уваги приділити питанням патріотизму, громадянськості, стосунків і ставлення громадянина до держави і держави до громадянина, питання відповідальності одного перед іншим, питанням національної, етнічної, громадянської, релігійної ідентичності в полікультурному середовищі і в умовах скалярності.

► У правах і обов'язках.

► Це зокрема питання політики та економіки.

2. СФОРМУЙТЕ СВІЙ ВАРІАНТ ВИЗНАЧЕННЯ ГОЛОВНОЇ МЕТИ ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІТИ

► Підвищити рівень політичної культури у громадян України.

► Формування суспільства свідомих громадян.

► Ліквідувати політичну безграмотність громадян.

► Надання людям знань для можливості захисту своїх прав та дотримання законів держави.

► Формування демократичних засад політичної культури суспільства.

► Засвоєння громадянами знань про їх права, свободи та механізми їх здійснення, про шляхи розв'язання проблем суспільного життя.

► Підвищення політичної активності громадян.

► Суть політичної освіти полягає у підвищенні рівня політичної культури громадян України, коли люди добре розуміють головні ідеї й принципи демократії, здатні самостійно діяти для захисту власних прав та інтересів, інтересів своїх громад.

► Формування цілісної, логічної, послідовної системи знань про політику як суспільне явище та соціальний феномен.

► Оволодіння знаннями про політику.

► Потрапити до влади.

► Розуміння політичних процесів і закономірності процесів та закономірностей керування в державі.

► Сформувані у здобувачів освіти уявлення про особливості виникнення та функціонування політичної сфери.

► Формувати наукову політичну свідомість громадян.

- ▶ Знати закономірності створення та функціонування сучасних політичних інститутів, що існують у світі.
- ▶ Орієнтуватися в сучасних політичних ідеологіях, програмах партій, аналізувати причини та наслідки політичних явищ.
- ▶ Сприяти формуванню у здобувачів освіти компетенцій про специфіку та функціонування політичних інституцій.
- ▶ У навчанні людини адекватно орієнтуватися у складному та суперечливому сучасному світі, представляти та захищати свої інтереси, поважаючи інтереси і права інших людей, спільно з іншими розв'язувати загальні проблеми.
- ▶ Головна мета політичної освіти – сформувати у молодій людини комплексне бачення суперечностей функціонування влади та політичної системи суспільства.
- ▶ Мета – інтеріоризація у масовій свідомості українських громадян демократичних принципів задля формування демократичної політичної культури в Україні.
- ▶ Набуття громадянином здатності самостійно аналізувати події, що відбуваються у державі, робити висновки і займати певну позицію щодо цих подій.
- ▶ Підготувати спеціаліста, який буде займатися політичною наукою.
- ▶ Поліпшення рівня життя.
- ▶ Політика – це мистецтво.
- ▶ Політична освіта має навчити державотворенню та побудові політичної системи.
- ▶ Реалізація конституційного права.
- ▶ Розрізнення форм держав, методів правління та політичних напрямів.
- ▶ Сформувати у громадян міцну систему знань про свої права, свободи, систему політичних інституцій, що працюють як в Україні, так і в інших політичних утвореннях.
- ▶ Усвідомлення та розуміння власної відповідальності громадян за формування влади та контролю за її діяльністю в умовах демократії.
- ▶ Формування політично освічених громадян, які б брали участь у політичному житті держави, й формування громадянського суспільства.
- ▶ Формування у громадян бачення свободи рівності та демократії.
- ▶ Бути готовим до політичної та громадянської активності.
- ▶ Вивчення особливостей формування та реалізації політичних рішень і процесів у державі.

- ▶ Вміння критично мислити.
- ▶ Головна мета політичної освіти – виробити навички до аналізу політичних процесів, бути медіаграмотними, розвивати навички активного свідомого громадянина.
- ▶ Громадянська освіта своїм змістом покликана формувати у громадян необхідні компетенції для активної участі як у політичному, так і суспільному житті країни, захисту власних прав та дотримання вимог законодавства, у розв'язанні проблем екологічної безпеки тощо. А політична освіта має формувати компетентності щодо участі громадян у політичних процесах: реалізації виборчого права, вплив на формування та діяльність органів влади, контролю за діяльністю політичних інституцій тощо.
- ▶ Дати людям змогу, незалежно від віку та соціального становища, оцінювати, впливати та контролювати обрану владу на всіх рівнях.
- ▶ Дати розуміння взаємодії всіх суспільно-політичних інституцій у країні.
- ▶ Засвоєння теоретичних знань і практичних вмінь з політики.
- ▶ Ідеологічна підготовка.
- ▶ Критичне мислення – навчити розрізняти основні політичні течії та їх вплив на сучасний соціум.
- ▶ Любов до Батьківщини, до людей.
- ▶ Має впливати та інформувати про сучасний стан політичного життя України.
- ▶ Мета політичної освіти – домогтися усвідомлення, прийняття і практичного здійснення людиною власних прав і політичної відповідальності.
- ▶ Мета політичної освіти – засвоєння знань про політичне життя суспільства, усвідомлення сутності соціального призначення та функцій політичної освіти, її ролі і місця в системі наук та житті людини; формування у особистості необхідних навичок політичної діяльності, політичного мислення у сфері політики, національної свідомості та інших елементів політичної культури; виховання політично грамотної особистості, здатної орієнтуватися в сучасних політичних явищах і подіях.
- ▶ Навчити громадян вільно орієнтуватися у внутрішньополітичному житті країни та міжнародних відносинах.
- ▶ Навчити громадян діяти відповідно до законодавчо-нормативних актів певної держави, та опанування специфікою ведення зовнішньої політики держави на сучасному етапі розвитку європейської та світової інтеграції.
- ▶ Об'єднати суспільство із владою та налагодження тісних взаємовідносин.
- ▶ Ознайомлення електорату з методами впливу політичних партій.
- ▶ Ознайомлення з рівнями і структурою органів виконавчої влади.

- ▶ Ознайомити суспільство з основами політичної системи в цілому й виробити навички використовувати отримані знання на практиці.
- ▶ Підготовка політика.
- ▶ Підготовка фахових помічників для народу.
- ▶ Підготувати фахівця у галузі “Політологія” із розумінням функцій політики.
- ▶ Побудова демократичної держави.
- ▶ Подолати прірву між простим народом та владою на місцях та зробити механізм контролю влади більш простим.
- ▶ Політична освіта має сформувати практичні знання та навички (такі як критичне мислення і історична пам’ять) для забезпечення усвідомленого вибору на виборах та референдумах, а також механізми боротьби за представництво інтересів громадян у представницькій владі.
- ▶ Політична освіта може розглядатися як частина громадянської освіти. Мета – донести інформацію до громадянина щодо політичного процесу, системи урядування, засобів політичної участі.
- ▶ Політична освіта – це навчання майбутніх політиків або простих громадян як вести політичну діяльність та визначати політику та рішення влади.
- ▶ Політична соціалізація.
- ▶ Полягає у розумінні сутності держави, призначення і функціонування її механізмів.
- ▶ Посилення ролі громадськості у вирішенні суспільних питань; підвищення ефективності контролю за держапаратом з боку громадськості.
- ▶ Права і обов’язки громадян – чітке вивчення усіх принципів владних повноважень.
- ▶ Практика систематичного засвоєння знань, що дають можливість громадянам долучатися до компетентної участі у суспільному житті та до інститутів публічного управління.
- ▶ Реалізація ідей людиноцентризму, національної й особистої самоідентифікації, самоудосконалення.
- ▶ Розуміння політики як особливої професії.
- ▶ Розуміння роботи влади і органів управління.
- ▶ Розширити можливості кожної людини.
- ▶ Створення сучасної політичної системи з урахуванням українських традицій і міжнародного досвіду.

- ▶ Умение понравиться. Высокие моральные ценности, патриотизм.
- ▶ Усвідомлення населення, хто і за що з представників політиків відповідає.
- ▶ Участь в управлінні державними справами.
- ▶ Формирование политической нации.
- ▶ Формування й поширення знань про те, що є спільним для усіх членів суспільства у їх розумінні справедливості, порядку, свободи, рівності, участі тощо.
- ▶ Формування когорти активних громадян.
- ▶ Формування політичних компетентностей громадянина для можливості ефективної реалізації активного та пасивного виборчого права і реального актора політичних процесів.
- ▶ Формування раціональної політичної поведінки та здатності індивідів діяти у відповідності до власних політичних інтересів.
- ▶ Формувати розуміння справедливості, порядку, свободи, рівності, участі в суспільно-політичному житті країни, навчати населення моделям політичної поведінки.
- ▶ Формувати стабільність у суспільстві, досягти соціального, політичного та економічного прогресу.
- ▶ Формувати у молодого покоління відчуття свободи і справедливості.
- ▶ Фундаментальні знання про політку/політики як спосіб представництва інтересів та популяризації/впровадження ідеї, через застосування інструментів – сформованого досвіду в поєднанні з сучасними політичними практиками інших країн (для України із застосуванням практик демократичних країн).
- ▶ Цілеспрямоване плекання політично свідомого та законслухняного суспільно активного громадянина Української держави.

3. СФОРМУЙТЕ СВІЙ ВАРІАНТ ВИЗНАЧЕННЯ ГОЛОВНИХ ЗАВДАНЬ ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІТИ

- ▶ Домогтися усвідомлення, прийняття і практичного здійснення людиною власних прав і політичної відповідальності.
- ▶ Поширення і засвоєння громадянами знань про їх права, свободи та механізми їх здійснення, про шляхи розв'язання суспільних проблем.
- ▶ Треба, щоб люди розуміли головні ідеї та принципи демократії, здатні були самостійно діяти для захисту власних прав та інтересів.
- ▶ Роз'яснення бачення політичної ситуації загалом.

- ▶ Знизити відсоток політичної безграмотності громадян.
- ▶ Виробити розуміння політики.
- ▶ Виховання політичної культури, активної громадянської позиції, свідомої реалізації себе і своїх інтересів у політичних процесах, що протікають у країні.
- ▶ Давати знання про владні інститути та їх роль у суспільному житті.
- ▶ Навчити особистість розбиратися у політичних процесах, які реально відбуваються в соціумі.
- ▶ Вивчення засад політичного устрою України.
- ▶ Навчити громадян правильно орієнтуватись у державницьких процесах.
- ▶ Підвищення політичної свідомості пересічних громадян.
- ▶ Розбиратись у завданнях і правах представників влади на різних рівнях.
- ▶ Формирование нового покоління/поколень активних граждан страны.
- ▶ Виховання і навчання правової культури.
- ▶ Навчання прав і обов'язків громадянина України.
- ▶ Навчити критично мислити.
- ▶ Надання знань про політику, права і свободи громадян, функціонування державних інститутів, механізмів державного управління, ролі і місця особи в демократичному суспільстві; формування ціннісних орієнтирів активістської політичної свідомості; здобуття навичок соціальної взаємодії, політичної участі.
- ▶ Підвищення політичної культури та усвідомленої участі у виборах усіх рівнів.
- ▶ Піднесення сучасної політичної культури українців на більш високий рівень.
- ▶ Розуміння роботи влади і органів управління.
- ▶ Роз'яснювати на прикладах і діях політичних представників.
- ▶ Стимулювання політичної і громадянської активності та відповідальності.
- ▶ Сформувати демократичні погляди та цінності.
- ▶ Сформувати у громадян України систему знань про політичну систему, яка працює в Україні та інших політичних державних утвореннях.
- ▶ Сформувати уявлення про основні закономірності політичної діяльності.
- ▶ Як мінімум – підвищення рівня політичної обізнаності.

- ▶ Активізувати участь у політичному житті країни та сприяти розвитку демократії та розбудови громадянського суспільства.
- ▶ Удосконалювати у здобувачів освіти відповідні компетенції про специфіку та особливості політичних процесів.
- ▶ Відповідна освіта, виховування патріотичності та порядності у шкільному віці.
- ▶ Забезпечення громадян вичерпною та доступною інформацією.
- ▶ Засвоєння громадянами цінностей демократичного суспільства, формування політичної свободи.
- ▶ Здобуття знань щодо процесу формування влади різних рівнів і видів, повноважень влади, інструментів впливу на владу (від звернень до можливості самим ставати владою).
- ▶ Знати діяльність значимих діячів політичної історії України та країн ЄС; основні віхи української боротьби за незалежність; моделі політичних систем.
Основні види політичних режимів; форми правління сучасних держав; сучасні моделі демократії, які функціонують; спектр політичних партій (лінійне уявлення та Західна модель); роль і значення політичних рухів; етапи формування політичних партій; співставляти політичні партії та ідеології.
- ▶ Інформування про політичні системи країн і політичні взаємовідносини.
- ▶ Навчити використовувати отримані знання на практиці.
- ▶ Нести громадянську відповідальність за свою політичну активність/пасивність.
- ▶ Обучение: экономическое и юридическое образование.
- ▶ Оволодіти основними поняттями та категоріями політичної науки на рівні відтворення і тлумачення для практичного застосування та втілення у процесі майбутньої професійної діяльності; усвідомити сутність політичних явищ та процесів.
- ▶ Підвищення громадянської компетентності.
- ▶ Підвищення рівня громадянської компетенції усіх верств суспільства; активне залучення громадян до всіх демократичних суспільно-політичних процесів; усвідомлення громадянами власних прав та політичної відповідальності; прищеплення цінностей демократичного, рівного, справедливого, правового суспільства тощо.
- ▶ Підвищувати громадянську компетентність і відповідальність особистості, культивувати фундаментальні цінності й принципи демократії, мотивувати до участі у розв'язанні суспільних проблем.
- ▶ Підготувати фахівців, здатних відповідати викликам сьогодення часу та забезпечити навичками та інструментами для самовдосконалення з огляду на те, як стрімко відбуваються зміни у суспільстві, психології та нейрофізіології людей та у технологіях (у т.ч. технологіях впливу).

► Поетапне цільове формування знань, умінь, навичок політичної активності на різних рівнях політичного залучення, аж до політичної діяльності.

► Систематичне поширення і засвоєння громадянами знань про політичну систему й інститути публічного урядування, процедури їх функціонування і способи впливу на них.

► Формування ціннісних орієнтирів, активістської свідомості.

► Владі дотримуватись норм Конституції в царині прав людини, реалізувати механізм стримувань і противаг, створити нову судову систему, ввести реальну відповідальність держслужбовців за злочини проти держави...

- Потребує коригування й узгодження, орієнтації на цінності культури громадянськості вже існуюча практика викладання дисциплін суспільствознавчого циклу, розробка й запровадження в них нових методик навчання, таких як ділові ігри, ситуативні методи, тестування тощо.
- Нагальною є потреба у виданні навчальних посібників, мануалів, буклетів, хрестоматій, засобів наочності, які у зрозумілій формі виховували б молодь на ідеалах прав людини, демократизму, громадянськості, конституційності, законслухняності, зацікавленості політичної залученості, патріотизму.
- Належить розгорнути вивчення Конституції України, документів, що визначають права людини й механізми їх здійснення, викладання знань, пов'язаних з політичними виборами, роз'яснення урядової політики. Велику роль у цій справі покликані виконати ЗМІ.
- Вагомим чинником формування політичної культури є освіта учасників виборчих кампаній, організовувати і здійснювати яку повинні органи місцевої влади, виборчі комісії всіх рівнів, політичні партії й громадські організації.
- Здійснення політики підвищення політичної культури громадян України має спиратися на найновіші ідеї суспільної науки і педагогіки. Науковим і навчальним закладам належить включити проблематику формування політичної культури до дослідницьких планів, передбачити проведення науково-теоретичних конференцій і семінарів, практично-методичних нарад з актуальних проблем політичної освіти, конкурсів наукових робіт серед науковців, викладачів і студентів.
- Зусилля з розвитку політичної культури виконавців і керівників суспільно-політичних процесів мають бути спрямовані на підвищення рівня їх професійної кваліфікації. З цієї метою має бути передбачене поглиблене вивчення конституційно-правових засад політичної системи, державного правління, організаційних основ виборчого процесу. Належить систематизувати підготовку й перепідготовку працівників державного управління, громадських діячів, виконавців виборчої кампанії.
- Спільними зусиллями науково-дослідницьких центрів та фахівців з вищих учбових закладів належить розробити програми й методичні розробки з вивчення теорії і практики управління державно-політичними процесами, проведення виборчої кампанії.

- ▶ • Формування знань про політику;
 - інформування про функції та основні напрями діяльності держави;
 - одержання знань про програмні засади та діяльність політичних партій, громадських організацій і рухів;
 - вивчення сутності виборчої системи і виборчого процесу.
- ▶ Вивчення засад зовнішньої політики України, реалізації євроатлантичної інтеграції України.
- ▶ Вивчення засад політичних дебатів, дискусій.
- ▶ Вивчення історії розвитку політичної теорії, поглядів.
- ▶ Вивчення методології політичної науки.
- ▶ Визначення світоглядно-ціннісних політичних орієнтацій; формування політичних компетентностей.
- ▶ Викликати у громадян інтерес до політики та бажання у ній розбиратися; навчити громадян сприймати відмінні політичні погляди, розуміти соціально-економічні засади і механізми функціонування держави та механізми представницької демократії.
- ▶ Викоренити з системи освіти і органів державного та місцевого управління сепаратизм.
- ▶ Виробити розуміння функціонування усіх сфер суспільної життєдіяльності та сформувати політичну відповідальність у майбутніх чиновників та політиків.
- ▶ Вироблення навичок свідомої оцінки проблем і ситуацій.
- ▶ • Виховання критичного мислення та історичної пам'яті для усвідомленого вибору на виборах і референдумах;
 - основи інформаційної гігієни;
 - основні принципи медіа-грамотності;
 - підвищення громадянської компетенції і відповідальності;
 - базові знання про ведення політичної боротьби за владу.
- ▶ Виховання політичної культури у молоді.
- ▶ Виховати законослухняність.
- ▶ Виховати толерантність.
- ▶ Уміння аналізувати.

- ▶ Уміння порівнювати політичні ідеології, програми, партії і робити усвідомлений вибір.
- ▶ Уміння розрізняти, аналізувати праві та ліві напрями, різні форми демократії та авторитаризму.
- ▶ Уміння самостійно поповнювати потрібні знання.
- ▶ Уміти виявляти та аналізувати формальні та неформальні чинники, які мають значний вплив на функціонування політичної системи держави.
- ▶ Володіння знаннями для протистояння інформаційним фейкам, антиукраїнській пропаганді.
- ▶ Головним завданням є розвиток громадянських компетентностей на основі цінностей демократії.
- ▶ Громадянське суспільство передбачає існування громадян, які дебатують проблеми, що їх хвилюють, дискутують з приводу способів їх подолання, критикують уряд і домагаються, аби їх думка була врахована під час вироблення державної політики.
- ▶ Дати знання в першу чергу молоді про те, як працює державно-політичний уклад у країні.
- ▶ Джерело влади – народ, політичне самоврядування у громадах і країні.
- ▶ Домогтися і підтримувати у людей відчуття ідентичності, усвідомлення і прийняття власних прав, готовність до їх практичного, відповідального здійснення.
- ▶ Забезпечення і систематичне оновлення наукових знань у таких основних площинах:
 - розуміння ролі та функцій держави (внутрішніх і зовнішніх), функціонування її механізмів на різних рівнях;
 - взаємодія держави з громадянським суспільством і політичними партіями;
 - комунікаційні системи сучасного (інформаційного) суспільства.
- ▶ Забезпечити освітою населення.
- ▶ Забезпечити раціональну мотивацію та мінімізувати маніпулятивний вплив на політичну поведінку індивідів в умовах демократичного процесу.
- ▶ Здатність розуміти політичні, культурні, економічні взаємозв'язки.
- ▶ Здобуття навичок соціальної взаємодії, політичної участі.
- ▶ Зробити доступною політичну освіту.

- ▶ Імплементувати у свідомість громадян необхідність бути освіченими політично так само, як загальна, середня і вища освіта.
- ▶ Компетенції про існуючу політичну систему, порівняння з іншими системами у світі.
- ▶ Комплексне інформування, навчання громадян політичним аспектам життя.
- ▶ Контроль дотримання законності.
- ▶ Ліквідація класу малограмотних політиків шляхом підготовки висококваліфікованих, які готові виконувати головну мету.
- ▶ Мати проукраїнський, продержавницький корпус суб'єктів донесення інформації.
- ▶ Методи впливу громадянина на політику.
- ▶ Мотивувати громадян до участі у розв'язанні суспільних проблем.
- ▶ На рівні вищої школи впровадити до варіативної складової навчального плану дисципліну "Політична освіта", незалежно від спеціальності студента.
- ▶ На рівні середньої освіти впровадити факультативне вивчення політичної освіти.
- ▶ Навички щодо аналізу політичної ситуації і прийняття рішень в умовах глобалізації і нестабільності тощо.
- ▶ Навчити аналізувати події та до чого це може в подальшому призвести.
- ▶ Навчити розумінню політичних процесів, системам управління державою.
- ▶ Навчитися бачити різницю між пустими розмовами і, дійсно тим, що заслуговує особистого почуття.
- ▶ Навчитися мислити політичними стандартами.
- ▶ Навчитися розуміти різні життєві позиції людей.
- ▶ Надання громадянам знань, необхідних для: прийняття виважених рішень під час виборів, як з боку виборців, так і з боку кандидатів у депутати; оцінки ефективності політичних партій та окремих депутатів.
- ▶ Надання права свідомого, критичного, зваженого вибору представників влади.
- ▶ Обучить абитуриента теоретическим и практическим знаниям политической науки.
- ▶ Ознайомити виборців с технологіями впливу, політичними партіями.

- ▶ Крім фахової підготовки спеціалістів-політологів, у популярній формі поширювати політичні знання через перепідготовку фахівців-держслужбовців, інших категорій працюючих.
- ▶ Опанування історичного досвіду, підготовка фахівців у сфері політичного процесу.
- ▶ Опанування та вільна орієнтація у теорії та практиці формування та діяльності політичних інститутів.
- ▶ Організація політико-освітнього процесу, який буде стосуватися всіх верст населення та буде спрямованим на підвищення громадянської відповідальності.
- ▶ Отримання знань про історичні форми політичного життя.
- ▶ Передбачає надання знань про виникнення, призначення еволюції держави та місця в ній.
- ▶ Підготовка політичних еліт.
- ▶ Позбавляти доросле населення інфантилізму.
- ▶ На рівні вищої школи впровадити до варіативної складової навчального плану дисципліну “Політична освіта”, незалежно від спеціальності студента.
- ▶
 - Політична освіта має охоплювати всі верстви населення, незалежно від віку, статі чи національної належності;
 - Політична освіта має здійснюватися на основі демократичних принципів і цінностей та покликана сформувати у особистості перш за все:
 - вміння здійснювати якісний добір джерел для аналізу суспільно-політичних процесів та явищ;
 - опанування особистістю вміннями критично аналізувати, узагальнювати, систематизувати та структурувати інформацію про політичні процеси та явища.
 - Як наслідок, політична освіта покликана розкрити, яким чином політичні відносини, інституції, процеси та явища впливають на життя особистості, що має наслідком компетентну участь громадян у суспільному житті тощо.
- ▶ Політична освіта має стосуватися всіх верств населення, в т.ч. пересічних громадян, політичних діячів, державних службовців, бути спрямованою на всі покоління громадян, охоплювати учнів, батьків, вчителів.
- ▶ Політична освіта – це навчання майбутніх політиків або простих громадян, як вести політичну діяльність та визначати політику та рішення влади.
- ▶ Політична соціалізація особистості.
- ▶ Поширення знань про політику як сферу суспільного життя.

► Поширення у доступній формі знань про політичну систему, форми політичного врядування, механізми взаємодії на рівні “влада”-“громада”, права та свободи громадян, політичні режими та ідеології тощо задля формування демократичної політичної культури. Просвітницькі заходи мають бути спрямовані на позитивне позиціонування власної культурної самобутності, якій у всі часи був притаманним певний демократичний контрапункт.

► Пояснити слухачам основи демократичного політичного режиму та порівняти його з недемократичними режимами (тоталітарним та авторитарним) в історичній ретроспективі, а також порівняти різновиди демократичних моделей політичних систем у сучасному світі.

► Правильно оцінити певну подію.

► Практично втілити це в життя, використовуючи всі ресурси: освітня система, медіа, політичні структури.

► Прикладні: формування компетентностей критично-електорального підходу, готувати до конкретної політичної і громадської діяльності.

► Проаналізувати взаємозв'язок між законодавчою і виконавчою владою; знати, як виконавча влада захищає інтереси громадянина.

► Професійна підготовка активних громадян.

► Розкриття сутності, теорії та методології політичної освіти; розвиток здібностей розуміння політичних відносин і процесів; набуття навичок і вмінь практичного застосування теоретичних, прикладних та інструментальних компонентів політичного знання; аналіз вітчизняного та міжнародного політичного життя, геополітичного становища та політичних процесів в Україні, її місця, статусу та відповідальності в сучасному політичному світі.

► Розробити державні програми політичної освіти громадян, адаптовані до їх віку та розумових здібностей, від середнього шкільного віку 12-14 років і до віку дорослої людини.

Підготувати на педагогічних факультетах вищих закладів освіти фахівців, які самі добре орієнтуються у політичних питаннях і здатні навчити цьому вмінню дітей та молодь.

Якомога скоріше офіційно змінити вектор політичного виховання дітей та молоді з “національного виховання” на “громадянське виховання”. З “виховання українця” до “виховання громадянина України”.

► Розробка законодавства для створення суспільства рівних можливостей на основі демократії та механізму реалізації і дотримання цього законодавства.

► Розуміння виборчого процесу.

► Розуміння необхідності політичної діяльності.

- ▶ Розуміння системи політичних партій.
- ▶ Розуміти особливості прийняття та реалізації політичних рішень.
- ▶ Світоглядне; виховне.
- ▶ Своєчасно інформувати про стан політичного становища у країні.
- ▶ Систематизація знань.
- ▶ Сприяти підвищенню відповідальності громадських і державних діячів.
- ▶ Створення демократичного суспільства.
- ▶ Створення закладів, які були б зорієнтовані на навчання майбутніх громадян.
- ▶ Створення мережі політичної освіти й просвіти в середній, професійній та вищій освіті; створення гуртків політичної освіти для дорослого населення, у т.ч. й онлайн.
- ▶ Створення умов для формування цінностей громадянського суспільства.
- ▶ Створити систему політичної освіти в Україні. Бо її немає! Вона – фрагментарна, бо олігархат і роздутий чиновницький апарат – не зацікавлені в освіті і чинять спротив.
- ▶ Створювати умови для виховання справжнього громадянина.
- ▶ Сформувати законодавчу базу для створення закладів політосвіти та механізми її фінансування.
- ▶ Теоретичні – вивчення Конституції та базового законодавства в контексті засвоєння передусім політичних прав і свобод та обов’язків громадян.
- ▶ Українізувати державні, суспільні та приватні канали передачі інформації.
- ▶ Уся освітня система має відповідати духу, потребам і цілям демократичного суспільства та бути зорієнтованою на формування активної, автономної, незалежної, уповноваженої, непатерналістської особистості, яка відчуває себе самодостатньою цінністю і сприймається як така суспільством.
- ▶ Формування компетентностей професійного політика.
- ▶ Формування навичок поведінки в суспільстві.
- ▶ Формування умінь і навичок аналізу, узагальнення, систематизації та структурування інформації і встановлення зв’язків між окремими її компонентами.
- ▶ Як контролювати органи державної влади.

У підготовці видання до друку брали участь
співробітники редакційно-видавничого відділу Центру Разумкова

© Центр Разумкова, 2019
Адреса Центру Разумкова:
Київ, 01015, вул. Лаврська, 16, 2-й поверх
e-mail: info@razumkov.org.ua
веб-сторінка: www.razumkov.org.ua

© Видавництво “Заповіт”, 2019
e-mail: zapovit@gmail.com